

Orð og tunga

24

Ritstjórar – Editors

Ellert Þór Jóhannsson og Helga Hilmisdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
<http://www.arnastofnun.is/>
etj@hi.is og helga.hilmisdottir@arnastofnun.is

Ráðgefandi ritnefnd – Editorial Board

Anna Helga Hannesdóttir, Gautaborgarháskóla – University of Gothenburg
Ari Páll Kristinsson, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Ágústa Þorbergsdóttir, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Ásta Svavarsdóttir, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
– The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies
Camilla Wide, Turkuháskóla – University of Turku
Erla Erlendsdóttir, Háskóla Íslands – University of Iceland
Finnur Friðriksson, Háskólanum á Akureyri – University of Akureyri
Guðrún Kvaran, prófessor emerítus – professor emeritus
Gunnar Ólafur Hansson, Háskólanum í Bresku Kólumbíu, Vancouver
– The University of British Columbia, Vancouver
Kristján Árnason, prófessor emerítus – professor emeritus
Margrét Jónsdóttir, Háskóla Íslands – University of Iceland
Silvie Cinková, Karlsháskóla, Prag – Charles University in Prague
Svavar Sigmundsson, rannsóknarprófessor emerítus – research professor emeritus
Veturliði G. Óskarsson, Uppsalaháskóla – Uppsala University
Zakaris Svabo Hansen, Fróðskaparsetri Færeyja – University of the Faroe Islands
Þorsteinn G. Indriðason, Björgvinjarháskóla – University of Bergen

Orð og tunga er ritrýnt tímarit sem Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum gefur út árlega. Birtar eru fræðilegar greinar, á íslensku og ensku, sem líta að máli og málfræði. Sérstök áhersla er lögð á greinar um orðfræði, orðabókafræði, nafnfræði, iðorðfræði og málræktarfræði. Greinarnar eru ritrýndar af a.m.k. tveimur ónefndum sérfræðingum auk ritstjóra. Auk hinna fræðilegu greina er hluti tímaritsins helgaður ritdómum og smágreinum.

Orð og tunga is a peer-reviewed journal, published annually by The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies. It contains articles in Icelandic and English on language and linguistics, in particular on lexicology, lexicography, onomastics, terminology, and language policy and planning studies. The articles are peer-reviewed by at least two anonymous reviewers besides the editor. In addition to peer-reviewed articles, *Orð og tunga* contains a small section with book reviews and shorter papers.

Orð og tunga

24

Ritstjórar

Ellert Þór Jóhannsson og Helga Hilmisdóttir



Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

Reykjavík 2022

© Höfundar og Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum 2022.

Öll réttindi áskilin.

Bók þessa má eigi afrita með neinum hætti, svo sem ljósmyndun, prentun, hljóðritun eða á annan sambærilegan hátt, að hluta eða í heild, án skriflegs leyfis höfunda og útgefanda.

ISSN 1022-4610

eISSN 2547-7218

<https://doi.org/10.33112/ordogtungu.24>

Umbrot: Bessi Aðalsteinsson.

Prófarkalestur: Svanhildur María Gunnarsdóttir
og Emily Lethbridge (enska).

Hönnun kápu: Björg Vilhjálmisdóttir.

Prentun og bókband: PrentmetOddi ehf.

Efnisyfirlit

Formáli ritstjóra	vii
Ritryndar greinar:	
Margrét Jónsdóttir: Um sagnasambandið <i>sjá sig eftir</i> og afturbeygingu	1
Einar Freyr Sigurðsson, Finnur Ágúst Ingimundarson og Matthew Whelpton: Samræmi við hulin nafnorð	21
Ari Páll Kristinsson, Birgitta Guðmundsdóttir, Olga M. Cilia og Sigrún Steingrímsdóttir: Skilur almenningur íslenskt lagamál?	57
Smágreinar:	
Jóhannes B. Sigtryggsson: & og og	87
Svavar Sigmundsson: Stóparnir í Dufansdal	91
Málfregnir:	
Ari Páll Kristinsson, Halldóra Jónsdóttir og Steinþór Steingrímsson: Ný útgáfa Málsins á fimm ára afmæli vefgáttarinnar . .	97
Ellert Þór Jóhannsson: Nýr vefur forn málsorðabókarinnar ONP	109
Jóhannes B. Sigtryggsson: Íslensk réttiritun – nýtt rit um stafsetningu	123
Ritfregnir	127

Formáli ritstjóra

Talsverð vinna felst í að gefa út fræðilegt tímarit eins og það sem hér er borið á borð fyrir lesendur. Það tekur tíma og fyrirhöfn að eiga í samskiptum við höfunda og ritrýna og á síðari stigum við umbrotsmann og dreifendur. Starfinu fylgja oft andvökunætur, ýmiss konar karp og kapp við tímann. Á síðastliðnum árum hefur ábyrgðin hvílt á herðum eins ritstjóra sem hefur þurft að sinna öllu því sem til þarf til að koma tímaritinu út og samtímis gæta þess að það uppfylli allar kröfur lesenda, ritnefndar og fræðasamfélagsins. Það breyttist þó á nýliðnu ári þegar við hlið Helgu Hilmisdóttur í ritstjórnarstól settist Ellert Þór Jóhannsson rannsóknarlektor. Ellert tók nýverið til starfa á Árnastofnun og var boðinn og búinn að taka þátt í að ritstýra *Orði og tungu* með Helgu. Því verður nú sú breyting með þessu hefti að tveir ritstjórar sjá um útgáfuna og því dreifist vinnuálagið á fleiri herðar en áður var.

Kallað var eftir greinum í 24. hefti *Orðs og tungu* vorið 2021. Annað árið í röð setti kórónuveirufaraldurinn svip sinn á fræðasamfélagið og hefur eflaust haft áhrif á rannsóknarvirkni þeirra sem stunda orðfræðirannsóknir því undirtektir voru í dræmara lagi. Þó bárust tímaritinu nokkrar ítarlegar og áhugaverðar lengri greinar en þar að auki ýmiss konar annað fróðlegt efni um orðfræði og nafnfræði sem lesendur kunna vonandi að meta.

Þegar yfir lauk voru samþykktar til birtingar í heftinu þrjár ritrýndar greinar sem fjalla um ólík svið íslensks orðaforða og orðfræðirannsókna. **Margrét Jónsdóttir** fjallar um sagnasambandið *sjá sig eftir* sem er tilbrigði við hið vel þekktu og algenga *sjá eftir*, þar sem afturbeygðu fornafrni hefur verið skotið inn án þess þó að það hafi mikil áhrif á merkinguna. Margrét týnir til fjölmörg dæmi og fróðleik um þetta tilbrigði og ræðir það í samhengi við aðrar sagnir af svipuðu tagi sem sýna ýmist valfrjálsa eða skyldubundna afturbeygingu. Margrét

tekur einnig til dæmi úr skyldum málum um sagnir sem sýna viðlíka hegðun. Niðurstöður athugana hennar sýna jafnframt að dæmin um *sjá sig eftir* eiga í flestum tilvikum rætur að rekja til Austurlands.

Einar Freyr Sigurðsson, Finnur Ágúst Ingimundarson og Matthew Whelpton skoða í sinni grein formleg einkenni setninga á borð við *Englar alheimsins eftir Einar Má Guðmundsson er komin út á ensku*. Í íslensku er yfirleitt samræmi á milli frumlags annars vegar og hins vegar sagnar og sagnfyllingar en sú er ekki raunin í dæminu hér á undan. Höfundar færa fyrir því rök að það sem við fyrstu sýn virðist vera misræmi stafi í raun af huldu og ósögðu nafnorði, í þessu tilviki *bók*. Þótt nafnorðið sé hvergi sjáanlegt, og ekki einfalt mál að sýna fram á tilvist þess, virðist orðið hafa áhrif á beygingarlegt samræmi setningarinnar.

Í síðustu grein ritrýnda hluta heftisins skrifa **Ari Páll Kristinsson, Birgitta Guðmundsdóttir, Olga M. Cilia og Sigrún Steingrimsdóttir** um skýrleika íslensks lagamáls. Í greininni kynna þau niðurstöður rannsókna á skilning Íslendinga á íslensku lagamáli. Niðurstöður könnunarinnar benda til þess að auðvelda mætti almenningi lestur og skilning lagatexta með styttri setningum, færri innskotum, hversdagslegra orðavali og hugtakaskýringum. Einnig kom fram nokkuð neikvætt viðhorf til lagatexta almennt og þátttakendur virtist oft skorta sjálfstraust og fullvissu um réttindi sín og skyldur á grunni þess sem þeir lásu.

Í heftinu birtast einnig tvær fróðlegar smágreinar. Fyrri greinin er eftir **Jóhannes B. Sigtryggsson** sem tekur upp þráðinn frá hefti síðasta árs og heldur áfram að fjalla um greinarmerki í íslensku ritmáli. Að þessu sinni segir hann frá og-merkinu „&“ sem á sér langa, en ósamfellda sögu í íslensku og hefur talsvert verið notað á undanförunum árum og áratugum, einkum í nöfnum fyrirtækja. **Svavar Sigmundsson** fjallar um örnefnið *Stópar* í Dufansdal sem virðist eiga sér hliðstæður í færeysku og er hugsanlega af keltneskum uppruna.

Undir liðnum Málfregnir er svo fjallað um nokkrar vefsíður og orðabókaverk sem gagnast öllum þeim sem áhuga hafa á íslensku máli og orðaforða. Fyrst ber að nefna vefgáttina *málið.is* sem kom út í nýrri og endurbættri útgáfu á síðasta ári. Þar er á einum stað safnað saman þrettán orðabókum og hjálpargögnum sem hægt er að fletta upp í samtímis. Vefgáttin er gagnlegt og vinsælt hjálpartæki allra þeirra sem fást við textaskrif eða sækjast eftir fróðleik um einstök orð. Einnig er að finna umfjöllun um nýjan vef forn máls-

orðabókarinnar *ONP* sem þróaður hefur verið af Tarrin Wills og er hýstur við Kaupmannahafnarháskóla. Á þessum orðfræðivef má finna margvíslegar upplýsingar um orðaforða lausamálstexta sem varðveist hafa frá fornri tíð og frumheimildir þeirra en auk þess tengingar við ýmis önnur rafræn gagnasöfn. Að síðustu er svo gerð grein fyrir verkinu *Íslensk réttritun* sem er rafrænt uppflettirit á vegum málræktarsviðs Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum og ritstýrt af Jóhannesi B. Sigtryggssyni. Í ritinu er að finna velflestar reglur íslenskrar réttritunar settar fram á kerfisbundinn hátt með fjölda dæma og einföldu, aðgengilegu notendaviðmóti.

Við viljum þakka höfundum greina í 24. hefti *Orðs og tungu* fyrir ánægjulegt samstarf. Eins og tíðkast hjá mörgum fræðilegum tímaritum fylgir *Orð og tunga* þeirri reglu að ritrýnar njóti nafnleyndar. Við getum því ekki nefnt þá með nafni sem tóku að sér að leggja fræðilegt mat á þær greinar sem bárust en sendum þeim hér með þakklætiskveðjur fyrir ómetanlegt framlag. Þá þökkum við þeim sem sitja í ráðgefandi ritstjórn tímaritsins fyrir þeirra störf. Bessi Aðalsteinsson fær bestu þakkir fyrir að annast enn sem fyrr umbrot og samskipti við prentsmiðju og kápuhönnuð, Emily Lethbridge fyrir að lesa yfir útdrætti á ensku og Svanhildur María Gunnarsdóttir fyrir prófarkalestur.

Ellert Þór Jóhannsson og Helga Hilmissdóttir ritstjórar

Margrét Jónsdóttir

Um sagnasambandið

sjá sig eftir

og afturbeygingu

Maður ætti aldrei að
sjá sig eftir því að hafa
skammað karlmenn.
Þjóðviljinn 1938, 293. tbl.,
bls. 4/*Tímarit.is*

1 Inngangur

Í þessari grein verður fjallað um sagnasambandið *sjá sig eftir* 'ðrast', sjá *Íslenska orðabók* (ÍO) (2002).¹ Þar er sambandið í fyrsta skipti merkt staðbundið þó án skýringa rétt eins og í eldri útgáfum, ÍO (1963 og 1983). Eins og rakið verður í þriðja hluta benda flestar heimildir til þess að það sé austfirskt.

Með sambandinu *sjá sig eftir* er merkingarlega vísað til skynjunar/ tilfinninga sem frumlagið verður fyrir, er mótað af en hefur enga stjórn á; frumlagið er skynjandamerkingar og í nefnifalli. Afturbeygða

¹ Greinarhöfundur ræddi efnið lauslega á málþingi Íslenska málfræðifélagsins og Málvísindastofnunar HÍ til heiðurs Höskuldi Þráinssyni sjötugum 16. janúar 2016. Sigríður Sigurjónsdóttir fær þakkir fyrir vandaðan yfirllestur og ábendingar. Framlag yfirlæsara og ritstjóra OT er ómetanlegt og athugasemdum þeirra að langmestu leyti fylgt; þeim sé þökk. Þökk sé jafnframt Halldóru Jónsdóttur og Þórdísi Úlfarsdóttur fyrir snögg viðbrögð við útvegun dæma úr söfnum Orðabókar Háskólans. Hér verður einnig að nefna Höskuld Þráinsson og Jóhannes Gísla Jónsson sem alltaf má leita til með vandamál, stór og smá. En ábyrgðin er auðvitað greinarhöfundar.

fornafnið *sig*, sem er fræðilega séð óbeint andlag sagnarinnar, er vísunarlega háð fornafn, einungis samvísandi við næsta frumlag og bundið/liðstýrt af því og er því skammdrægt bindifornafn. Afturbeygða fornafn og undanfari þess eru innan sömu og smæstu setningarinnar. Bindisviðið er því þröngt og langdrægni útilokuð þar sem afturbeygða fornafn vísar til frumlags í móðursetningu. Undanfarinn er þriðja persóna en aðrir beygingarþættir, þ.e. kyn og tala, eru óskilgreindir og samvísunin nær því aðeins til persónuþáttarins.²

Greinin snýst um eðli afturbeygingarinnar í sambandinu sem yfirleitt er án afturbeygingar og sömu merkingar: *sjá sig eftir* er afbrigði við *sjá eftir*. Til frekari skilnings verður í samanburðarskyni litið til hegðunar ýmissa sagna þar sem frumlagið tilheyrir sama merkingarflokki. Viðfangsefnið er því ekki aðeins skoðað út frá setningafræði heldur líka út frá merkingarfræði.

Í öðrum kafla verður rætt um ýmis setninga- og merkingarfræðileg atriði sem varða *sjá sig eftir*, t.d. afturbeygingu og einkenni hennar. Í þriðja kafla verða dæmi sýnd og þau greind nánar. Í fjórða kafla er *sjá sig eftir* skoðað frekar, m.a. í samanburði við skyldar sagnir, sumar skyldubundið afturbeygðar, aðrar sem yfirleitt eru það ekki enda þótt dæmi um afturbeygingu finnist. Í lokakaflanum verða svo helstu niðurstöður dregnar saman.

2 Nokkur setningafræðileg atriði

Þessi kafli skiptist í tvennt. Fyrst verður setningafræðilegri gerð *sjá (sig) eftir* lýst og hegðun beggja afbrigðanna skoðuð. Þá verður hugað að afturbeygingunni, jafnt skyldubundinni sem valfrjálsri. Í því skyni verður sambandið *sjá sig eftir* borið saman við *misstíga sig* með skyldubundinni afturbeygingu; öðru hvoru verður skotið inn samanburði við *þvo* sem hægt er að nota jafnt afturbeygða sem ekki.

2.1 Formgerð og hegðun

Setningafræðileg bygging setninga með *sjá eftir* og *sjá sig eftir* er ekki alveg sú sama. Það sem skilur á milli gerðanna tveggja eru ólík form-

² Um þetta segir Höskuldur Þráinsson (2001:9) m.a.:

i. Vegna þess að raunveruleg afturbeygð fornöfn hafa að jafnaði nærliggjandi undanfara er af merkingarlegum ástæðum „óþarfi“ að þau hafi mikið morfólógískt innihald.

leg tengsl forsetningarliðarins *eftir bókinni* við sagnliðinn. Meðal annars þess vegna er ekki úr vegi að bera saman setningafræðilega hegðun *sjá eftir* og *sjá sig eftir*.

- | | | |
|-----|---------------------------------------|---|
| (1) | <i>sjá eftir</i> | <i>sjá sig eftir</i> |
| a. | Jón sér eftir bókinni. | Jón sér sig eftir bókinni. |
| b. | Sér Jón eftir bókinni? | Sér Jón sig eftir bókinni? |
| c. | Eftir bókinni sér Jón. | ?? Eftir bókinni sér Jón sig . |
| d. | Bókinni sér Jón eftir . | ?Bókinni sér Jón sig eftir . |
| e. | | * Sig sér Jón eftir bókinni. |

Þótt setningargerðin sé ekki sú sama er hegðunin í meginatriðum eins. Ekki verður þó fram hjá því horft að kjarnafærðu setningarnar (c og d) með *sjá sig eftir* virðast tæpar, í máli fjölmargra jafnvel ótækar. Í því sambandi er samanburður við *bera sig eftir* hnýsilegur. Enda þótt setningin *Eftir bókinni sér Jón sig* sé vafasöm í meira lagi er sambærileg setning eins og *Eftir bókinni bar Jón sig* líklega tæk, þó helst við tiltekin skilyrði, eins og andstæðuáherslu. Það gæti líka skipt máli að sambandið er alþekkt, gagnstætt við *sjá sig eftir*. Á sama hátt hljómar setningin *Bókinni bar Jón sig eftir* mun betur en *Bókinni sér Jón sig eftir*. En þrátt fyrir þetta er ekki hægt að *sjá* að reglur íslenskrar setningafræði séu brotnar.

2.2 Afturbeyging: valfrjáls eða skyldubundin

Afturbeygða fornafnið *sig* er vísunarlega háð fornafn, notað sem andlag, bundið af nærliggjandi undanfara sínum sem er þriðja persóna.

Fall afturbeygða fornafnsins stýrist af sögn eða forsetningu. Þetta má t.d. annars vegar glöggst *sjá* í sagnasambandinu *taka sig á* þar sem *á* er ögn en sögnin fallvaldur sem tekur með sér þolfallið *sig*. Það er hins vegar forsetningin *á* sem ræður fallinu *á sig* í sambandinu *taka á sig*.

Í íslensku er að finna hóp sagna sem tekur með sér afturbeygt fornafn. Meðal þeirra eru t.d. *klæða sig*, *monta sig* og *ræskja sig* þar sem afturbeygða fornafnið er í þolfalli, *barma sér*, *frábiðja sér* og *voga sér* en þá er afturbeygða fornafnið í þágufalli. Með *blygðast sín*, *hefna sín* og *skammast sín* er fornafnið í eignarfalli en *taka á sig*, *ranka við sér* og *finna til sín* taka með sér forsetningarlið.

Sögnunum hér á undan má skipta í tvennt eftir því hvers eðlis vensl afturbeygða fornafnsins eru við frumlagið sem það vísar til, þ.e. hver vensl bindifornafnsins við undanfara sinn eru. Spurningin er því hvort sögnin er skyldubundið afturbeygð eða ekki; sjá umræðu um þetta hjá t.d. Jóni Friðjónssyni (1980:102–103), Sigríði Sigurjónsdóttur og Nina Hyams (1992:366–368), Jóhannesi Gísla Jónssyni (2005:357–358) og (2011), enn fremur Höskuldi Þráinssyni (2007:464–465). Sagnir eins og t.d. *monta*, *barma* og *blygðast* eru aldrei notaðar fornafnslausar: fólk *montar sig*, *barmar sér* og *blygðast sín*. Afturbeygingin er því ekki frjáls heldur skyldubundin (e. ‘inherently reflexive’) enda getur nafnorðsandlag ekki komið í stað fornafnsins; fólk *barmar* ekki öðrum. Sögnin og fornafnið mynda eina heild sem geymist sem slík í orðasafni. Til annars hóps teljast þá sagnir sem af merkingarlegum ástæðum geta verið afturbeygðar eða ekki (e. ‘naturally reflexive’). Sögnin *hefna* er gott dæmi um tvíeðla sögn. Taki hún með sér afturbeygt fornafn sem svo vísar til frumlagsins, *hefna sín*, er merkingin nánast ‘ná sér niðri á’. Sé sögnin hins vegar án fornafns, þ.e. *hefna* e-s, er merkingin ‘framkvæma hefndaraðgerðir vegna e-s’ eins og segir í ÍO. Þannig hefur *hefna sín* svolítið aðra merkingu en *hefna* e-s þótt tengslin séu samt ljós enda uppruni sá sami. Niðurstaðan er sú að afturbeygða fornafnið með *hefna* er hér ekki skyldubundið enda háð tiltekinni merkingu.

2.3 Hvers eðlis er *sig* í *sjá sig eftir*?

Sú spurning vaknar hvers eðlis staða *sig* í *sjá sig eftir* sé. Af setningunum í (1) má augljóslega ráða að merking *sjá eftir* og *sjá sig eftir* er ein og hin sama. Það sýnir því að *sig* er valfrjálst merkingarlega séð. Samanburður *sjá sig eftir* við sagnir sem eru alltaf afturbeygðar er því fróðlegur. Það má sjá í dæmunum hér á eftir.³ Í (2) eru setningar með *misstíga sig* og *sjá sig eftir* bornar saman.⁴ Með skiptiprófi sést hvort annað fallorð getur komið í stað afturbeygða fornafnsins. Svo er ekki hér; b-setningarnar eru algjörlega útilokaðar eða marklausar.

(2) a. Jón **sá sig eftir** bókinni. Jón **missteig sig** oft.

b. *Jón **sá hana eftir** bókinni. *Jón **missteig hann**.

³ Þau próf sem sýnd eru í (2)–(7) eru sama eðlis og er að finna hjá Jóni Friðjónssyni (1980:100–101).

⁴ Ýmislegt má þó finna. Það votta t.d. tvö dæmi í Ritmálssafni Orðabókar Háskólans (ROH) frá níttjándu öld þar sem *misstíga* er ekki afturbeygð heldur tekur með sér andlag. Jóhannes Gísli Jónsson (2011:112) hefur sambærileg dæmi um aðrar sagnir.

Í (3) sést að ekki er hægt að kjarnafæra *sig* og hafa fremst í setningu. Ástæðan er sú að ekki er hægt að leggja áherslu á *sig* nema í því felist andstæðumerking. Að öðru leyti fylgir fornafnið sögninni. Það fer á undan forsetningarlið sem hér hefur stöðu beins andlags.

- (3) a. Jón **sá sig eftir** bókinni. Jón **missteig sig** oft.
 b. ***Sig** sá Jón **eftir** bókinni. ***Sig missteig** Jón oft.

Hvorki með *sjá sig eftir* né *misstíga* er hægt að nota samsett bindifornafn, þ.e. *sjálfan sig*, enda engum öðrum til að dreifa: menn *misstíga* t.d. ekki aðra. Þetta sýnir að fornafnið er skyldubundið en ekki valfrjálst. Það styður líka hugmyndina um einrúmar sagnir, sbr. umræðuna í 2.2.

- (4) a. Jón **sá sig eftir** bókinni. Jón **missteig sig** oft.
 b. *Jón **sá sjálfan sig eftir** bókinni. *Jón **missteig sjálfan sig** oft.

Hvorki *sjá sig eftir* né *misstíga sig* leyfa persónulega þolmynd enda forsendur ekki til staðar þar sem *sig* er hluti sagnarinnar en ekki rökliður eins og rakið var í 2.2.⁵

- (5) a. Jón **sá sig eftir** bókinni. Jón **missteig sig** oft.
 b. ***Sig** var **séð** eftir bókinni. ***Sig** var oft *misstiginn*.

Því er við að bæta að enda þótt persónuleg þolmynd með *sjá eftir* gangi ekki er ópersónuleg þolmynd í besta lagi, einkum þó að viðbættu atviksorði.

- (6) a. ***Eftir** bókinni **sá Jón sig**.
 b. Það var **séð eftir** bókinni.

Þar sem menn *misstíga sig* en ekki aðra er því ekki hægt að tengja annað fallorð við sögnina. Það er hins vegar auðveldlega hægt með *sjá sig eftir*.

⁵ Ýmis dæmi eru hins vegar um að afturbeygðar sagnir myndi ópersónulega þolmynd. Dæmi um þetta má t.d. sjá í nýrri MA-ritgerð Odds Snorrasonar (2021); sjá líka dæmi hjá Jóhannesi Gísla Jónssyni (2011:110). Því væri setning eins og *það var mikið séð sig eftir bókinni* alveg hugsanleg.

- (7) a. Jón **sá sig eftir** bókinni.
 b. Jón **sá sig eftir bókinni og blaðinu**.

Niðurstaðan hér er sú að *sjá sig eftir* og *misstíga sig*, báðar með skyldubundna afturbeygingu, haga sér að öllu leyti eins nema að því er varðar tengingu fallorðs við fyrirbyggjandi setningu, sbr. (7). Þar hegða *sjá sig eftir* og *sjá eftir* sér eins.

3 Heimildir

Hér á eftir verður gerð grein fyrir þeim heimildum sem fundist hafa um *sjá sig eftir*. Þær eru bæði úr ritmáli og talmáli. Langflest eru þau um þriðju persónu en einnig eru dæmi um fyrstu persónu eintölu, þ.e. *mig*. Eins og fram kom í inngangi er tala óskilgreind þegar *sig* á í hlut. Sé vísunin hins vegar til annarra persóna skiptir hún máli, t.d. *ég – mig* andspænis *við – okkur*.

3.1 Dæmi úr rituðu máli

Ritmálsdæmin eru átján, öll úr heimildum frá nítjándu og tuttugustu öld, þau yngstu frá seinni hluta þeirrar aldar.⁶ Í (8) eru elstu dæmin sem hafa fundist, öll frá nítjándu öld.

- (8) a. ... að nokkur **hafi sjeð sig eptir** kostnaði þeim og fyrirhöfn, er hann varði til að koma sjer upp kálgarði.
 Gunnlaugur Þórðarson (1844:7)/ROH
 b. ... enda **sje jeg mig eigi eptir** því enn sem komið er...
 Fróði 1882, 84. tbl., dálkar 280–282/*Tímarit.is*
 c. ... mundi hann eiga „hægt með að vekja upp aftr kosti fornaldarlífsins“, sem hann „**sér sig eftir**“.
 Þjóðólfur 1883–1884, 32. tbl., bls. 101/*Tímarit.is*

⁶ Dæmin eru öll nema þrjú á *Tímarit.is*. Eitt fannst í ROH en greinarhöfundur lagði til tvö, dæmi d og g í (10). Leitað var að *sjá* með fylgiorðum en líka *blóð-*, *dauð-*, *hálf-*, *marg-* og *sársjá* með sömu skilyrðum. Dæmin í greininni voru síðast skoðuð í maí 2021. Í 3.3 er rætt um dæmi úr Talmálssafni Orðabókar Háskólans. Þau voru einnig skoðuð í maí 2021.

Öll önnur dæmi eru frá tuttugustu öld. Fyrst koma dæmi úr vestur-íslenskum blöðum.

- (9) a. Schley segir sjálfur að hann **sjái sig ekki eftir** peningunum...

Heimskringla 1901–1902, 7. tbl., bls. 1/*Tímarit.is*

- b. ... munu þeir **sjá sig eftir** því að hafa farið á mis við þá ágætu skemtun...

Heimskringla 1902–1903, 16. tbl., bls. 4/*Tímarit.is*

- c. ... hann bað hana að gefa sér tækifæri að dansa við hana, en **marg sá sig eftir** að hafa gjört það ...

Heimskringla 1902–1903, 37. tbl., bls. 4/*Tímarit.is*

- d. En eg held samt, þér að segja, að hann **sjái sig eftir** stelpunni;...

Heimskringla 1916–1917, 41. tbl., bls. 6/*Tímarit.is*

- e. „Þeir **sjá sig eftir** hverjum þumlungnum af reipinu, þessir landar þínir,“...

Syrpa 1918, 2. tbl., bls. 105/*Tímarit.is*

- f. Mjer líkar stefna blaðsins... Og haldi það áfram að vera svo, ætti enginn að **sjá sig eftir** að borga það.

Freyr 1924–1925, 3. tbl., bls. 8/*Tímarit.is*

- g. Þar sem annarsstaðar mætti eg sérstakri gestrisni, og **sá mig eftir** að geta ekki kynst fólkinu lengur.

Lögberg 1926, 50. tbl., bls. 9/*Tímarit.is*

- h. Menn þurfa aldrei að **sjá sig eftir** kaupi hans, ef um hendur hans fer nægilega mikið af vörunni.

Lögberg 1928, 52. tbl., bls. 2/*Tímarit.is*

Að undanskildum tveimur dæmum (9c, g) er ljóst að frumlagið er alltaf í nefnifalli og afturbeygða fornaðnið vísar til þess sem undanfara, þ.e. er bundið af því. Í dæmunum tveimur verður að gera ráð fyrir frumlagseyðu og nefnifallsundanfara í báðum tilvikum.

Eftirfarandi dæmi eru úr íslenskum heimildum, blöðum og bókum.

- (10) a. ...að norska þjóðin **sér sig mjög eptir** að hafa lagt niður alla búnaðarskóla sína. **Sér sig eptir** því stórfé það kostaði landið...

Austri 1905, 13. tbl., bls. 49/*Tímarit.is*

- b. Og því spái eg, að Hafnfirðingar **sjái sig eftir** prentsmiðjunni – um seinan!

Skuggsjá 1910, 4. tbl., bls. 14/*Tímarit.is*

- c. Maður ætti aldrei að **sjá sig eftir** því að hafa skammað karlmenn.

Þjóðviljinn 1938, 293. tbl., bls. 4/*Tímarit.is*

- d. Ég svaraði með orðum Jóns Hreggviðssonar: „Mér heyrir þú lítilmenni.“ – En **hálfhá mig eftir** því samtundis.

Vilhjálmur Hjálmarsson (1981:157)

- e. Já, alltaf **sé ég mig eftir** því, að ég skyldi selja feldinn, segir nafni að lokum.

Austri 1959, 19. tbl., bls. 5/*Tímarit.is*

- f. Ég **hef** aldrei **séð mig eftir** því að vera þátttakandi í þessum félagsskap nema síður væri.

Austri 1985, 29. tbl., bls. 5/*Tímarit.is*

- g. Ég **sá mig** mikið **eftir** þessum þarfa þjón.⁷

Guðmundur Árnason (2016:25)

Dæmi (d) þarfnast athugunar vegna frumlagsleysisins. En þar sem afturbeygðar sagnir eru aldrei ópersónulegar verður að ætla að nefnifallsfrumlagið sé hér ósýnilegt.⁸ Vegna merkingarinnar væri þó ekki útilokað að sögnin væri ópersónuleg enda hefði hún haft sætaskipti við frumlagið. En þá væri hér ekki um sambandið *sjá sig eftir* að ræða. Minna má á að sögnin *iðra* sem er sömu merkingar er m.a. höfð ópersónuleg. Um hana verður rætt í kafla 4.1.1.

3.2 Ritmálsheimildirnar og aldur þeirra

Tvennt blasir við séu ritmálsdæmin skoðuð. Annars vegar eru öll dæmin í (9), átta að tölu, úr vesturíslenskum blöðum. Hins vegar má tengja mörg dæmanna við Austurland. Það á einnig örugglega við um fyrsta og síðasta dæmið í (8), jafnvel þau öll, og öll dæmin í (10) nema (c); óvíst er hver þar hélt á penna. Þess ber líka að geta að (a.m.k.) tveir

⁷ Dæmið er úr grein sem skrifuð var 1958. En á s. 24 í sömu grein, raunar þó í öðrum kafla, notar Guðmundur *sjá eftir*.

⁸ Vilhjálmur Hjálmarsson hafði *sjá sig eftir* með nefnifallsfrumlagi. Þetta fullyrti Stefán sonur Vilhálms í samtali við greinarhöfund árið 2016.

vesturheimsku höfundanna eru af austfirskum uppruna.⁹

Af dæmunum er ekki annað að ráða en að þau sýni eðlilegt málfar. Síðasta dæmið í (8) hefur þó sérstöðu þar sem svo virðist sem höfundurinn hæðist að notkun sagnasambandsins; gæsalappirnar segja sitt.

3.3 Heimildir úr talmáli

Í inngangi var þess getið að í *ÍO* væri sambandið *sjá sig eftir* sagt staðbundið, þó án frekari skýringa. Í Talmálssafni Orðabókar Háskólans er að finna nokkuð á annan tug dæma. Í ljós kemur að þau sem sambandið þekkja eru að austan eða hafa kynnst því í máli Austfirðinga.¹⁰ Maður af Héraði segir að sambandið sé „oft um munn haft hér um slóðir“. Kona sem fluttist austur um miðjan sjöunda áratuginn segist hafa kynnst *sjá sig eftir* um leið og austur kom. Hún segir enn fremur: „Ég held að það hafi aðallega verið eldra fólk sem notaði þetta undarlega orðfæri.“

4 Skynjandasagnir og afturbeyging

Hér á eftir verður rætt um nokkrar sagnir, allar með skynjandafrumlag. Sumar eiga það sameiginlegt að taka ekki með sér afturbeygingu í venjulegu máli enda þótt dæmi séu um slíkt. Þessi hegðan varpar því ákveðnu ljósi á afturbeyginguna í sambandinu *sjá sig eftir*.¹¹

⁹ Eins og fram hefur komið þá eru öll dæmin í (10) að undanskildu dæmi (c) „austfirsk“. Um austfirsk tengsl annarra höfunda má lesa um í eftirfarandi:

ii. (8a): Gunnlaugur Þórðarson (1819–1861), sjá <https://is.nat.is/as-i-fellum/>

(8c): Sveinn Sveinsson (1849–1892), sjá Pál Eggert Ólason (1951:37).

(9e): Jóhann Magnús Bjarnason (1866–1945), sjá lestu.is/safn/Johann-MagnusBjarnason/index.html

(9g): Thorstina Walters, fædd Jackson (1887–1959), sjá Pál Eggert Ólason (1952:526–527) og *Morgunblaðið* 1959, 46. tbl., bls. 12/*Tímarit.is*

¹⁰ Dæmin í Talmálssafni Orðabókar Háskólans sýna að spurt hefur verið um sagnasambandið í útvarpsþættinum *Íslenskt mál*, líklega haustið 1986. Jákvaðu svörin komu öll af Fljótsdalshéraði og nágrennabyggðalögum. Þrjú svör bárust úr öðrum landshlutum. Þar var sambandið óþekkt.

¹¹ Dæmi (11–16) í fjórða kafla fundust með hjálp Google í maí 2021. Dæmi (17) er af *Tímarit.is*.

4.1 Nokkrar sagnir með skynjandafrumlag

4.1.1 *iðra(st)*

Í upphafi greinarinnar var vitnað til ÍO um að *sjá sig eftir* merkti 'iðrast'. Deila má um hvort það reynist alveg rétt. En í því er þó einhver sannleikur. Sagnirnar eiga tilfinningamerkinguna sameiginlega, þótt þær sýni ólíka formlega hegðun.

Sögnin *iðra* er notuð á ýmsa vegu. Endi sögnin á *-st* er frumlagið í nefnifalli. Sagnir með *-st* taka aldrei þolfallsfrumlag (frekar en sagnir með öðrum orðmyndunarviðskeytum); þær geta hins vegar tekið þágufallsfrumlag enda frumlagið skynjandi eða, sem sjaldgæft er, mark; sjá umræðu um fallmörkun þessara sagna hjá t.d. Halldóri Ármanni Sigurðssyni (1992:266–270) og Jóhannesi Gísla Jónssyni (1997–1998:32). Án *st*-endingarinnar er algengt að sögnin sé ópersónuleg með frumlag í þolfalli. En svo eru dæmi, raunar fá, um persónulega notkun. Hér á eftir kemur eitt slíkt.

- (11) „Það **iðra** ég mest að hafa ekki tekið af þeim andskotans byssuhólkinn...”

Orðasjóður Kollsvíkinga/kollsvik.is

Setningafræðilega stöðu *iðra* í (12) er erfitt að greina vegna tengi-eyðingar. En möguleikarnir eru tveir. Annars vegar getur sögnin verið ópersónuleg með frumlag í þolfalli eða, eins og *sjá sig eftir*, persónuleg með nefnifallsfrumlag og afturbeygt fornafn.

- (12) ...**iðraði sig** þess alla daga, að hann hefði ekki geingizt við barninu.

Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri.../ROH

4.1.2 *hlakka, kvíða, langa*

Dæmi eru um að sögnin *hlakka* geti verið afturbeygð. Það á við um *hlakka til* og *hlakka yfir* eins og sjá má hér á eftir.

- (13) a. Ég veit alltaf hvernig allir líta út :(ég sem **hlakkaði mig til** við að e-h komi mér loksins á óvart :(e.s. já, ég **hlakkaði mig til!**

<https://www.hugi.is>

- b. Svo að við notum tenginguna sem margir eru að **hlakka sig yfir...**

<https://bland.is>

Lítum nú á annað dæmi af sama toga.

- (14) Hvað segirðu þá um „ég **hlakka mig til**“ sem er bein þýðing á norska *frasanum* „*jeg gleder mig til*“. „Ég **hlakka mig svo til!**“ - er það ekki sætt?

<http://frjalsi.blogspot.is>

Í sjálfu sér er ekki útilokað að hér sé þýtt beint úr norsku eins og í dæminu segir. En svo þarf alls ekki að vera. Staðreyndin er nefnilega sú að *hlakka sig til* fellur alveg að kerfi málsins. Það sýna önnur dæmi hvort sem þau eru úr máli fullorðinna eða barna, sbr. t.d. (15) um sögnina *langa* hér á eftir.

Úr austfirsku talmáli eru dæmi um *kviða sig fyrir* (e-u), misjöfn að gæðum. Hins vegar eru sjö dæmi úr fornu máli, öll úr *Ordbog over det norrøne prosasprog (ONP)*; sjá nánar Margréti Jónsdóttur (2018:254). Ekki hafa fundist dæmi úr yngra ritmáli þrátt fyrir leit. Því er við að bæta að í færeysku er sögnin afturbeygð eins og rætt verður í lokakafla.

Enda þótt *langa* sé ópersónuleg sögn hefur þó fundist dæmi um að hún sé með frumlag í nefnifalli og afturbeygð. Eins og sjá má er vísað til barnamáls.¹²

- (15) Dásamlegar myndir af borðstofunni ... **ég langa mig** líka... Eins og bróðir minn hefði sagt þegar hann var lítill..

<http://hviturlakkris.blogspot.is>

Dæmið er athyglinnar vert. Það varpar t.d. ljósi á málþroska barnsins sem á fyrstu stigum máltökunnar á í erfiðleikum með að tileinka sér þolfall (furðufall) á frumlagi og notar nefnifallið sem er hið ómerkta frumlagsfall; sjá Herdís P. Sigurðardóttur (2002).¹³ Merkingarlega séð þarf afturbeygða fornafrnið, hvort sem er með *hlakka*, *kviða* og *langa*,

¹² Dæmi um nefnifallsfrumlag er einnig að finna (á fyrstu stigum) hjá þeim sem læra málið sem annað mál, sbr. t.d. Maríu Önnu Garðarsdóttur (2018:236).

¹³ Því er við að bæta að dæmi eru um að *langa* (án afturbeygingar) taki með sér nefnifallsfrumlag. Dæmi þess ná allt frá fornu máli, sjá t.d. í *ONP*, til nútímans. Og dæmi er til um *langast*, sjá *Tímarit.is*.

heldur ekki að koma á óvart. Samanburður við þær sagnir sem rætt er um í greininni leiðir það í ljós.¹⁴

4.1.3 *gleðja, vona*¹⁵

Sögnin *gleðja* er áhrifssögn sem tekur með sér andlag í þolfalli. Frumlagið er í nefnifalli, rétt eins og með *gleðjast*. Í gömlu máli má sjá að *gleðja* getur tekið með sér afturbeygingu enda er merkingin ekki 'gera glaðan' heldur 'hlakka til'.

- (16) **Eg gleð mig til** að sjá línu frá yður, og vona mér verði það að góðu.

brefasafn.arnastofnun.is (19. öld)

Sögnin *vona* tekur frumlag í nefnifalli, einnig sé -st bætt við. Gömul dæmi eru um að *vona* sé afturbeygð. Dæmið hér á eftir sýnir fornafn í þágufalli og er tiltölulega ungt.

- (17) Annars hef ég ekki grætt eins *vel á versluninni og ég vonaði mér í fyrstu, hugsaði hann*.

Steinar Sigurjónsson/*Tímarit Máls og menningar*
1967, 2. tbl., bls. 142–143/*Tímarit.is*

Þótt dæmið sé ekki gamalt er nánast útilokað að *vona*, og líka *gleðja*, séu afturbeygðar í nútímamáli. Afturbeyging þarf þó ekki að koma á óvart í ljósi merkingar sagnanna.

4.1.4 *sakna, furða, undra*

Dæmi eru um að *sjá sig eftir* geti haft sömu merkingu og *sakna*, sbr. t.d. dæmi (9d) og (10f).¹⁶ Engin dæmi eru um *sakna* með afturbeygðu

¹⁴ Í þessu sambandi má geta þess að rannsóknir í fjölmörgum tungumálum hafa leitt í ljós að á máltökuskeiði eru börn fyrri til að tileinka sér og ná valdi á skammdrægum afturbeygðum fornöfnum en persónufornöfnum (*hann, hún, það*). Þetta er kallað *fornafnatregðan* (e. *the developmental delay of binding principle B*); sjá Sigríði Sigurjónsdóttur (2005:650–655).

¹⁵ Í *ÍO* er gamalt orðasamband leitt til vitnis um að *gleðja* geti verið ópersónuleg. Þar er líka gert ráð fyrir því að *vona* geti verið ópersónuleg, *e-n vonar*, og sé merkingin sú sama og *vænta*. Jóhannes Gísli Jónsson (2008) segir slíkt ekki mögulegt lengur.

¹⁶ Með Google má finna dæmi um að *sakna* sé höfð ópersónuleg, annars vegar með frumlag í þolfalli (eitt dæmi), hins vegar þágufall (tvö dæmi). Merkingarinnar vegna þurfa dæmin ekki að koma á óvart.

fornafni. Þess má geta að um slíkt eru dæmi í færeysku eins og rakið verður í 4.2.

Sagnirnar *furða* og *undra* eru jöfnum höndum ópersónulegar með frumlag í þolfalli og persónulegar en afturbeygingin skyldubundin.¹⁷ Sé *-st* bætt við eru sagnirnar ávallt persónulegar.

4.1.5 Samantekt

Hér á undan má greina nokkra hópa sagna. Þannig eru *gleðja*, *hlakka*, *kvíða*, *sakna* og *vona* allar með frumlag í nefnifalli. Það sem einkennir sagnirnar *furða*, *iðra*, *langa* og *undra* hins vegar er að þær taka allar með sér frumlag í aukafalli. Með *furða* og *undra* er afturbeyging skyldubundin enda frumlagið þá í nefnifalli. Með *kvíða*, *langa*, *hlakka* og *vona* er afturbeyging hins vegar ekki notuð í viðurkenndu máli enda þótt finna megj stöku dæmi; á *gleðja* og *vona* er vart hægt að minnast. Sögnin *sakna* er ekki afturbeygð, *iðra* líklegast ekki heldur. Sagnirnar *kvíða* og *hlakka* eru upprunalega persónulegar en eru oftast en ekki hafðar ópersónulegar. Dæmi finnast um að *sakna* sé notuð ópersónulega; það á hins vegar ekki lengur við um *gleðja* og *vona*. Sagnirnar *furða*, *gleðja*, *hlakka*, *iðra*, *undra* og *vona* geta allar bætt við sig *-st* og finna má slík dæmi um *langa*. Engin dæmi hafa hins vegar fundist um hið sama hjá *kvíða*, ekki heldur *sakna* enda þess varla von.

Í töflunni hér á eftir má sjá það sem hér hefur komið fram um sagnirnar og hegðan þeirra. Sagnirnar eru í stafrófsröð. Plúsmerki innan sviga gefur til kynna að málið teljist ekki venjulegt, jafnvel vafasamt.

nafnháttur	frumlag í nefnifalli	frumlag í nefnifalli afturbeyging	frumlag í aukafalli	nafnháttur endar á <i>-st</i>
<i>furða</i>		+	+	+
<i>gleðja</i>	+	(+)	(+)	+
<i>hlakka</i>	+	(+)	+	(+)
<i>iðra</i>	(+)	(+)	(+)	+
<i>langa</i>	(+)	(+)	+	(+)

¹⁷ Dæmi eru um sögnina *furða* með afturbeygt fornafn í þágufalli og *furða* og *undra* með frumlag í þágufalli. Dæmin eru ung og af bloggsíðum. Hér kemur dæmi um afturbeygingu.

iii. ...og **ég furða mér** á því hvort það sé þurrkutíð í gangi...
<https://elinyr.wordpress.com/2005/07/page/2/> [2005]

nafnháttur	frumlag í nefni- falli	frumlag í nefnifalli afturbeyging	frumlag í aukafalli	nafnháttur endar á -st
<i>kviða</i>	+	(+)	+	
<i>sakna</i>	+		(+)	
<i>undra</i>		+	+	+
<i>vona</i>	+	(+)	(+)	+

Tafla 1: Flokkun sagnanna í kafla 4.1.

Að *sakna* undanskilinni taka allar sagnirnar sem skoðaðar voru með sér afturbeygt fornafn eða geta / hafa getað það. Sagnirnar, allar tilfinningasagnir, eiga það sameiginlegt að taka með sér skynjandafrumlag. Í ljósi þess sem fram hefur komið vaknar sú spurning hvernig líta beri á afturbeyginguna í *sjá sig eftir*, sambandi með skynjandafrumlag. Svarið er að fræðilega séð kemur það ekki í neinum skilningi á óvart að *sjá eftir* eigi sér / hafi átt hliðarmyndina *sjá sig eftir*. Því má svo við bæta að ekki kæmi á óvart að til væru dæmi um *sjá eftir* með frumlag í aukafalli, sbr. umræðu í lok 3.1. Engin dæmi eru til um **sjást eftir* í sömu merkingu og *sjá sig eftir*. Þess mætti þó vænta merkingarinnar vegna.

Í dæmi (15) var vísað til notkunar barns á sögninni *langa*. Dæmið sýnir glögglega þær kerfislegu og merkingarlegu forsendur sem barn byggir mál sitt á: rétt eins og *ég undra mig – mig undrar – ég undrast* er eðlilegt mál má hið sama segja um *ég langa mig – mig langar; langast*, sbr. neðanmálsgrein 13, kemur heldur ekki á óvart. Í ljósi alls þessa væri hnýsilegt að skoða nánar í máli barna t.d. þær sagnir sem hér hafa verið til umfjöllunar. Í því sambandi má þess geta að rannsóknir Sigríðar Sigurjónsdóttur (2015) og Sigríðar Sigurjónsdóttur og Nina Hyams (1992) á afturbeygingu í máli íslenskra barna og færeyskra sýna að merkingarflokkun skiptir máli.

4.2 Skyld mál

Eðlilegt er að leita til skyldra mála til að varpa frekara ljósi á viðfangsefnið enda gætu samsvaranir verið að finna þar. Það á t.d. við um færeysku þar sem sagnirnar *gleða*, *iðra*, *kviða* og *undra* eru afturbeygðar, sbr. *sprotin.fo*; einnig *sakna*, þó í sértækri merkingu¹⁸. Í

¹⁸ Án afturbeygingar er merkingin sú hin sama og í íslensku. Sé sögnin afturbeygð

færeyska orðasafninu, *Orðaseðlasavnið* (setur.fo), eru dæmi um *vóna* með afturbeygingu. Þar eru líka gömul dæmi um *gleðast*, *saknast* og *vónast*. Í norsku, bókmáli og nýnorsku, eru *glede* og *undre* afturbeygðar; sjá *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* (ordbok.uib.no). Það sama á við um dönsku, sjá *glæde* og *undre* í *Den Danske Ordbog* (ordnet.dk). Í ensku eru ýmis dæmi um afturbeygingu („Free Dative“).¹⁹ Af dæmunum hjá Horn (2013) að ráða eru a.m.k. sumar sagnirnar með skynjandafrumlag, sbr. t.d. *love* og *hate*. Í öðrum tilvikum er frumlagið fremur njótandi/velgjörðarþegi. Hin merkingarlega skilyrðing er því keimlík. Sé sögnin elska samvísandi í íslensku þá er fornaðnið (yfirleitt) samsett bindifornað, *elska sjálfan sig*, sjá t.d. Sigríði Sigurjónsdóttur (2015:230–231). Sé *hata* samvísandi er það væntanlega alltaf svo. Því má við bæta að í samsetta bindifornaðinu *sjálfan sig* skipta tala og kyn orðsins *sjálfur* máli en *sig* hirðir um hvorugt.

Í þessu sambandi er forvitnilegt að líta til íslenskra sagna þar sem frumlagið er njótandi en andlagið, þ.e. afturbeygða fornaðnið, verður að vera samvísandi við frumlagið. Sé svo ekki verður að nota forsetningarlið sem raunar gengur líka þótt samvísun sé á milli; sjá nánar Höskuld Þráinsson (2005:334–335). Dæmi um þetta má sjá hér:

- (18) a. María **prjónaði sér** (= **handa sér**) peysu um daginn.
 b. María **prjónaði handa mér** peysu um daginn.
 ?*prjónaði mér

Með íslensku í huga er eðlilegasta ályktunin sem draga má af þessum heimildum sú að um sé að ræða sambærilega merkingarþætti í ensku og íslensku, jafnvel sameiginlegan arf.

5 Lokaorð

Heimildirnar um sagnasambandið *sjá sig eftir* eru flestar að austan eða tengjast Austurlandi á einhvern hátt. Það á við um allar heimildir úr talmáli og að miklu leyti við um ritheimildirnar líka. Í lok þriðja kafla var vísað til orða heimildarmanns um að einkum eldra fólk

er merkingunni lýst svo í *sprotin.fo*: „*sakna seg* (burtur) dúra, durva, sova leysliga (eina lötú)“. Hinum sögnunum er þannig lýst: *gleða*: „*gleða seg til jóla*“; *iðra*: „*eg iðri meg ekki eftir, at eg gjörði tað*“; *kviða*: „*Símun næstan kviðaði sær at fara inn*“; *undra*: „*undra seg el. undrast gerast bilsin el. ovfarin (av e-m)*“.

¹⁹ Önefndur ritrýnir benti á þetta og fær hann þakkir fyrir.

hefði notað „þetta undarlega orðfæri“, þ.e. *sjá sig eftir*. Það gæti verið rétt enda þótt vafasamt sé að fullyrða um of enda lengi von á einum.²⁰

Í greininni hefur verið fjallað um *sjá sig eftir* með tilliti til afturbeygingar. Til samanburðar var sambandið borið saman við nokkrar sagnir, allar með skynjandafrumlag og sumar merkingarlega skyldar. Tvær sagnanna eru skyldubundið afturbeygðar og um hinar flestar eru til dæmi um hið sama. Niðurstaðan er sú að ekkert mælir gegn afturbeygingunni í sambandinu *sjá sig eftir*, hvorki kerfislega né merkingarlega. Á sama hátt er ekkert sem mælir því gegn að sagnir eins og t.d. *sakna* og *vona* séu afturbeygðar enda merkingarleg skilyrði fyrir hendi. Það fær líka stuðning af færeysku.

Í inngangi (og víðar) var rætt um stöðu *sí* í *sjá sig eftir* og því haldið fram að afturbeygða fornafníð væri ekki sérstakur rökliður heldur hluti merkingarinnar, væri innifalið í sögninni sjálfri. Sagnirnar *misstíga sig* og *hrasa* sem segja (nánast) það sama voru nefndar sem hliðstæður. En yfirborðsmunurinn er ljós. Hið sama á við um *sjá sig eftir* og *sjá eftir* þar sem merkingin er sú sama. Því má segja að í báðum tilvikum sé afturbeygða fornafníð umframt.

Afturbeygða fornafníð *sí* er einungis samvísandi við undanfarandi nafnlið á bindisviði sínu, þ.e. smæstu setningu sem það er hluti af. Það fellur því undir bindilögmál A, sjá t.d. Höskuld Þráinsson (2005:526). Í framhaldi af því má svo spyrja hvort bindilögmál A eigi við um *sjá sig eftir* og *misstíga sig*. Hefðbundið svar er auðvitað játandi. En sé sjónarmiðið merkingarlegt eins og rakið var hér á undan, sbr. annars vegar *misstíga sig* og *hrasa* og hins vegar *sjá sig eftir* og *sjá eftir*, þyrfti svo ekki endilega að vera. Innbyrðis merkingarlegur munur paranna tveggja er nefnilega enginn. Það sýnir þessi umfjöllun um *sjá sig eftir* og *sjá eftir*.

Heimildir

Bokmálsordboka og *Nynorskordboka*. Universitetet i Bergen og Språkrådet. <https://ordbok.uib.no/> (sótt í maí 2021).
Den Danske Ordbog. Det Danske Sprog- og Litteraturselskap. <https://ordnet.dk/> (sótt í maí 2021).

²⁰ Einhver gæti leitt að því hugann hvort til sé eitthvað sem einkenndi mál Austfirðinga. Hér verður ekki um það fjallað. En nefna má að Sigfús Blöndal (1920–1924) tengir *flýta sín* Austfjörðum; raunar líka *nenna e-s*. Og rannsóknir Höskuldar Þráinssonar o.fl. (2015:65–66) sýna að það eru helst Austfirðingar sem álíta *flýta sín* eðlilegt.

- Guðmundur Árnason. 2016. Þrír dýraþættir. *Múlaping* 42:23–25.
- Halldór Ármann Sigurðsson. 1992. *Verbal Syntax and Case in Icelandic*. In *a Comparative GB Approach*. Reykjavík: Institute of Linguistics. University of Iceland.
- Herdís Þ. Sigurðardóttir. 2002. *Fallmörkun í barnamáli. Hvernig læra íslensk börn að nota föll?* Óbirt MA-ritgerð við Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Horn, Laurence R. 2013. I love me some datives: Expressive meaning, free datives, And F-implicature. Í: Daniel Gutzmann og Hans-Martin Gärtner (ritstj.). *Beyond Expressives: Explorations in Use-Conditional Meaning*. bls. 151–199 Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004183988_006.
- Höskuldur Þráinsson. 2001. *Um afturbeygð fornöfn og önnur fornöfn*. Úthenda frá fyrirlestri í Málfræðiklúbbi Matta 16. febrúar 2001.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Íslensk tunga III. Setningar. Handbók um setningafræði*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Höskuldur Þráinsson. 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstj.). 2015. *Tilbrigði í íslenskri setningagerð. II. Helstu niðurstöður. Tölfræðilegt yfirlit*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- ÍO = *Íslensk orðabók*. 2002. Ritstjóri: Möður Árnason. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. Reykjavík: Edda.
- Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 1983. Önnur útgáfa, aukin og bætt. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. Árni Böðvarsson og Ásgeir Blöndal Magnússon önnuðust endurskoðun. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 1963. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 1997–1998. Sagnir með aukafallsfrumlagi. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 19–20:11–43.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2005. Merkingarhlutverk, rökliðir og fallmörkun. Í: Höskuldur Þráinsson. *Íslensk tunga III. Setningar. Handbók um setningafræði*, bls. 350–409. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2008. Þróun fallmörkunar í íslensku og færeysku. Fyrirlestur á 22. Rask-ráðstefnunni 2008. <http://malvis.hi.is/sites/malvis.hi.is/files/Rask.fallmorkun.2008.pdf> (sótt í maí 2021).
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2011. Reflexive *sig* is an argument. Í: Tania E. Strahan (ritstj.). *Nordlyd* 37. *Relating to Reflexives*, bls. 99–118. Tromsø: CASTL. <http://www.ub.uit.no/munin/nordlyd>.
- Jón Friðjónsson. 1980. Sambeyging með afturbeygðum sögnum. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2:97–117.
- Margrét Jónsdóttir. 2015. Breytingar og breytileiki í hegðun sagnarinnar *kviða*. Í: Matthew Whelpton o.fl. (ritstj.). *An Intimacy of Words. Innileiki orðanna*, bls. 283–306. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur og Háskólaútgáfan.

- Margrét Jónsdóttir. 2018. Líkt og ólíkt: Sögnin *kviða* í íslensku og færeysku. Í: Höskuldur Þráinsson og Hans Andrias Sølvará (ritstj.). *Frændafundur 9*, bls. 249–259. Reykjavík: Hugvísindastofnun.
- María Anna Garðarsdóttir. 2018. Ég finnst það. Um tilurð og þróun. Skynjendafrumlagi í íslensku sem öðru máli. Í: Höskuldur Þráinsson og Hans Andrias Sølvará (ritstj.). *Frændafundur 9*, bls. 233–247. Reykjavík: Hugvísindastofnun.
- Oddur Snorrason. 2021. *Samfall og misræmi í þolmynd. Áhrif samfalls á fall- og samræmiskröfur í íslenskri þolmynd*. Ritgerð til M.A.-prófs í íslenskri málfræði. Háskóli Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/38068>.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose*, Københavns Universitet. <http://onp.ku.dk> (sótt í maí 2021).
- Orðaseðlasavnið. Fróðskaparsetur Føroya. <https://www.setur.fo/> (sótt í maí 2021).
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár. Frá landnámstímum til ársloka 1940*. IV. bindi. 1951. V. bindi. 1952. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- ROH = *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://www.arnastofnun.is> (sótt í maí 2021).
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík.
- Sigríður Sigurjónsdóttir. 2005. Máltaka og setningafræði. Í: Höskuldur Þráinsson. *Íslensk tunga III. Setningar. Handbók um setningafræði*, bls. 636–655. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Sigríður Sigurjónsdóttir. 2015. Afturbeyging í máli færeyskra barna með nokkrum samanburði við íslensku. Í: Turið Sigurðardóttir og María Garðarsdóttir (ritstj.). *Frændafundur 8*, bls. 229–251. Þórshöfn: Fróðskapur.
- Sigríður Sigurjónsdóttir, Nina Hyams. 1992. Reflexivization and Logophoricity: Evidence From the Acquisition of Icelandic. *Language Acquisition* 2(4):359–413.
- sprotin.fo*. Netorðabækur. <https://sprotin.fo> (sótt í maí 2021).
- Tímarit.is*. <https://timarit.is> (sótt í maí 2021).
- Vilhjálmur Hjálmarsson. 1981. *Raupað úr ráðuneyti: Innan dyra á Hverfisgötu 6 í fjögur ár og fjóra daga*. Reykjavík: Þjóðsaga.

Lykilorð

íslensk málsgaga, setningafræði, merkingarfræði, afturbeygð sögn, (ó)skyldubundið andlag, sagnasamband

Keywords

history of the Icelandic language, syntax, semantics, reflexive verb, (non) obligatory verb, idiom

Abstract

This article deals with the idiom *sjá sig eftir*, a variant of *sjá eftir*, more or less in the same meaning as *iðrast* 'repent, regret'. The experiencer subject is in the nominative. The accusative form of the reflexive pronoun, *sig*, theoretically the indirect object of the verb, is bound and commanded by the next subject. Consequently, the binding domain is short and the pronoun is a short-distance one. Semantically, it could be argued that the reflexive pronoun is a part of the verb which is inherently reflexive. Syntactically, the reflexive pronoun in question behaves mostly like other obligatory reflexive pronouns.

The examples of *sjá sig eftir*, from written texts as well as the spoken language, are from the middle of the nineteenth century to the last quarter of the twentieth. Most of the examples are from the eastern part of Iceland, and this includes all of the spoken language examples.

It could be argued that the examples of *sjá sig eftir* are relics. It doesn't have to be so, as there are sporadic examples of other experiencer-subject verbs, normally not reflexive, as reflexive ones (e.g. *hlakka (sig) til* 'look forward to'). Some of the examples are from child language. Furthermore, there are corresponding examples from related languages that show the same behaviour.

Margrét Jónsdóttir
Íslensku- og menningardeild Háskóla Íslands
mjons@hi.is

Einar Freyr Sigurðsson, Finnur Ágúst
Ingimundarson og Matthew Whelpton

Samræmi við hulin nafnorð

1 Inngangur

Í (1) getur að líta nokkuð sérstakt **samræmi** milli frumlags annars vegar og sagnfyllingar og persónubeygðrar sagnar hins vegar.^{1,2}

- (1) ✓**Englar alheimsins** eftir Einar Má Guðmundsson **er komin út** á ensku [...]

Það sem er sérstakt við þetta dæmi er að þrátt fyrir að höfuðorð frumlagsins sé í karlkyni fleirtölu (*englar*) er persónubeygða sögnin í eintölu (*er*) og sagnfyllingin í kvenkyni eintölu (*komin*). Almennt

¹ Við þökkum tveimur ónafngreindum ritrýnum fyrir mjög gagnlegar athugasemdir. Við þökkum einnig þeim málhöfum sem hafa dæmt fyrir okkur ýmsar setningar. Þá kynntum við efni þessarar greinar í Málvísindakaffi í Háskóla Íslands 18. febrúar 2022 og þökkum áheyrendum þar sömuleiðis fyrir góðar athugasemdir og umræður.

Greinin er að hluta unnin innan rannsóknarverkefnisins „Samfall: Innsýn í mörk setningafræði og orðhlutafræði“ sem hlaut þriggja ára verkefnisstyrk frá Rannsóknasjóði Rannís (nr. 217410).

² Leturbreytingar í raunverulegum dæmum eru höfunda. Í sumum dæmanna er þó upprunalegt feitletur eða skáletur tekið út en að öðru leyti eru dæmin birt eins og þau eru í upphaflegum texta; ekki er hér hirt um að benda á að t.d. prent- eða stafsetningarvillur séu úr viðkomandi heimild hafi þær upphaflega slæðst inn í textann. Raunveruleg dæmi eru merkt með tákninu ✓ og uppruni þeirra sýndur í skrá aftast í greininni, næst á eftir heimildaskrá. Flest þeirra fundust við leit á Google eða í Risamálheildinni (Steinþór Steingrímsson o.fl. 2018), án þess þó að þess sé getið sérstaklega með hvaða hætti þau fundust heldur er bein slóð á viðkomandi dæmi gefin.

væri frekar viðbúið að hafa samræmi í tölu og kyni eins og í (2), þar sem persónubeygða sögnin og sagnfyllingin eru í fleirtölu rétt eins og frumlagið.

(2) Eru(ft.) englar(kk.ft.) ódauðlegir(kk.ft.)?

Í (1) er lykilatriði að *Englar alheimsins* er heiti bókar en þrátt fyrir að nafnorðið *bók* sé hvergi sjáanlegt virðist það hafa áhrif á samræmið, hvernig svo sem á því stendur. Hér verður slíkt samræmi — sem við vísam stundum til sem **misræmis** — skoðað nánar og athugað hvort samræmið stýrist af ósögðu eða huldu nafnorði.

Það er ekki einfalt mál að sýna fram á tilvist hulins nafnorðs í dæmum eins og (1). Hins vegar gefur lágmarksparið í (3) vísbendingu um að ósagt nafnorð liggi til grundvallar samræminu við sagnfyllinguna *komið/kominn*.

(3) a. ✓ **Spútnik V komið** í áfangamat hjá Lyfjastofnun
Evrópu

b. ✓ **Spútnik V kominn** í dreifingu

Í fréttafyrirsögninni í (3a) stýrir nafnliðurinn *Spútnik V* hvorugkynssamræmi á sagnfyllingunni, þ.e. *komið*, en í (3b) stýrir liðurinn karlkynssamræmi, *kominn*. Þetta skýrist af samhengi í fréttatextunum tveimur sem dæmin eru fengin úr: Í (3a) er um að ræða rússneska bóluefnið *Spútnik V* gegn COVID-19 en *Spútnik V* í (3b) er samnefndur bjór sem settur var á markað eftir að bóluefnið hafði verið þróað. Við teljum að þarna megi greina samræmi við hulin nafnorð, í fyrra dæminu við *BÓLUEFNI* en í því síðara við *BJÓR*.³ Þannig má skýra að sagnfyllingin í (3a) sé í hvorugkyni en í karlkyni í (3b) þrátt fyrir að frumlagið (þ.e. sýnilegur hluti þess) sé í báðum tilvikum *Spútnik V*.

Í (1) væri einfalt að stinga inn orðinu *bókin* sem færi þá á undan titlinum:

(4) **Bókin** Englar alheimsins eftir Einar Má Guðmundsson
er komin út ...

Hins vegar passar ekki alltaf að setja **flokkunarorðið**, sem við getum kallað svo, á undan:

³ Í greininni notum við hástafi til að tákna hulin nafnorð, þ.e. nafnorð sem eru látin ósögð, sem við köllum einnig *flokkunarorð*. Við leggjum þó ekki fram neina skilgreiningu á flokkunarorðum og látum dæmin tala sínu máli, en í þeim eru oftast en ekki titlar og heiti af ýmsum toga.

- (5) ✓Já, nýja Harry Potter er mun betri en sú fyrri.

Dæmi (5) er fengið úr umfjöllun um kvikmyndina *Harry Potter og leyniklefinn* og ef orðinu *myndin* (eða *kvikmyndin*) væri stungið inn í setninguna væri eðlilegra að það færi á eftir titlinum en á undan honum:

- (6) Já, nýja Harry Potter-**myndin** er mun betri en sú fyrri.

Í (5) er heitið, hér *Harry Potter*, hluti samsetningar en í (1) er titillinn *Englar alheimsins* viðurlag skv. okkar greiningu. Í þessari grein skoðum við nánar dæmi á borð við (1), (3) og (5) þar sem við athugum samræmi við sagnfyllingar, persónubeygðar sagnir og einkunnir. Við færum rök fyrir því að í slíkum dæmum sé flokkunarorð sem látið sé ósagt. Lítið hefur verið fjallað um nákvæmlega þessa gerð misræmis og hér leggjum við grunninn að frekari rannsóknum á þessu fyrirbæri.

Þegar ekkert sýnilegt flokkunarorð er í setningu er það hins vegar ekki alltaf svo að samræmið stýrist af því, sbr. (7).

- (7) ✓Tilnefningarnar voru kunngjörðar við athöfn á Stóra sviði Þjóðleikhússins í gær, sama sviði og **Englar alheimsins eru sýndir** á um þessar mundir.

Hér stýrir höfuðorð titilsins fleirtölusamræmi á persónubeygðu sögninni og samræmi við sagnfyllinguna í nf.kk.ft. Við vísum til þessa sem **formlegs samræmis** en hér teljum við ekki að hulið nafnorð sé í formgerðinni.⁴ Við skoðum þetta þó aðeins að litlu leyti og beinum sjónum okkar frekar að dæmum þar sem hulið nafnorð stýrir samræminu.⁵

Við ræðum einnig fleiri gerðir misræmis, svo sem það sem má kalla merkingarlegt samræmi í dæmum eins og eftirfarandi:

- (8) a. **Krakkarnir** eru þreytt.
b. ✓**Selfoss** eru taplausar á toppi deildarinnar eftir 5 umferðir.

⁴ Þar sem við köllum þetta *formlegt samræmi* kæmi hugsanlega til greina að tala um „misræmið“ sem *merkingarlegt samræmi*, en við gerum það ekki að sinni til að blanda því ekki saman við það merkingarlega samræmi sem kemur fyrir í (8) og nánar er fjallað um í kafla 4.2.

⁵ Samræmið í (7) gefur tilefni til vangaveltna um táknmynd (fr. *le signifiant*) og táknmið (fr. *le signifié*) í anda kenninga Ferdinands de Saussures. Táknmið titilsins *Englar alheimsins* er enda annað en orðanna *englar alheimsins* (sé ekki vísað til verksins) þótt táknmyndin sé hin sama. Um þetta verður þó ekki nánar fjallað í greininni.

Við höldum því fram að svona dæmi séu frábrugðin því sem við sáum hér frammar og teljum að í þeim séu ekki ósögð nafnorð, en samspil beggja þátta, þ.e. flokkunarorða og merkingarlegs samræmis, er ekki útilokað.

Þá minna dæmin í (1), (3) og (5) á allsérstætt misræmi í því sem Wiese og Maling (2005) kalla *restaurant talk* og við köllum hér *kaffi-húspjall*.

(9) Ég ætla að fá **tvo kaffi**.

Kaffi er hvorugkynsorð en þrátt fyrir það stendur með því einkunn í karlkyni fleirtölu, *tvo*. Þessu svipar þannig til (1) en þar var misræmi í tölu og kyni milli frumlags annars vegar og persónubeygðrar sagnar og sagnfyllingar hins vegar.

Mörg þeirra málfræðidæma sem eru sýnd í greininni eru raunveruleg og tekin héðan og þaðan. Auðvitað er ekki víst að allir lesendur felli sig við öll dæmin um það sem hér er greint sem samræmi við hulin nafnorð en þau eru þó langflest tæk í máli höfunda þessarar greinar.

Uppbygging greinarinnar er annars þannig: Í 2. kafla skoðum við samræmi sagnfyllinga, sagna og einkunna við hulin nafnorð og vísun til þeirra með fornaðni. Í 3. kafla gerum við grein fyrir formgerðum setninga, þar sem hulin nafnorð virðast stýra samræmi, og í 4. kafla sýnum við fleiri dæmi og gerðir með huldu nafnorði, auk þess sem við athugum efnismagnsorð eins og *kaffi* og samræmi við hulin ílátsorð sem og merkingarlegt samræmi.

2 Samræmi sagnfyllinga, sagna og einkunna við hulin nafnorð

2.1 Samræmi hulins nafnorðs við sagnfyllingu

Margvísleg dæmi af sömu gerð og (1) finnast við leit á netinu þar sem misræmi er milli kyns höfuðorðs frumlagsins og sagnfyllingarinnar. Í dæmunum í (10) er sagt frá útkomu bóka.

(10) a. ✓Hobbitinn eftir J.R.R. Tolkien er komin út en bókin hefur verið ófáanleg um árabíl.

b. ✓Fjallið í Kaupmannahöfn er komin út hjá Sölku.

- c. ✓SVARTFUGL eftir Gunnar Gunnarsson er komin út í nýrri útgáfu en bókin hefur lengi verið ófáanleg.
- d. ✓Gúmmí-Tarsan eftir Ole Lund Kirkegaard er komin út í nýrri útgáfu, en bókin kom fyrst út árið 1978.
- e. ✓Kærleiksheimilið eftir Gest Pálsson er komin út á hljómdiski [...]

Heiti allra þessara bóka er nafnliður þar sem höfuðorðið er annaðhvort hvorugkyns eða karlkyns en samt sem áður stýrir nafnliðurinn kvenkynssamræmi á sagnfyllingu, lýsingarhættinum *komin*.⁶ Hér virðist nafnorðið *bók* með greini, þ.e. *BÓKIN*, vera undirskilið. Ef því væri bætt við væri eðlilegast að setja það á undan titlinum, t.d. *Bókin Hobbitinn eftir J.R.R. Tolkien er komin út*.

Fleiri dæmi af sama toga og í (10) eru sýnd í (11) þar sem greint er frá sýningu kvikmynda.

- (11) a. ✓Brotið sýnd í Kvennó í kvöld.
- b. ✓Hjartasteinn er sýnd í Bíó Paradís í sumar [...]
- c. ✓Fallegasti drengur í heimi – sýnd í Bíó Paradís.
- d. ✓Nói albínói var frumsýnd snemma árs 2003 [...]
- e. ✓Hvað er svona merkilegt við það – sýnd í Bíó Paradís!
- f. ✓„Á köldum klaka“ sýnd um öll Bandaríkin.

Færa má fyrir því rök að í formgerð þessara dæma fari hulið kvenkynsorð, (*KVIK*)*MYNDIN*, á undan titlinum. Í (11a) er heiti kvikmyndarinnar nafnorð í hvorugkyni en í (11b) nafnorð í karlkyni og höfuðorð nafnliðanna *Fallegasti drengur í heimi* og *Nói albínói* í (11c–d) eru einnig karlkyns. Engu að síður er sagnfyllingin í kvenkyni og því má líta svo á að í formgerðinni sé hulið nafnorð sem sagnfyllingin samræmist. Í (11e) er heiti kvikmyndarinnar ekki nafnliður heldur heil setning (nánar tiltekið spurning með *hv*-spurnarorði) og í (11f) forsetningarliður — í báðum þessum dæmum er sagnfyllingin einnig í kvenkyni.

⁶ Í (10a,c,d) er titill bókanna í karlkyni. Hér reiðum við okkur á stafsetningu *komin* — við byggjumst við *kominn* ef sagnfyllingin samræmdist titli bókanna. Hins vegar er enginn munur á framburði *komin* og *kominn*. Aftur á móti þurfum við ekki að treysta á stafsetninguna í (10b,e) því að þar eru titlarnir í hvorugkyni; ef sagnfyllingin samræmdist kyni titlanna væri hún *komid* en ekki *komin*.

2.2 Samræmi hulins nafnorðs við persónubeygða sögn

Dæmin í kafla 2.1 sýna öll samræmi hulins nafnorðs og sagnfyllingar. Í þessum dæmum er heiti bókanna og myndanna oftast nafnliður og hann er þar alltaf í eintölu. Við getum því ekki sagt til um það með vissu hvort persónubeygða sögnin í þessum dæmum samræmist titlinum eða huldu nafnorði. Það getum við hins vegar kannað betur þegar heitið er í fleirtölu. Við endurtökum hér aftur dæmi (1), nú sem (12).

- (12) ✓ **Englar alheimsins** eftir Einar Má Guðmundsson er
komin út á ensku [...]

Hér samræmist persónubeygða sögnin ekki titli bókarinnar en þess má þó geta að höfundum þessarar greinar þætti fyllilega tækt að segja *Englar alheimsins eru komnir út* (sbr. einnig dæmi (7) hér fyrir ofan). Skiptar skoðanir eru þó um það og þykir sumum málhöfum mun betra að segja *Englar alheimsins er komin út*. Aftur á móti væri það ótækt í máli okkar að láta persónubeygðu sögnina samræmast bókartitlinum sjálfum en sagnfyllinguna samræmast því sem við greinum hér sem hulið nafnorð (**Englar alheimsins eru(ft.) komin(kv.k.et.) út*).

Að lokum má geta þess að jafnvel þótt hægt sé, að okkar mati, að segja hvort heldur sem er *Englar alheimsins er komin út* eða *Englar alheimsins eru komnir út* er ótækt að láta persónubeygðu sögnina samræmast t.d. heiti hljómsveitar, sjá (13a), eða leikrits, sjá (13b), ef það er ekki í þriðju persónu.

- (13) a. Þú og ég er/*erum frábær.⁷
b. Vér morðingjar er/*erum eftir Guðmund Kamban.

2.3 Samræmi hulins nafnorðs við einkunn

Það er vel þekkt í málfræði að „samræmisleysi“ í ýmsum tungumálum m.t.t. málfræðilegra beygingarþátta sé mun frekar að finna milli nafnorðs og sagnfyllingar sem stendur með því en milli nafnorðs og einkunnar (t.d. Corbett 1979; Guðrún Þórhallsdóttir 2015a:271–274;

⁷ Hér mætti líka bæta við að hægt væri að nota afturbeygt eignarforafn þriðju persónu með hljómsveitarnafninu *Þú og ég* en fyrstu persónu forafn, *okkar*, gengi alls ekki:

(i) Mér fannst Þú og ég vera upp á sitt/*okkar besta á 9. áratugnum.

Einar Freyr Sigurðsson 2017: 3. kafli; Þorbjörg Þorvaldsdóttir 2017:5–7, 16–18; 2019:10–11). Í nafnliðnum *foreldrar mínir* í (14) sam-beygist einkunnin *mínir* höfuðorðinu *foreldrar* í kyni, tölu og falli en sagnfyllingin *ættuð* er aftur á móti ekki í sama kyni.

- (14) Foreldrar(kk.ft.nf.) mínir(kk.ft.nf.) eru ættuð(hk.ft.nf.) að sunnan.
(sniðið eftir dæmum Guðrúnar Þórhallsdóttur 2015a:273 og 2015b:173)

Ef foreldrarnir eru t.d. karl og kona getur það skýrt hvers vegna sagnfyllingin er í hvorugkyni, ólíkt nafnorðinu *foreldrar* sem er karl-kyns. Það væri þá dæmi um merkingarlegt samræmi sem er fyllilega tækt að mati höfunda þessarar greinar. Aftur á móti er nafnliðurinn **foreldrar mín*, þar sem einkunnin er í hvorugkyni, væntanlega ótækur í máli nær allra.

- (15) *Foreldrar(kk.ft.nf.) mín(hk.ft.nf.) eru ættuð(hk.ft.nf.) að sunnan.

Það er því mjög athyglisvert að í eftirfarandi dæmum samræmist einkunnin ásamt lausa greininum ekki titli laganna sem minnst er á:

- (16) a. 'Jólakötturinn eftir Jóhannes úr Kötlum við lag Ingi-bjargar Þorbergs, í útsetningu Vilbergs Viggóssonar er í sérstöku upphaldi. Einnig hið ungverska Englar og hirðar [...]
b. 'Á meðal laga á henni verður hið vinsæla Hvítir skór sem hann samdi með Ásgeiri Trausta.

Væri samræmi þarna við titilinn mætti frekar búast við *hinir(kk.ft.) ungversku(ft.) Englar(kk.ft.) og hirðar(kk.ft.)* annars vegar og hins vegar *hinir(kk.ft.) vinsælu(ft.) Hvítir(kk.ft.) skór(kk.ft.)* (eða *hinir vinsælu Hvítu skór*). En ef nafnorðið sem lausi greinirinn og einkunnin samræmast væri ekki látið ósagt væri eðlilegasti staðurinn fyrir það strax á eftir einkunninni og næst á undan titli lagsins í hvoru tilviki um sig:

- (17) a. Einnig hið ungverska **lag** Englar og hirðar ...
b. Á meðal laga á henni verður hið vinsæla **lag** Hvítir skór ...

Við gerum ráð fyrir að hulda nafnorðið í (16), þ.e. *LAG*, sé staðsett þarna.

Á hinn bóginn virðist staða nafnorðsins sem við höldum fram að sé látið ósagt ekki sú sama í (18).

- (18) a. ✓Já, nýja Harry Potter er mun betri en sú fyrri.
- b. ✓Nýr Zelda
- c. ✓[...] ný Nintendo er væntanleg á markað síðar á árinu.
- d. ✓Nýja Radiohead í sérstakri viðhafnarútgáfu.

Í (18a) eru tvær kvikmyndir um Harry Potter bornar saman. Harry Potter er karlkynssöguhetja í bókum J.K. Rowling og hér er rætt um nýja kvikmynd um hann. Ef flokkunarorðið væri borið fram kæmi varla til greina að segja *Já, nýja kvikmyndin Harry Potter er mun betri en sú fyrri*; kvikmyndin heitir ekki *Harry Potter* (eins og *nýja kvikmyndin Harry Potter* gæfi í skyn) heldur *Harry Potter og leyniklefinn*. Fyrsta myndin⁸ heitir svo *Harry Potter og viskusteinninn* en hægt er að vísa til þessara mynda sem Harry Potter-kvikmyndanna — og bókanna sem Harry Potter-bókanna. Það teljum við einmitt að liggi til grundvallar í (18a), þ.e. að þar sé þetta í raun og veru *nýja Harry Potter-(KVIK) MYNDIN*.

Svipað er á seyði í (18b) en *Nýr Zelda* er yfirskrift fyrirspurnar eins notenda vefsvæðisins *hugi.is*. *Zelda* er kvenkynspersóna í tölvuleikjum sem kenndir eru við hana (en sjálfur leikurinn sem spurt er um ber ekki heitið *Zelda*) en engu að síður er karlkyn á einkunninni sem við rekjum til hulins karlkynsorðs, (*TÖLVU*)*LEIKUR*. Í fyrirspurninni sjálfri kemur svo fyrir samsetning með *Zelda* og *leikur*.⁹

- (19) ✓Hvenær kemur nýr Zelda leikur og hvað á hann að heita?

Þetta styður þá túlkun að í yfirskriftinni *Nýr Zelda* sé hulda nafnorðið *LEIKUR* og að þar sé einnig um samsetningu að ræða, þ.e. *Zelda-LEIKUR*.

⁸ Þegar textinn í dæminu hér að framan var birtur höfðu eingöngu tvær kvikmyndir verið gerðar eftir Harry Potter-bókunum og því hægt að tala um að nýja myndin væri betri en „sú fyrri“.

⁹ Það getur verið mismunandi eftir málhöfum og samhengi hvort aukafallsmyndin *Zeldu* er notuð. Í (19) skrifar fyrirspyrjandi *Zelda leikur* en ekki *Zeldu leikur* og við meðhöndlum því þetta sérnafn sem erlent orð rétt eins og hin heitin í (20). Því skrifum við *UM/MED Zelda* en ekki *UM/MED Zeldu* í (20).

Merking (18c) *ný Nintendo* og (18d) *Nýja Radiohead* er annars vegar ‘ný tölva frá (tölvu- og tölvuleikjaframleiðandanum) Nintendo’ og hins vegar ‘nýja platan frá/með (hljómsveitinni) Radiohead’ og í þessum dæmum teljum við sömuleiðis eðlilegra að gera ráð fyrir að hulda nafnorðið sé hluti samsetningar en að það fari á undan heitinu. Það gengur enda ekki að segja í þessu samhengi *ný tölva Nintendo*¹⁰ eða *Nýja platan Radiohead* en aftur á móti er hægt að segja *ný Nintendo-tölva* og *nýja Radiohead-platan*.

Þá mætti hugsa sér að gera ráð fyrir enn ríkulegri hulinni formgerð en hér hefur verið gert og bæta við ósagðri forsetningu í dæmunum í (18):

- (20) a. Já, *nýja KVIKMYNDIN UM Harry Potter* er mun betri en sú fyrri.
 b. Nýr *LEIKUR UM/MED Zelda*.
 c. [...] *ný TÖLVA FRÁ Nintendo* er væntanleg á markað síðar á árinu.
 d. *Nýja PLATAN FRÁ/MED Radiohead* í sérstakri viðhafnarútgáfu.

Þessi hugmynd gengur hins vegar ekki upp ef við gerum ráð fyrir að ósagðar forsetningar stýri sama falli og samsvarandi sýnilegar forsetningar en það sjáum við í 3. kafla.

2.4 Óbeygð viðurlög

Í dæmunum sem við höfum sýnt eru titlarnir og heitin oftast í frumlagssæti setningar þar sem frumlagið er í nefnifalli. Hins vegar er það svo að t.d. titlar á bókum eða tímaritum standa oft í nefnifalli jafnvel þar sem setningafræðilegt umhverfi kallar á annað fall. Við slíkar aðstæður verður enn ljósara að t.d. einkunnir sambeygist huldum nafnorðum því að þær þiggja fall sitt frá þeim (sjá (22) hér á eftir).

- (21) a. Ég las þetta í **tímaritinu Bleikt og blátt**.
 b. Ég las þetta í **Bleikt og blátt**.

¹⁰ Rétt er að taka fram að *Nintendo* (sem og *Radiohead*) á hér að vera viðurlag en ekki eignarfallseinkunn.

Í (21a) er flokkunarorðið í þágufalli (*tímaritinu*) en sjálft heiti tímaritsins í nefnifalli (*Bleikt og blátt*). Það sambeygist þá ekki höfuðorðinu og slíkt er stundum nefnt óbeygð einkunn (Björn Guðfinnsson 1938:17–18, Árni Böðvarsson 1959, Ragnheiður Briem 1998:35–36, Höskuldur Þráinsson 2005:310). Við köllum þetta hins vegar óbeygt *viðurlag* hér.¹¹ Liðurinn sem samsvarar óbeygðu viðurlagi í (21a) getur einnig staðið í nefnifalli í sama umhverfi ef höfuðorðið er ekki sýnilegt, sjá (21b). Sá möguleiki kemur þá til greina að höfuðorðið sé hluti af formgerðinni en sé einfaldlega látið ósagt; þannig mætti tala um óbeygt viðurlag einnig í (21b). Um sambærileg dæmi segir Árni Böðvarsson (1959):

Nokkur sérheiti sem eru eitt orð eru þó oft notuð óbeygð, og verður þá fyrst fyrir mér tímaritið „Satt“. Mér er spurn hvort nokkur lesenda þess segist hafa lesið þetta eða hitt í „Sönnu“; ég efa það, flestir segðu „í Satt“. Þá myndu sumir vilja koma sér úr vandanum með því að segja „í tímaritinu Satt“ eða eitthvað þvílíkt.

Hann telur aftur á móti að allir segi í *Þjóðviljanum* og í *Tímanum*, en bendir síðan á önnur dæmi þar sem óeðlilegt sé að beygja heiti eða titla:

Allir eru sammála um að bókaheiti og þess háttar, sem er heil setning, verði ekki beygð. Því segja allir: Hans er getið í „Hver er maðurinn“ — Bókarheitið verður ekki beygt. En stundum er heitið engin heil setning, heldur tvö fallorð, svo sem leikritsheitið „Vér morðingjar“. Mundi nokkur tala um „sýningu á Oss morðingjum“? Ég geri ekki ráð fyrir því.

Reyndar finnast fáein dæmi um *Vér morðingjar* í öllum aukaföllum, t.d. *eftir frumsýningu Vor morðingja*. Þau hljóma vissulega undarlega og mætti kannski kalla ofvöndun, en þau koma að minnsta kosti fyrir. Stundum er enda eðlilegt að beygja alls kyns sambærileg heiti, t.d. þátta og skáldverka á borð við *Húsið á sléttunni* og *Sjálfstætt fólk*. Í báðum tilvikum er um að ræða nafnliði sem samanstanda ekki eingöngu af nafnorði, en samt má telja eðlilegt að fallbeygja þá, t.d. í *Húsinu á sléttunni* eða í *Sjálfstæðu fólki*. Ef flokkunarorðið fer aftur á móti á undan titlunum virðist stundum nægja að fallið komi fram

¹¹ Greiningin á því hvort þetta er viðurlag eða einkunn skiptir ekki öllu máli en stundum er gert ráð fyrir að viðurlag sé í lausari tengslum við höfuðorð en einkunn; sjá Björn Guðfinnsson (1938:19) og umræðu hjá Eiríki Rögnvaldssyni (1984).

í því (sbr. í bókinni *Sjálfstætt fólk eða í þáttunum Húsið á sléttunni*), en sambeyging kemur einnig fyrir.

Við lítum svo á að tala megi um *Bleikt og blátt* í (21b) sem óbeygt viðurlag, enda gerum við þá ráð fyrir formgerðinni í *TÍMARITINU Bleikt og blátt* með huldu nafnorði. Í (22) gerum við sömuleiðis ráð fyrir huldu nafnorði, (*KVIK*)*MYND*, sem fari á undan sjálfum titli viðkomandi kvikmyndar.

- (22) a. ‘Snapchat stjarnan Aronmola sýnir á sér nýja hlið í hinni sprenghlægilegu Fullir Vasar.
- b. ‘Leikstjóri myndarinnar eru Josh Gordon og Will Speck sem gerðu hina sprenghlægilegu Blades of Glory.

Þannig væri um að ræða í *hinni sprenghlægilegu MYND Fullir Vasar* í (22a). Það skýrði hvers vegna lausi greinirinn og einkunnin *sprenghlægilegur* eru í þágufalli þrátt fyrir að titillinn sé óbeygður — við túlkum hann því sem óbeygt viðurlag. Engu að síður kæmi til greina að líta á titla kvikmyndanna í (22) sem fyrri hluta samsetninga en við förum ekki nánar út í það hér (sjá þó umræðu í lok 3. kafla).

2.5 Vísun með fornafni

Að síðustu nefnum við notkun fornafna. Ef hulið nafnorð er að finna í dæmum eins og (11d) *Nói albínói var frumsýnd snemma árs 2003* mætti búast við að hægt væri að vísa til þess með fornafni, þ.e. ef (*KVIK*)-*MYND* er höfuðorð nafnliðar eru beygingarþættir hans kvk.et. og þá ætti persónufornafn sem vísar til liðarins að vera *hún*, jafnvel þótt nafnliðurinn *Nói albínói* hafi þættina kk.et.

- (23) ‘Nói albínói væri til dæmis **kölluð** listabíó í öllu öðru samhengi – en **hún** er eins og Hollywood-mynd við hlið Ölm.

Eins og sést gengur þetta eftir í (23) þar sem vísað er til kvikmyndarinnar með fornafninu *hún* þrátt fyrir að sjálfur nafnliðurinn *Nói albínói* sé í karlkyni. Kvenkynið skýrist þá af huldu nafnorði í formgerðinni (*KVIK*)*MYND*. Hér má að síðustu nefna að ritrýnir bendir á notkun ábendingarfornafns í (18a), *sú* (fyrri), en *hún* virðist að sumu leyti sambærileg við notkun persónufornafns í (23) þegar vísað er í ósagt nafnorð.

3 Hulin formgerð og mörk hennar

Þegar litið er yfir þau dæmi sem hér hafa verið lögð fram, þar sem hulin nafnorð virðast stýra samræmi á annan veg en viðbúið væri af nafnliðnum, vaknar sú spurning hvað setningarliðirnir í dæmunum eiga sameiginlegt. Fljótt á litið blasir þrennt við: Í fyrsta lagi er oft um titla bóka, kvikmynda, leikverka, þátta o.fl. að ræða. Í slíkum dæmum — og þá í öðru lagi — eru heitin gjarnan löng, þótt það sé ekki skilyrði. Þessi tvö atriði eiga einnig vel við um óbeygð viðurlög (eða einkunnir). Þannig segir Björn Guðfinnsson (1938:17) t.d.:

Algengt er nú orðið að nota einkunnir *óbeygðar*, þegar þær eru *heiti* [...] Sérstaklega tíðkast óbeygð einkunn, þegar heitið er *orðasamband*, tvö eða fleiri *samhliða* orð.¹²

Í þriðja lagi eru þetta oft erlend orð, heiti og titlar, ekki síst í þeim dæmum þar sem hægt er að halda því fram að um samsett orð sé að ræða. Hugsanlegt er að auðveldara sé að nota stutt erlend en stutt íslensk heiti, eins og við fjöllum um hér á eftir.

Því næst má ranghverfa niðurstöðunum til að kanna hvar hulin nafnorð koma ekki til greina. Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið ætti að vera ólíklegra að þau stýrðu huldu samræmi í nafnliðum sem eru stuttir og taka íslenskri fallbeygingu. Falli þeir að íslensku beygingarmynstri er auðveldara að segja til um málfræðilegt kyn þeirra, en það er stundum óljóst í erlendum orðum, t.d. *Radiohead*. Einkunnir og sagnfyllingar þiggja engu að síður beygingarþætti frá nafnliðum sem innihalda slík orð. En ekki blasir við hvert kyn orðs eins og *Radiohead* er og þess vegna er hugsanlega auðveldara að láta eitthvað annað stýra kynjasamræminu, svo sem hulið nafnorð.

Spyrja mætti hvort þessi notkun sé valkvæð þannig að stundum sé notað hulið nafnorð og stundum ekki. Við slíkri spurningu höfum við ekki skýr svör. Ef erlend heiti fá ekki kyn, a.m.k. í sumum tilvikum, gætum við búist við að t.d. sagnfyllingar fengju sjálfgefin eða ómörkuð gildi. Í dæmum eins og *Stelpunum er kalt* er sagnfyllingin í hvorugkyni og persónubeygða sögnin í eintölu, þrátt fyrir að frumlagið sé í kvenkyni fleirtölu enda er það í þágufalli (**Stelpunum eru köldum* er ótæk setning). Hér er sagnfyllingin í ómörkuðu eða sjálfgefnu hvorugkyni og við gætum þá e.t.v. búist við hvorugkyni á sagnfyllingum þegar útlenskt orð er frumlag setningar, þ.e. ef það hefur ekkert kyn.¹³

¹² Leturbreytingar Björns.

¹³ Í þessu samhengi má geta þess að í rannsókn Sigríðar Mjallar Björnsdóttur (2021)

Það er þó ekki víst þar sem ómarkað eða sjálfgefið karlkyn er oft á nafnliðum, sbr. *Það er enginn kominn, Eru allir mættir?* Ef við litum svo á að notkun hulinna nafnorða væri neyðarúrræði gætum við e.t.v. átt von á að hún tíðkaðist svo til eingöngu í nafnliðum með erlendum orðum. Sú er þó ekki raunin eins og við höfum séð í dæmum eins og *Englar alheimsins er komin út*. Í slíkum dæmum kemur formlegt samræmi einnig til greina, en fljótt á litið virðist það sjaldgæfara og í öðrum tilvikum er það allt að því „rangt“, líkt og síðar verður fjallað um. Hvað sem því líður kemur þar hvort tveggja til greina, formlegt samræmi eða misræmi, en í öðrum tilvikum á það ekki við, sbr. *Radiohead*. Að svo stöddu höfum við því ekki svar við því hvort stundum sé nauðsynlegt að grípa til hulinna nafnorða eða hvort notkun þeirra sé valfrjáls og þá hvers vegna.

Til að varpa ljósi á hlut beygingarendinga og fallbeygingar koma dæmin í (18), endurtekin sem (24), að góðum notum því að þau innihalda stutta, erlenda nafnliði sem eru ýmist sérnöfn eða heiti. Í (25) eru dæmin svipuð og í (24) en erlendu heitunum er skipt út fyrir sambærileg íslensk heiti:

- (24) a. ✓Já, nýja Harry Potter er mun betri en sú fyrri.
 b. ✓Nýr Zelda
 c. ✓[...] ný Nintendo er væntanleg á markað síðar á árinu.
 d. ✓Nýja Radiohead í sérstakri viðhafnarútgáfu.
- (25) a. %Já, nýja Blíðfinnur er mun betri en sú fyrri.
 b. %Nýr Hermína.¹⁴
 c. %Ný Bubbi er komin í verslanir.
 d. %Nýja Ástríkur er komin út.

Við merkjum dæmin með % til að sýna að hér sé nokkurs breytileika meðal málhafa að vænta, en okkur þykja þau almennt mun verri en sambærileg dæmi í (24) og sum jafnvel alveg ótæk. Þegar dæmin voru borin undir nokkra málhafa kom í ljós að sumum fannst einhver

á kyni bullorða meðal barna og fullorðinna var niðurstaðan að endingarlaus bullnafnorð hefðu ekkert sjálfgefið kyn, ólíkt t.d. bullorðum sem enda á *-ur* sem eru oft alhæfð í karlkyni. Sjá einnig umræðu hjá Þorbjörgu Þorvaldsdóttur (2015:17–19).

¹⁴ Hér er vísað í íslenska gerð tölvuleiksins *Húrra fyrir Hermínu* frá 1994 sem byggðist á stærðfræðiprautum.

þeirra tæk, eða a.m.k. ekki með öllu ótæk. Það er því erfitt að alhæfa um þetta og þá má benda á dæmi á borð við (26):

- (26) 'Er að leita af 2 ísl. lögum, **nýja Hjálmar** og **nýja Nýdönsk**, ef einhver á þau þá er hann alveg magnaður/mögnuð.

Liðirnir *nýja Hjálmar* og *nýja Nýdönsk* kallast á við *nýja Harry Potter* í (24) en þar gerðum við ráð fyrir að um samsett orð væri að ræða, sbr. *nýja Harry Potter-myndin*. Ef flokkunarorðið í (26) væri gert sýnilegt kæmi væntanlega ekki fram nefnifallsmynd hljómsveitarnafnsins *Hjálmar* þrátt fyrir að hún sé notuð í dæminu með huldu flokkunarorði, þ.e. við byggjumst við *Ég er að leita að nýja Hjálmalaginu* frekar en *nýja Hjálmarlaginu*. Við gerum engu að síður ráð fyrir þeim möguleika að í (26) séu samsetningar.

Í samsettum orðum er oftast um að ræða að tvö orð séu sett saman. Þessi orð geta svo sjálf verið samsett en á meginskilum samsettra orða, eins og t.d. *Hjálmalagið*, er síðari hlutinn höfuð þess.¹⁵ Fyrri hlutinn í samsetningum getur þó verið heill setningarliður eins og Kristín Bjarnadóttir (2017) sýnir fjölmörg og fjölbreytt dæmi um (sjá einnig Þorstein G. Indriðason 2016). Í eftirfarandi dæmum er fyrri hlutinn (heill setningarliður) feitlettraður en höfuðorðið undirstrikað.

- (27) a. **maður-á-mann-aðferð**

b. **poki-í-öskju-kerfi**

(Kristín Bjarnadóttir 2017:40)

Í (27) er höfuðorð nafnliðanna í fyrri hluta samsetninganna í nefnifalli (*maður-á-mann*, *poki-í-öskju*). Þannig væri hægt að halda því fram að t.d. *Hjálmar* í (26) sé fyrri hluti samsetts orðs, jafnvel þótt hann sé í nefnifalli (og þá hvorki um stofnsamsetningu né eignarfalls-samsetningu að ræða), með tilvísun í dæmi eins og í (27).

Hvað sem þessu líður er skýrt að í okkar máli eru dæmin í (24) betri en þau sem eru sýnd í (25). Það teljum við að geti skýrst af því að erlendu orðin í (24) sýna ekki mismunandi beygingu í ólíkum föllum. Ef um samsetningar er að ræða kæmu til greina stofnsamsetning, eignarfallssamsetning og samsetning með heilum setningarlið í fyrri hluta. Þegar höfuð samsetts orðs er ekki hulið kemur síðasta sam-

¹⁵ Til eru undantekningar frá þessu eins og t.d. *stelpustýri* (Kristín Bjarnadóttir 2005:12). Þar hegðar *stýri* sér að vísu eins og höfuð samsetta orðsins t.d. að því leyti að það ákvarðar orðflokk þess, en *stelpa* er þó merkingarlegt höfuð orðsins þar eð *stelpustýri* er stelpa en ekki stýri.

setningargerðin venjulega ekki til greina ef fyrri hlutinn er stakt orð — við segðum *nýja Blíðfinnsbókin* og *nýja Bubbaplatan* en ekki **nýja Blíðfinnurbókin* eða **nýja Bubbiplatan*. Engu að síður koma eignarfalls-samsetningar og stofnsamsetningar ekki til greina að okkar mati ef flokkunarorðið er hulið. Þó virðist nokkurs breytileika gæta hér. Rit-rýni þykja t.a.m. dæmin í (25) ótæk en þætti ekki óhugsandi að nota eignarfall í dæmi eins og *Ja, nýja Blíðfinns var mun betri en sú fyrri*.¹⁶ Aftur á móti taldi enginn þeirra málhafa sem við spurðum tækt að segja **nýja Blíðfinn*.

Þess má geta að við nefndum í lok kafla 2.3 að það mætti hugsa sér að í dæmum eins og *nýja Harry Potter* og *nýja Radiohead* væri hulin forsetning, þ.e. *nýja BÓKIN UM Harry Potter* og *nýja PLATAN FRÁ/MED Radiohead*. Það að dæmi eins og **nýja Blíðfinn* skuli vera ótæk (bæði að okkar mati og þeirra sem við höfum spurt) bendir til að ekki geti verið um hulda forsetningu að ræða, sbr. *nýja BÓKIN UM Blíðfinn* a.m.k. ef hulin forsetning ætti að geta stýrt falli.

Mörk þessarar gerðar samræmis við hulið nafnorð þarf að rannsaka betur en því verður ekki komið við hér nema að litlu leyti. Til að kanna betur hversu miklu máli beygingarendingar eða endingarleysi skiptir mætti skoða titla og heiti sem eru íslensk nafnorð án sýnilegrar endingar. Í (28a) á hulda nafnorðið að vera *BÓKIN* en *PLATA(N)* í (28b, c).

(28) a. %Nýja Bangsímon er komin út.

b. %Nýja Valdimar er mjög góð.

c. %Ný Krass á leiðinni.

Hér gerir endingarleysi nafnorðanna í nefnifalli og þolfalli (og jafnvel nefnifalli, þolfalli og eignarfalli, sbr. (28c)) mögulega að verkum að dæmin eru betri — a.m.k. að okkar mati — en í (29), þar sem heitin hafa sýnilega nefnifallsendingu sem er önnur en beygingarending þeirra í aukaföllum. Í (29a) er tilkynnt um að nýja Tinnabókin eftir

¹⁶ Slík notkun kallast þá mögulega á við dæmi eins og *vanillu* í máli B þar sem *ÍS* er undirskilið.

(i) A: Hvernig ís viltu?

B: Mér finnst eiginlega **vanillu** bestur.

Þetta er þá væntanlega eignarfallssamsetning með huldu höfuðorði, þ.e. *vanilluÍS*. Hér er *vanillu* í aukafalli og það getur ekki skýrst af fallstjórn sagnarinnar *finnst* sem tekur með sér nefnifall. Okkur þykir þetta dæmi fyllilega eðlilegt en *nýja Blíðfinns* mun síður. Þessi mörk þyrfti að kanna betur.

Hergé sé komin út og í (29b) að ný plata með hljómsveitinni Funa sé væntanleg.

(29) a. %Nýja Tinni komin út.

b. %Ný Funi kemur út á næsta ári.

Sumir málhafar sem lögðu mat á dæmin í (25) vildu fremur hafa flokkunarorðið með í setningunni (*bók, leikur, plata*). Í sumum tilvikum kæmi til greina að sleppa því alveg — þá væri það ekki einungis ósagt heldur væri ekki einu sinni í formgerðinni — en útkoman væri þá formlegt samræmi. Dæmi um slíkt eru sýnd í (30).

(30) a. ✓**Nýr Arnaldur kominn** í hús og allt í gangi.

b. ✓Les fyrsta kaflan úr **nýju Yrsu** [...]

Hér verða bækur rithöfundanna Arnaldar Indriðasonar og Yrsu Sigurðardóttur samnefndar höfundunum. Við teljum líklegt að flestum þyki dæmin jafntæk, þótt hugsast geti að sumum þætti (30b) betra en þar er það tvírætt hvort lýsingarorðið *nýr* samræmist huldu nafnorði, kvenkynsorðinu *BÓKIN*, eða kvenmannsnafninu *Yrsu*. Aftur á móti bendir (30a) til þess að hulin formgerð eigi ekki við hér, þ.e. ólíkt því sem birtist í raunverulegum dæmum í (24), þar eð einkunnin og sagnfyllingin samræmast sérnafninu (*nýr*(kk.et.) *Arnaldur*(kk.et.) *kominn*(kk.et.)).¹⁷

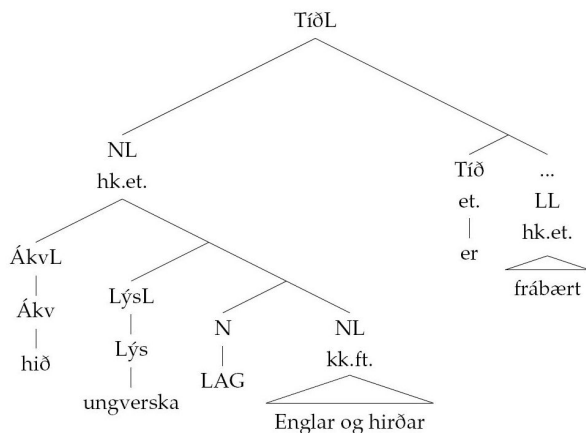
Í framhaldi af þessu mætti spyrja hve mikilvægt sé að heitið taki fallbeygingu. Í dæmunum í (24) beygjast nafnliðirnir *Harry Potter*, *Nintendo* og *Radiohead* ekki og þótt *Zelda* taki veikri beygingu í máli sumra (aukaf. *Zeldu*), þá getur skipt máli að um erlent nafn eða öllu heldur óbeygjanlegt nafn eða orð er að ræða í máli fyrirspyrjandans, sjá (19); a.m.k. gengur ekki vel að okkar mati að hafa íslenskt nafn í lið sem samsvarar *nýr Zelda* í (24b), sjá (25b). Krafan um samræmi innan nafnliðar er sterk í íslensku og í (25) virðist hún koma í veg fyrir að dæmi með íslenskum nafnlið sem tekur fallbeygingu séu jafngóð erlendum dæmum.

¹⁷ Annar ritrýna telur einkunnina *nýr* gera að verkum að það verði einnig að vera karlkynssamræmi í sagnfyllingunni, en dæmi (14) sýnir að svo þarf ekki endilega alltaf að vera (*Foreldrar mínir eru ættuð*); sjá þó umræðu um (33) hér fyrir neðan. En ef einkunninni er sleppt má velta því fyrir sér hvort hægt væri að segja *Arnaldur komin í hús* eða þá *Arnaldur uppseld* (til að forðast að nota eingöngu *kominn* sem er eins í framburði og *kominn*). Í slíkum dæmum þyrfti að gera ráð fyrir ósögðu flokkunarorði.

Hér má einnig skoða hvaða mörk hulin formgerð setur varðandi samræmi. Í (31b) er formgerð setningarinnar í (31a) sýnd eins og við sjáum hana fyrir okkur.¹⁸

(31) a. Hið ungverska LAG Englar og hirðar er frábært.

b.



Í trénu eru tveir nafnliðir (NL) sýndir. Neðri liðurinn er *Englar og hirðar* en höfuðorðið í þeim efri er *LAG*. Vegna þess að lýsingarorðið *ungverskur* og lausi greinirinn *hinn* eru í efri nafnliðnum fá þau þættina *hk.et.* þar sem höfuðorðið er *LAG*. Persónubeygða sögnin (tíðarhausinn, Tíð; hér sagnorðið *vera*) og sagnfyllingin (lýsingarorðið *frábær*) hafa eingöngu aðgang að efri nafnliðnum en ekki þeim neðri og því er sögnin í eintölu og sagnfyllingin í hvorugkyni eintölu.

Ef ósagða nafnorðið væri fjarlægt úr formgerðinni myndu laus greinir og einkunn innan nafnliðarins með titlinum samræmast honum og persónubeygd sögn og sagnfylling sömuleiðis. Við gerum einmitt ráð fyrir að ekki sé hulið nafnorð í dæmum eins og (7) — hluti þess er sýndur í (32).

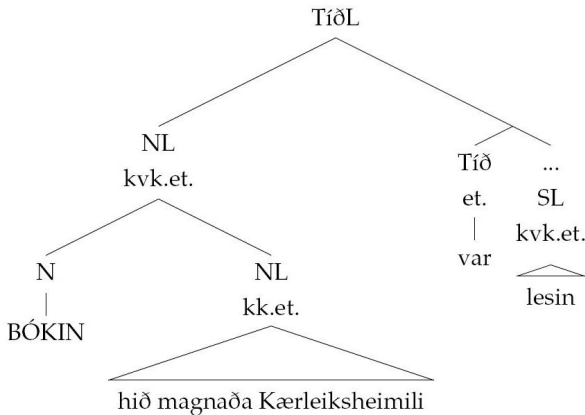
¹⁸ Á hríslumyndinni er frumlagið sagt vera nafnliður (NL) og höfuðorð þess nafnorðið *LAG*. Ákveðni greinirinn (Ákv) er hins vegar sýndur sem ákvæðisorð, rétt eins og lýsingarorðið, þrátt fyrir að viðtekið sé a.m.k. í generatífri málfræði að gera ráð fyrir að höfuð nafnliðar með ákveðnum greini sé ekki nafnorð heldur ákveðnihaus (Ákv). Hvor leiðin sem farin er skiptir ekki höfuðmáli og því einfaldast að tala um *LAG* sem höfuðorð alls frumlagsins. Til viðbótar þessu má nefna að úr því að við lítum á titla og heiti með ósögðu flokkunarorði sem viðurlag getur verið að formgerðin sé ekki nægilega nákvæm til að sýna þann formgerðarlega mun sem kann að vera milli einkunna og viðurlaga en við hirðum ekki um það hér.

- (32) ' [...] sama sviði og Englar alheimsins eru sýndir á um þessar mundir.

Það ætti þó strangt til tekið að vera hægt að hengja t.d. lausan greini og einkunn, svo sem lýsingarorð, utan á titilinn í (31b) fyrir neðan ósýnilega nafnorðið og láta þetta samræmast honum. Persónubeygð sögn og sagnfylling ættu hins vegar alltaf að samræmast hulda nafnorðinu. Við sýnum þetta á hríslumyndinni í (33b) fyrir tilbúna dæmið í (33a) þar sem talað er um bókina *Kærleiksheimilið*.

- (33) a. BÓKIN hið magnaða Kærleiksheimili var lesin mikið á árum áður.

b.



Við höfum ekki rekist á dæmi eins og þetta. Hugsanlegt er að í svona dæmum séu ákvæðisorðin sem standa með titlinum túlkuð sem hluti hans; a.m.k. er það svo þegar höfuðorðið er borið fram. Ef við segðum *Bókin hið magnaða Kærleiksheimili var lesin* mætti skilja það sem svo að titill bókarinnar væri *Hið magnaða kærleiksheimili*.

Við gerum ekki tilraun til að sýna formgerð samsetninga með huldu höfuðorði. Frekari rannsóknir bíða, t.a.m. á því hvort slíkar samsetningar eru leiddar af formgerð samsvarandi nafnliða (sbr. umræðu um kaffihúspjall í kafla 4.3) þar sem titillinn er viðurlag flokkunarorðsins, sbr. hríslumyndirnar í (31b) og (33b). Þá mætti einnig huga að því hvernig mætti komast að raun um hvenær rétt er að tala um samsetningar frekar en að flokkunarorðið fari á undan heiti eða titli.

4 Fleiri dæmi og gerðir með huldu nafnorði

4.1 Borgir, flugvélar o.fl.

Í 3. kafla var bent á þá sameiginlegu þætti velflestra dæma með huldu nafnorði að heitin eru löng (t.d. *Englar og hirðar*) og/eða óbeygjanleg (t.d. *Radiohead*). Síðarnefnda atriðið gerir að verkum að samræmi með erlendum orðum sem eru óbeygjanleg í íslensku og falla ekki að beygingarmynstri málkerfisins stýrist oft af huldum nafnorðum. Hér á eftir er að finna úrval dæma sem varpa ljósi á þetta og leikur þar jafnan enginn vafi á hvert hulda nafnorðið er, en í sumum tilvikum koma hugsanlega tvö til greina. Aðalatriðið er að samræmið stýrist af orði sem ekki er sýnilegt:

- (34) a. ✓**Fyrsta nýja** Boeing 737-800 verður **afhent** Bláfugli
strax í næsta mánuði [...]
- b. ✓**Ný** Airbus A350 mun hafa allt að 20 klukkustunda
flugdrægni.

Hér er um tiltekna tegundir flugvéla að ræða sem kenndar eru við heiti framleiðendanna, Boeing og Airbus, en þau taka ekki íslenskri fallbeygingu. Ef orðið *FLUGVÉL* (eða e.t.v. *ÞÓTA*) er hulið í dæmum sem þessum getur það skýrt kvenkynssamræmið á einkunnunum *fyrsta nýja* og *ný* í (34a–b).¹⁹

Lítum næst á (35):

- (35) a. ✓**NÝR OG BREYTTUR** NISSAN QASHQAI
- b. ✓**Nýr** KONA Electric er í senn **fágaður** á alla kanta og
skarpur á brún.
- c. ✓**Ný** Mazda 6 vel **búin** á góðu verði.
- d. ✓Hér með er bætt úr því með reynsluakstri á **nýjum**
Mazda 6 Station sem er í grunninn sami bíllinn þótt
hann sé 50 mm styttri en stallbakurinn.

Þessi dæmi eru sambærileg dæmunum í (34). Greinilegt er að nafnorðið *bíll* og karlkyn þess í íslensku ræður samræmi með nær öllum bílategundum í íslensku, nema heiti þeirra falli að íslensku

¹⁹ Dæmi eru um að erlend orð sem enda á *-us* taki íslenskri fallbeygingu, t.d. *kaktus* og *Pegasus*, og beygist þá í karlkyni, en *Airbus* virðist ekki fylgja mynstri þeirra.

beygingarmynstri.²⁰ Dæmi um það má sjá í (35c) því *Mazda* fellur að beygingarmynstri veikra kvenkynsorða, sbr. *varta* (aukaf. *vörtu*), og beygist þannig í máli margra.²¹ Eins og sést í (35c–d) getur þetta valdið togstreitu í samræmi, þar sem ýmist er miðað við orðið sem íslenskt kvenkynsorð sem tekur veikri beygingu eða hulda nafnorðið *BÍLL* sem stýrir karlkynssamræmi. Dæmi (35c og d) eru vel að merkja úr sömu frétt.

Að sama skapi er greinilegt að kvenkynsorðið *BORG* stýrir samræmi með erlendum borgarheitum sem ekki falla að íslensku beygingarmynstri.²²

- (36) a. ✓London er **frábær** því **hún** er svo opin.
- b. ✓Lissabon er **full** af menningu.
- c. ✓Helsinki er **kunn** fyrir arkitektúr sinn, hönnun og listir [...]

Í dæmum sem þessum virðist einungis kvenkyn koma til greina og því ekki hægt að tala um neina togstreitu milli tveggja valkosta, þ.e. formlegs samræmis og misræmis. Aftur á móti getur hvort tveggja komið fyrir í dæmum þar sem erlend borgarheiti hafa íslenska mynd. Þannig finnast t.a.m. dæmi um að sagnfylling standi í kvenkyni með borgarheitinu *Stokkhólmur* sem að forminu til er karlkynsorð. Það er ekki þar með sagt að málhöfum þyki sagnfylling í kvenkyni almennt jafngóð og sagnfylling í karlkyni með borgarheiti eins og *Stokkhólmur* en þetta þarfnast nánari skoðunar.

²⁰ Einnig eru dæmi um að erlend bílaheiti séu löguð að íslensku, t.d. kk. *skódi* af *Skoda*.

²¹ Munur getur verið á því hvort talað er um bílaframleiðandann eða tiltekna bíltegund, sbr. *Glænýr bíll frá Mazda : Hann ekur glænýrri Mözdu*, og *Honda* fellur í sama flokk. Þannig finnast t.a.m. dæmi um *nokkrar Hondur* annars vegar og *bíll frá Honda* hins vegar. Erfitt er að segja til um hvort bílaframleiðandinn hefur eitthvert kyn í slíkum setningum (t.d. hk. líkt og *drama*, *lunga*) og/eða þá hvaðan það væri fengið (*FYRIRTÆKI?*). Þá spyr annar ritrýna hvort mögulegt væri að nota kvenkyn og hugsa sér að orðið *BIFREIÐ* lægi að baki. Það mætti setja í samhengi við vangaveltur um hvort munur gæti verið á „orðavali“ eftir málsmiði og að hve miklu leyti notkun hulinna nafnorða getur talist óformleg, en við höfum ekki kannað það.

²² Álitamál er hvort þetta á við um borgarheiti á borð við *Berlín*, *Vín* og *París* sem fá eignarfallsendinguna *-ar*, líkt og um kvenkynsorð væri að ræða. Annars vegar er hægt að líta svo á að þau beygist eftir mynstri t.d. kvk. *Kristín* og *flís* og kynið stýrist af því. Hins vegar getur hugsast að *BORG* stýri kvenkynssamræmi í dæmum eins og *Berlín er yndisleg*.

(37) ‘[...] Stokkhólmur er **dýrust** en Reykjavík ódýrust.

Í (38a), rétt eins og í (36) og (37), er sagnfylling með borgarheiti, hér *Liverpool*, í kvenkyni eintölu. Hins vegar er hún í hvorugkyni eintölu í (38b) og karlkyni fleirtölu í (38c) þrátt fyrir að í öllum þessum fréttafyrirsögnum sé sama frumlagið (a.m.k. á yfirborðinu), *Liverpool*.

(38) a. ‘Liverpool **fjarlægð** af heimsminjaskrá UNESCO.

b. ‘Liverpool **komið** áfram.

c. ‘Liverpool **komnir** áfram í riðlakeppnina.

Ef hulið nafnorð liggur til grundvallar samræminu má gera ráð fyrir að í (38a) sé það *BORG*, enda vísar dæmið til þess að borgin hafi verið fjarlægð af skránni, en í (38b) sé það *LÍÐ* (fréttin fjallar um að karlalið Liverpool í knattspyrnu hafi komist í 16 liða úrslit meistaradeildar Evrópu). Dæmi (38c) er svo e.t.v. nokkuð annars eðlis en þar má túlka dæmið sem svo að það vísi merkingarlega til leikmanna liðsins og taki þar mið af kyni þeirra. Hér liggur ekki beint við að líta svo á að *LEIKMENN*(kk.ft.) stýri samræminu á *komnir*(kk.ft.) því að þá gætum við búist við að fá karlkynssamræmi jafnvel þegar um kvennalið ræðir, en við sáum þó kvenkynssamræmi í (8b) *Selfoss eru taplausar* þar sem fjallað var um kvennalið Selfoss. Það er ekki þar með sagt að þarna geti ekki verið hulið nafnorð — það gæti t.d. verið *KARLAR* og *KONUR* (t.d. *Selfoss-KONUR eru taplausar*). (8b) og (38c) eru dæmi um merkingarlegt samræmi og það fjöllum við aðeins um í kafla 4.2.

Ef *BORG* stýrir samræminu með borgarheitum gætum við búist við því að *LAND* gerði slíkt hið sama með landaheitum.

(39) a. ‘Kína er **áhugasamt** um að starfa með Bandaríkjunum á Asíu-svæðinu [...]’²³

b. ‘Kanada er **víðfeðmt** og líklega endist fáum ævin til að skoða það stórbrotna land.

c. ‘Sviss er **þekkt** fyrir sitt beina lýðræði [...]

Landaheitin *Kína* og *Kanada* eru forvitnileg því að þau skipa sér í flokk nokkurra landaheita sem viðbúið væri að fylgdu beygingu veikra kvenkynsorða (t.d. *Nína* (aukaf. *Nínu*) og *amaba* (aukaf. *amöbu*)), en

²³ Líkt og ritrýnir bendir á eru einnig dæmi um merkingarlegt samræmi með landaheitum, sbr. *Kína eru farnir að skoða umhverfisvænni kosti*. Þar gerum við ekki ráð fyrir ósögðu flokkunarorði.

hegða sér á annan veg.²⁴ Nú mætti e.t.v. líta svo á að þau fylgi beygingu veikra hvorugkynsorða sem enda á *-a*, sbr. *drama*, sem án greinis eru eins í öllum föllum eintölu. En landaheitin sem hér um ræðir bæta ekki svo auðveldlega við sig áföstum greini (**Kínað* andspænis *dramað*). Fyrir vikið er erfitt að átta sig á „raunverulegu“ kyni þeirra, en eins og sést í (39) standa sagnfyllingarnar í hvorugkyni. Hugsanlegt er að það megi skýra með því að sagnfyllingin þiggi kynið frá orðinu *LAND* í stað landaheitanna. Hið sama má segja um *Sviss* sem minnir á sterk hvorugkynsorð sem enda á *-iss* (t.d. *fliss*), en fylgir ekki mynstri þeirra og er óbeygjanlegt. Hafa ber í huga að þekkt gæti verið kvenkynsmynd í (39c) en það samræmist ekki máltilfinningu okkar.

Hér að framan höfum við séð ýmis sérnöfn, svo sem titla bóka eða heiti borga, sem standa með flokkunarorðum. Þessi notkun er þó ekki bundin við þau.

- (40) a. ✓ Þegar *kviða* varð **sterkbeygð** fylgdi **hún** [...]
 b. ✓ Í nútímamáli eru þess ýmis dæmi að **hið óbeygða**
eigin sé **notað** í stað myndarinnar *eigið* [...]

Með orðinu *kviða* í (40a) stendur sagnfylling í kvenkyni en með *eigin* í (40b) eru laus greinir, einkunn og sagnfylling í hvorugkyni. Þetta má skýra með því að vísa til hulinna nafnorða. Í (40a) er það þá *SÖGN* („Þegar *SÖGNIN kviða* varð sterkbeygð“) en í (40b) er það *LÝSING-ARORÐ* („hið óbeygða *LÝSINGARORÐ eigin*“). Við ættum einnig að geta búist við dæmum eins og *Þegar kviða varð sterkbeygt fylgdi það ...*, þar sem til grundvallar lægi hvorugkynsorðið *SAGNORÐ*. Eins og ritrýnir bendir á hljómar það hins vegar undarlega og við vitum ekki

²⁴ Sum slíkra landaheita taka ýmist beygingu veikra kvenkyns- eða hvorugkynsorða, svo sem *Kenía*, *Papúa* og *Arúba*. Ritrýnir benti einnig á landaheitið *Angóla* sem hefur ýmist verið haft í hvorugkyni eða kvenkyni, sbr. í *miðju Angóla* : í *miðri Angólu*, en tilfærir einnig dæmið í *miðri Angóla*. Beyging *Kenía* að hætti hvorugkynsorða er annars undantekning á því mynstri að landaheiti sem enda á *-ía* taki beygingu veikra kvenkynsorða, sbr. *Slóvenía*, *Brasilía*, *Kólumbía* o.s.frv. Blönduð beyging kemur þó einnig fyrir:

- (i) ✓ Að vera með mænuskaða og barn í Kenía [...] Þannig að ég vildi fara til Keníu til að ná í konuna mína. [Vefritstjórn. 3. júlí 2021. Varð innlyksa í Keníu og rappar nú á íslensku. *RÚV*. Slóð: <https://www.ruv.is/frett/2021/07/03/vard-innlyksa-i-keniu-og-rappar-nu-a-islensku>]
- (ii) ✓ Netgíraffinn (*G. reticulata*) er tegund sem finnst í norðanverðri Kenía og Eþíópíu. [Jón Már Halldórsson. 12. janúar 2017. Er hægt að sjá á hvaða landsvæði gíraffi býr eftir blettamynstri hans? *Vísindavefurinn*. Slóð: <https://visindavefur.is/svar.php?id=72917>]

hvers vegna það er. Ritrýnir veltir fyrir sér hvort notkun kvenkyns í þessu tilviki byggi á hefð en það þarfnast athugunar.

Ekki er víst að allir séu sammála greiningu okkar á einstökum atriðum í þeim dæmum sem hér hafa verið sýnd og um leið er ljóst að margt þarfnast frekari rannsókna. Þrátt fyrir það virðist greinilegt að hulið nafnorð stýrir samræmi með nafnliðum í dæmunum hér að framan. Að því sögðu viljum við árétta að við gerum ekki ráð fyrir huldum nafnorðum sem allsherjarreglu sem stýri öllu misræmi með nafnliðum, enda höldum við t.a.m. því ekki fram að hulin nafnorð stýri því merkingarlega samræmi sem rætt er um í næsta undirkafla. Þetta er fyrst og fremst athyglisverður þáttur í samræmi nafnliða, einkum þar sem táknið þeirra er annað en grunnmerking orðanna sem mynda þá eða þar sem nafnliðirnir virðast ekki hafa neitt kyn.

Sú staðreynd að formlegt samræmi kemur stundum fyrir breytir litlu um það sem hér er lýst en um það var stuttlega rætt í 3. kafla. Slíkt samræmi er stundum afar eðlilegt og sjálfsgagt, sums staðar virðist ekkert annað koma til greina (svo sem í (30a) *nýr Arnaldur*), en í öðrum tilvikum verður það allt að því „rangt“. Sem dæmi um það mætti nefna (11c) *Fallegasti drengur í heimi – sýnd í Bíó Paradís*. Ef sagnfyllingin stæði í karlkyni yrði setningin tvíræð (!?sýndur), ólíkt hinni fyrri, því að þá væri hægt að túlka dæmið þannig að drengurinn sjálfur væri til sýnis (en ekki myndin). Á sama hátt má að öllum líkindum skýra hvers vegna heiti bílategundarinnar *Kona* stýrir ekki kvenkyni í (35). Nær ótækt væri að segja *ný og glæsileg Kona frá Hyundai*, nema þá e.t.v. í gamni. Hér má einnig athuga dæmin í (41).

(41) a. ✓Ég benti á Nöfn Íslendinga eftir Guðrúnu Kvaran og Sigurð Jónsson. Þar er *Björk* **haft óbeygt** í þremur fyrstu föllunum, en svo Bjarkar í ef.

b. ✓Það er rétt hjá Jóni að Bræður Ormssynir er ekki **gott**, Bræðurnir Ormssynir **væri betra**. Þó **væri** Bræður Ormssynir stórum **skárri** heldur en Bræðurnir Ormsson, sem **er** málvilla þar sem Ormssynir **er haft óbeygt**, og auk þess dönskusetta.

Í (41a) er *NAFNID* látið ósagt og það stýrir hvorugkynssamræminu jafnvel þótt *Björk* sé kvenkyns. Það kæmi ekki til greina að segja *Þar er Björk höfð óbeygd* — það benti eiginlega til þess að við ættum við tiltekinn einstakling. Eins breytti það merkingunni í (41b) ef við segðum *Það er rétt hjá Jóni að Bræður Ormssynir eru ekki góðir* — hér

værum við að leggja dóm á tiltekna bræður en ekki heiti fyrirtækisins.²⁵

Við höfum séð nokkur dæmi um það að ef ekkert flokkunarorð, hulið eða ekki, er í setningu þar sem frumlagið er t.d. titill er nokkuð um það að merkingin verði önnur og „bókstaflegri“ við það að sjálfur titillinn stýri samræminu, sbr. *Fallegasti drengur í heimi – sýndur í Bíó Paradís* og *Þar er Björk höfð óbeygð*. Benda mætti á fleiri gerðir, m.a.s. þar sem titill er í andlagssæti:

(42) a. Ég fór í leikhús í gær og sá Sölumaður deyr.

b. Ég fór í leikhús í gær og sá Sölumann deyrja.

Titill verksins *Sölumaður deyr* er setning og þegar slík setning er sett í andlagssæti fáum við þolfall með nafnhætti eins og sést í (42b). Í (42a) er titillinn aftur á móti óbeygður (óbeygt viðurlag með ósögðu flokkunarorði). Við skiljum setninguna í (42a) þannig að þar sé rætt um leikverkið sem slíkt en (42b) framkallar frekar þá merkingu að mælandi hafi séð atburðinn þegar sölumaður(inn) dó.

Hægt væri að halda lengi áfram að safna dæmum með samræmi við margvísleg hulin nafnorð. Það mætti t.d. benda á að „íslensku“ mánaðaheitin sem eiga rætur að rekja til júlíanska tímataalsins stýra öll karlkyni í samræmi við kyn nafnorðsins *mánuður*. Í fasteignaauglýsingum er kvenkynssamræmi oft notað og það má rekja til hulins nafnorðs, t.d. (FAST)EIGN eða ÍBÚÐ (sbr. *Æsufell - laus strax*). Þá má nefna ýmis dæmi úr almennu máli, svo sem *Kanntu annan?* og *Þessi var góður*, þar sem átt er við brandara. Við látum hins vegar staðar numið og hugum næst að merkingarlegu samræmi.

4.2 Merkingarlegt samræmi

Í undanfarandi köflum hafa verið dregin fram ýmis dæmi sem sýna greinilega hvernig hulin nafnorð stuðla að samræmi sem virðist á yfirborðinu vera eins konar misræmi, þar sem nafnliðurinn „ætti“ í mörgum tilvikum að stýra öðru kyni en raun ber vitni. Ef nafnliðurinn

²⁵ Titlar, heiti og sérnöfn eru stundum skáletruð í texta. Með því er athygli frekar beint að táknmyndinni sem slíkri en táknmiðinu, sbr. hugmyndir de Saussures sem minnst var á að framan. Þótt umfjöllun greinarinnar einskorðist við íslensku finnast sambærileg dæmi í erlendum málum, t.d. í ensku:

(i) *People* has(et.) no singular.

Orðið *people* er fleirtöluorð í ensku en stýrir ekki fleirtölusamræmi á persónubeygðu sögninni í (i), *has* en ekki *have*, þar sem hér er það orðið sem slíkt sem hefur ekki eintöluþyngd (e. *has no singular*).

Englar alheimsins vísaði t.a.m. ekki til samnefndrar bókar, myndar eða leiksyningar krefðist formlegt samræmi þess að meðfylgjandi sagnfylling stæði í karlkyni, sbr. *Englar alheimsins eru góðir*. Þá hefur einnig verið fjallað um samspil merkingarlegs samræmis og hulinna nafnorða í setningum eða nafnliðum sem vísa til lifandi vera, sbr. (14), þar sem ekki er endilega litið svo á að eitthvert hulið hvorugkynsorð búi að baki heldur að samsetning hópsins sem um ræðir stýri merkingarlegu samræmi (*Foreldrar mínir eru ættuð að sunnan*). Fleiri dæmi um merkingarlegt samræmi eru sýnd hér:

- (43) a. ✓Fyrrum **markvörður** Þórs/KA **tilnefnd** sem sú besta í Norður- og Mið-Ameríku
 b. ✓Listamenn segja **bæjarstjóra** Hafnarfjarðar hafa gerst **seka** um ritskoðun [...]

(44) **Krakkarnir** eru **þreytt**.

Í (43a) er rætt um markmann kvennaliðs Þórs/KA í knattspyrnu. Þrátt fyrir að höfuð framlagsins sé karlkynsorð, *markvörður*, er sagnfyllingin í kvenkyni. Hér væri e.t.v. hægt að halda því fram að t.d. KONAN væri hulið nafnorð sem stýrði kvenkynssamræmi á *tilnefnd*. Þá má benda á að í dæmunum sem við skoðuðum framar í greininni var oftast hægt að gera hulda nafnorðið sýnilegt, þ.e. bæði var hægt að segja *Englar alheimsins* og *Bókin Englar alheimsins*. Aftur á móti gengur það ekki mjög vel ef hulda nafnorðið er sagt vera KONAN — t.d. hljómar *Konan fyrrum markvörður Þórs/KA tilnefnd* ankannalega. Á móti má nefna að þetta gengur fullkomlega ef nafn markvarðarins er notað, þá er hægt að segja *Cecilia Santiago*, fyrrum *markvörður Þórs/KA*, *tilnefnd*. Í (43a) væri þá mögulega hægt að halda því fram að nafn markvarðarins væri hulið, hvort sem annað nafnorð eins og KONAN væri þar með eða ekki: (KONAN) *CECILIA SANTIAGO* fyrrum *markvörður Þórs/KA tilnefnd*.

Ef svo nafn bæjarstjórans í (43b) er hulið gæti það skýrt kvenkynið á *seka*. En þá ætti líklega einnig að vera hægt að láta einkunn á borð við *sjálfur* stýrast af nafninu frekar en nafnorðinu *bæjarstjóri*. Þá ætti *Listamenn segja sjálfa* RÓSU GUÐBJARTSDÓTTUR *bæjarstjóra* Hafnarfjarðar hafa gerst *seka* að ganga en það passar ekki við máltilfinningu okkar — þar kemur eingöngu til greina að nota karlkynið *sjálfan* (hér breytum við dæminu aðeins til að forðast að nota sagnfyllingu með merkingarlegu samræmi):

- (45) a. *Listamenn segja sjálfa bæjarstjóra Hafnarfjarðar hafa látið fjarlægja listaverk.
 b. Listamenn segja sjálfan bæjarstjóra Hafnarfjarðar hafa látið fjarlægja listaverk.

Ritrýnir bendir aftur á móti á að hægt væri að segja *Listamenn segja bæjarstjóra Hafnarfjarðar sjálfa hafa / hafa sjálfa látið fjarlægja listaverk*. Það er ólíkt (45a) að því leyti að *sjálfa* er þá ekki hluti nafnliðarins heldur samræmist honum eins og viðurlag eða fylgiumsögn (e. *secondary predicate*) og að því leyti ekki ólíkt sagnfyllingu í dæmi eins og *Listamenn segja bæjarstjóra Hafnarfjarðar (hafa gerst) seka um ritskoðun*.

Hér má svo benda á þann mun sem er á (43b) og ýmsum öðrum dæmum sem við höfum skoðað að ekki er hægt að láta *bæjarstjóri Hafnarfjarðar* standa í nefnifalli, jafnvel þótt t.d. nafn bæjarstjórans sé notað. Það er með öðrum orðum ekki hægt að nota þetta sem óbeygt viðurlag.

- (46) a. *Listamenn segja Rósu, bæjarstjóri Hafnarfjarðar, hafa látið fjarlægja listaverk.
 b. *Listamenn segja bæjarstjóri Hafnarfjarðar hafa látið fjarlægja listaverk.

Í (44), þar sem sagnfylling í hvorugkyni stendur með karlkynsorðinu *krakkarnir*, mætti svo e.t.v. hugsa sér að hulið hvorugkynsorð, t.d. *BÖRNIN*, stýri samræmi á sagnfyllingunni: *BÖRNIN krakkarnir eru þreytt*. Þá er þess að gæta að ekki er hægt að gera hulda orðið sýnilegt: **Börnin krakkarnir eru þreytt*, og ekki hægt að láta einkunn samræmast huldu nafnorði: **Öll BÖRNIN krakkarnir eru þreytt*.

Við teljum í það minnsta að oft liggi ekki beint við að gera grein fyrir merkingarlegu samræmi með því að vísa til hulinna nafnorða í formgerðinni, sbr. umræðuna hér að framan. Við erum ekki þar með að segja að þetta tvennt sé gjörólíkt — hugsanlegt væri að setja fram tilgátu um hulin persónufornöfn í merkingarlegu samræmi, sbr. *ÞAU krakkarnir eru þreytt*. Oft er hægt að nota sýnileg fornöfn í slíku umhverfi (sbr. umræðu um fornafnsgreini — *Hún María er alveg frábær* — hjá Wood 2009) en það skoðum við ekki hér.

Þó væri í sumum tilfellum einfaldara að skýra ýmis dæmi um merkingarlegt samræmi með huldum nafnorðum. Í (38c) sýndum við dæmið *Liverpool komnir áfram í riðlakeppnina*. Eins og Þórhallur Eyþórsson hefur bent okkur á væri líklega hægt að segja *Hinir frábæru*

Liverpool komnir áfram, þar sem væri mögulegt að segja að formgerðin væri *Hinir frábæru LEIKMENN Liverpool komnir áfram* eða *Hinir frábæru Liverpool-LEIKMENN komnir áfram*. Ef ekki er gert ráð fyrir huldu nafnorði þarf ekki eingöngu að vera hægt að skýra merkingarlegt samræmi við sagnfyllinguna *komnir* heldur einnig *hinir frábæru* innan nafnliðarins sem inniheldur *Liverpool*. Við skoðum þetta þó ekki frekar hér.

4.3 Kaffihúaspjall: Samræmi við hulin ílátsorð

Misræmi í ýmsum þeim dæmum sem við höfum skoðað, svo sem í *hinni sprenghlægilegu Fullir vasar*, sjá (22a), svipar til misræmisdæma í kaffihúaspjalli á borð við (47).

(47) Ég ætla að fá **two kaffi**.

Þrátt fyrir að töluorðið sem stendur með nafnorðinu *kaffi* sé í karlkyni lítum við svo á að það sé hvorugkynsorð, sbr. það að áfastur greinir sem bætt er við orðið er í hvorugkyni en ekki karlkyni: *kaffið* andspænis **kaffinn*. Hér má ímynda sér að ílátsorðið, karlkynsorðið *bolli*, sé látið ósagt og því sé í raun beðið um tvo bolla af kaffi og það gæti þá útskýrt karlkynið á töluorðinu.

Venjulega er litið á orð eins og *kaffi* sem það sem á ensku kallast *mass nouns* og eru hér kölluð *efnismagnsorð*. Einkenni slíkra orða er að ekki er með góðu móti hægt að telja það sem þau lýsa og málhafar fella sig gjarnan ekki við að setja þau í fleirtölu. Annað dæmi um efnismagnsorð er hvorugkynsorðið *vín* (og þá einnig t.d. *rauðvín*). Í (48) sjáum við dæmi sambærilegt við (47); þar stendur töluorðið í kvenkyni með *rauðvín* sem er hvorugkyns (*vínið*). Í (48) keypti mælandi *tvær rauðvín* og er þá átt við tvær magneiningar; við getum haldið því fram að ílátsorðið *flaska* sé þar undirskilið (rauðvín er oftast selt í flöskum í áfengisbúðum og *flaska* er kvenkynsorð sem getur skýrt að töluorðið er í kvenkyni, *tvær*).

(48) ‘Fór í Ríkið í dag og keypti lítilræði af bjór, eina viskú
(Júra, 10 ára) og tvær rauðvín.

Wiese og Maling (2005:23) sýna svo eftirfarandi nafnliði sem eru sama eðlis. Í þeim öllum er kyn ákvæðisorðsins annað en efnismagnsorðsins.

- (49) a. einn(kk.) mjólk(kvk.)
 b. tvo(kk.) viskí(hk.)
 c. tvær(kvk.) viskí(hk.)

Ílátsorðið sem er undirskilið í (49a) er skv. Wiese og Maling (2005) *bolli*, í (49b) *sjúss* og í (49c) er það *flaska*. Þær gera ráð fyrir huldu nafnorði í formgerð nafnliða eins og í t.d. (50), þar sem ósagður hluti liðarins er skrifaður með hástöfum.²⁶

- (50) tvær FLÖSKUR rauðvín

Hulda nafnorðið stýrir samræminu á *tvær* hér og þetta minnir vissulega á skýringuna sem við gáfum á dæmum eins og *hið ungverska LAG Englar og hirðar* eða í *hinni sprenghlægilegu MYND Fullir vasar* þar sem einkunn samræmist huldu nafnorði.

Sama formgerð og sýnd er í (50), þar sem hins vegar allir hlutar nafnliðarins eru sagðir, þ.m.t. ílátsorðið, kemur t.d. fyrir í innkaupalistum, eins og Wiese og Maling (2005:24) benda á — og svo einnig í uppskriftum:

- (51) a. ✓3 bollar hveiti
 b. ✓1 bolli olía
 c. ✓2 tsk vanilla eða vanillusykur
 d. ✓2 msk vatn
 e. ✓3 dl rifinn ostur
 f. ✓150 gr. rjómaostur

Hér er ekki eingöngu að finna notkun ílátsorða — *bolli*, *tsk* (*teskeið*) og *msk* (*matskeið*) — sem fara á undan innihaldsefnisorðinu heldur eru hér líka orð sem við getum kallað *mæliorð* (þau vísa til þess hve mikið efnismagnið á að vera), *gr* (*gramm*) og *dl* (*desílítri*). Fallið á mæliorðunum og ílátsorðunum *tsk* og *msk* sést ekki en líklegt má telja að þetta sé nefnifall þar sem *bolli* er þarna í bæði skiptin í nefnifalli. Innihaldsefnisorðin eru svo alltaf í sama falli, þ.e. nefnifalli, a.m.k. þau þar sem eingöngu eitt fall kemur til greina, sbr. *olía*, *vanilla*, *rifinn ostur* og *rjómaostur*. Hin orðin eru öll eins í nefnifalli og þolfalli (*hveiti* er eins í nefnifalli, þolfalli og þágufalli). Framsetningin í (51) er

²⁶ Wiese og Maling (2005) ræða einnig stuttlega þann möguleika að formgerðin sé *tvær FLÖSKUR AF rauðvíni* en hún kemur síður til greina þar sem *af* stýrir þágufalli.

nokkuð dæmigerð fyrir uppskriftir almennt: Ílátsorð og mæliorð eru í nefnifalli og innihaldsefnisorðin einnig. Aðalatriðið í þessu er að (50), þar sem ílátsorðið er látið ósagt, á sér samsvörun í dæmum eins og (51) þar sem ílátsorðið kemur í ljós.

Whelpton o.fl. (2014) ræða um efnismagnsorðið ásamt ósögðu ílátsorði í nafnliðum eins og *tvo kaffi* sem samsett orð. Whelpton og Harley (2020) útfæra þetta nánar en þar leiða þau samsetninguna *kaffiBOLLI* af *BOLLI kaffi*. Þetta er áhugavert í ljósi þess að við höfum rætt um að flokkunarorð geti farið á undan heiti í dæmum eins og *BÓKIN Englar alheimsins* og á eftir því en þá sé um samsett orð að ræða, sbr. *nýja Harry Potter-(KVIK)MYNDIN*. Vert væri að gera nánari samanburð á þessum tveimur gerðum misræmis því að þær gætu varpað ljósi hvor á aðra.

5 Lokaorð

Í þessari grein höfum við skoðað sérstaka gerð samræmis (eða misræmis) sem virðist stýrast af huldu nafnorði. Þótt nafnorðið sé hulið er oftast ekki augljóst af bæði samhengi og samræmi hvert það er. Fjallað var um hvernig þess konar samræmi birtist í sagnfyllingum, einkunnum, persónubeygðum sögnum og fornöfnum auk óbeygðra viðurlaga. Ólíkir greiningarmöguleikar í slíkum setningum og formgerðum voru reifaðir, t.d. hvar gera eigi ráð fyrir hulda nafnorðinu og hvort líta beri á það sem hluta af samsettu orði.

Þá var gerð grein fyrir þeim þáttum sem eru sameiginlegir slíkum setningum og eins hinu gagnstæða, þ.e. hvar slíks misræmis er síður að vænta. Þótt gera verði ráð fyrir breytileika meðal málhafa virðast fallbeyging og beygingarendingar vera með veigamestu þáttum sem skera úr um það. Þannig virðast minnstar hömlur vera á misræmi með setningarliðum sem eru óbeygjanlegir; þetta geta t.d. verið liðir sem eru ekki nafnliðir (*Hvað er svona merkilegt við það*) eða erlend nöfn eða heiti (s.s. *Harry Potter*, *Radiohead* og *Boeing*).²⁷ Standi slíkir liðir einir og sér, þ.e. án flokkunarorðs (*mynd*, *bók*, *plata*, *flugvél*), verða sagnfyllingar, einkunnir, persónubeygðar sagnir og fornöfn sem standa með þeim að fá samræmisþætti einhvers staðar frá og samræmið virðist einmitt í mörgum tilvikum mega rekja til hulinna nafnorða.

Engu að síður er hér gerður greinarmunur á slíkum dæmum og

²⁷ Þótt t.d. *Harry Potter* beygist almennt ekki í íslensku er eignarfallsending vel möguleg, t.d. *höfundur Harrys Potters*.

setningum á borð við *Krakkarnir eru þreytt*, þar sem við lítum ekki endilega svo á að eitthvert hulið nafnorð stýri merkingarlegu samræmi. Þrátt fyrir það er ekki útilokað að gera megi ráð fyrir samspili hulinna nafnorða og merkingarlegs samræmis. Þá var umræðan sett í samhengi við svokallað kaffihúspjall (e. *restaurant talk*) og þær tilgátur sem komið hafa fram um formgerðir nafnliða á borð við *tvo kaffi* og *eina rauðvín*, þar sem ílátsorðin *bolli* og *flaska* virðast undirskilin.

Sú umfjöllun og greining sem hér er lögð fram grundvallast á fjölda ólíkra en raunverulegra dæma sem varpa um leið ljósi á hve algengt samræmi (eða misræmi) sem þetta er í málinu. Til þessa hefur lítið verið fjallað um það í íslensku en það einskorðast alls ekki við hana og væri samanburður við erlend mál áhugaverður, svo sem við ensku, sbr. *Angels(ft.) of the Universe is(et.) wonderful*, en ekki sist önnur mál sem hafa ríkulega beygingu.

Greinin leggur grunn að frekari rannsóknum, svo sem á kyni. Við teljum okkur gjarnan geta greint kyn nafnorða með því að skoða kyn einkunna og jafnvel sagnfyllinga en hér höfum við séð ýmis dæmi þess að það getur verið óráðlegt (sbr. *einn kaffi* úr kaffihúspjalli) en þó höfum við ekki séð þess dæmi að varhugavert sé að nota áfastan greini (sbr. *kaffið*, **kaffinn*). Eins geta beygingarendingar verið vitnisburður um kyn nafnorða en það er hins vegar svo að ýmis erlend orð í íslensku sem hafa lítt eða ekki aðlagast málinu eru endingarlaus og bæta ekki svo glatt við sig greini. Í slíkum tilvikum getur verið erfitt að átta sig á því hvort þau hafa yfirhöfuð nokkurt kyn. Hvert er, sem dæmi, kyn orðsins *Liverpool*? Við sáum frumlagið *Liverpool* stýra þrenns konar samræmi á sagnfyllingu (38) (*fjarlægð*(kvk.et.), *komið*(hk.et.), *komnir*(kk.ft.)). Ef við skýrum öll þessi þrjú dæmi með huldu nafnorði eða merkingarlegu samræmi, stýrir þetta orð eitt og óstutt þá nokkurn tímann samræmi í íslensku? Ef ekki, getum við þá sagt að það hafi eitthvert tiltekið kyn nema þá í samhengi við hulin nafnorð eða merkingu? Til viðbótar þessu má velta vöngum yfir því — ef erlend orð hafa ekki þáttinn kyn — hvort þau geti einhvern tímann stýrt sjálfgefnu samræmi og þá hvert sjálfgefið kyn slíkra orða sé.

Heimildir

- Árni Böðvarsson. 1959. Íslenzk tunga. 82. þáttur. *Þjóðviljinn*, 2. desember 1959, bls. 4.
- Björn Guðfinnsson. 1938. *Íslenzk setningafræði handa skólum og útvarpi*. Reykjavík: Ríkisútvarpið.
- Corbett, Greville G. 1979. The Agreement Hierarchy. *Journal of Linguistics* 15:203–224.
- Einar Freyr Sigurðsson. 2017. *Deriving Case, Agreement and Voice Phenomena in Syntax*. Doktorsritgerð, University of Pennsylvania.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1984. Af lýsingarorðsviðurlögum. *Íslenskt mál* 6:57–80.
- Guðrún Þórhallsdóttir. 2015a. Gender agreement in 19th- and 20th-century Icelandic. Í: Jürg Fleischer, Elisabeth Rieken og Paul Widmar (ritstj.). *Agreement from a Diachronic Perspective*, bls. 267–286, Berlín: Mouton de Gruyter.
- Guðrún Þórhallsdóttir. 2015b. Notkun málfræðilegra kynja í íslensku og færeysku. Í: Turið Sigurðardóttir og María Garðarsdóttir (ritstj.). *Frændafundur 8*. Greinasafn frá færeysk-íslenskri ráðstefnu í Þórshöfn 24. og 25. ágúst 2013, bls. 159–181. Þórshöfn: Fróðskapur.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Setningar. Handbók um setningafræði*. Íslensk tunga III. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Kristín Bjarnadóttir. 2005. *Afleiðsla og samsetning í generatífri málfræði og greining á íslenskum gögnum*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Kristín Bjarnadóttir. 2017. Phrasal compounds in Modern Icelandic with reference to Icelandic word formation in general. Í: Carola Trips og Jaklin Kornfilt (ritstj.). *Further investigations into the nature of phrasal compounding*, Berlín: Language Science Press.
- Ragnheiður Briem. 1998. *Hefðbundin setningafræði handa framhaldsskólum*. Reykjavík: Mál og menning.
- Sigríður Mjöll Björnsdóttir. 2021. Productivity and the acquisition of gender. *Journal of Child Language* 48(6):1209–1234.
- Steinþór Steingrímsson, Sigrún Helgadóttir, Eiríkur Rögnvaldsson, Starkaður Barkarson og Jón Guðnason. 2018. Risamálheild: A Very Large Icelandic Text Corpus. Í: *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation*, LREC 2018, Miyazaki, Japan.
- Whelpton, Matthew og Heidi Harley. 2020. Pseudopartitive Compounds in Icelandic. Handrit, Háskóla Íslands og University of Arizona.
- Whelpton, Matthew, Drew Trotter, Þórhalla Guðmundsdóttir Beck, Curt Anderson, Joan Maling, Karthik Durvasula og Alan Beretta. 2014. Portions and sorts in Icelandic: An ERP study. *Brain & Language* 136:44–57.
- Wiese, Heike og Joan Maling. 2005. *Beers, kaffi, and Schnaps*: Different Grammatical Options for Restaurant Talk Coercions in Three Germanic Languages. *Journal of Germanic Linguistics* 17:1–38.

- Wood, Jim. 2009. Icelandic imposters and the proprial article. Í: Patricia Irwin og Violeta Vázquez Rojas (ritstj.). *NYU Working Papers in Linguistics* 2. New York: New York University.
- Þorbjörg Þorvaldsdóttir. 2015. Áhrif málfræðilegs kyns á merkingu. Rannsókn á merkingarflokkun nafnorða í íslensku. BA-ritgerð, Háskóli Íslands. <http://hdl.handle.net/1946/21354>.
- Þorbjörg Þorvaldsdóttir. 2017. Individuation and agreement: Grammatical gender resolution in Icelandic. MA-ritgerð, Universiteit Leiden. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/52115>.
- Þorbjörg Þorvaldsdóttir. 2019. Agreement with conjoined singular noun phrases in Icelandic. *Glossa* 4(1):1–33. <https://doi.org/10.5334/gigl.696>.
- Þorsteinn G. Indriðason. 2016. Setningarlegar samsetningar í íslensku. *Íslenskt mál* 38:125–142.

Uppruni máldæma

Vefslóðir þær sem hér er vísað til voru síðast athugaðar í nóvember 2021.

- (1): Skáldsaga. 31. ágúst 2002. *Morgunblaðið*, bls. 28. Slóð: <https://timarit.is/page/3451921>
- (3a): Arnar Þór Ingólfsson. 4. mars 2021. Spútnik V komið í áfangamat hjá Lyfjastofnun Evrópu. *Kjarninn*. Slóð: <https://kjarninn.is/frettir/2021-03-04-sputnik-v-komid-i-afangamat-hja-lyfjastofnun-evropu/>
- (3b): Spútnik V kominn í dreifingu. 9. apríl 2021. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/matur/frettir/2021/04/09/sputnik_v_kominn_i_dreifingu/
- (5): Hildur Loftsdóttir. 23. nóvember 2002. Skemmtileg fleygiferð. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/700070/>
- (7): Bergsteinn Sigurðsson. 31. maí 2013. Englar alheimsins með níu tilnefningar. *Fréttablaðið*, bls. 44. Slóð: <https://timarit.is/page/6134224>
- (8b): Eyþór Daði Kjartansson. 5. júní 2021. ÍBV - Selfoss. *Fótbolti.net*. Slóð: https://fotbolti.net/game.php?action=view_game&id=4674&completed=1
- (10a): *Bleikt.is*, Risamálheildin 2019.
- (10b): Ágúst Borgþór Sverrisson. 14. júní 2018. Undarlegir hlutir gerast á fjallinu. *DV*. Slóð: <https://www.dv.is/fokus/menning/2018/6/14/undarlegir-hlutir-gerast-fjallinu-nyr-danskur-hofundur-slaer-gegn/>
- (10c): Nýjar bækur. 10. apríl 2001. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/greinasafn/grein/599594/?item_num=101&dags=2001-04-10
- (10d): Börn. 11. desember 2002. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/703551/>
- (10e): Hljóðbók. 24. desember 2004. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/705990/>
- (11a): Brotið sýnd í Kvennó í kvöld. 7. júní 2017. Grindavíkurbær. Slóð: <http://grindavik.is/v/19917>
- (11b): Stefán Árni Pálsson. 3. júlí 2017. Hjartasteinn valin á stuttlista LUX. *Vísir*. Slóð: <https://www.visir.is/g/2017170709765>

- (11c): Auglýsing lesin á samtengdum rásum Ríkisútvarpsins í október 2021.
- (11d): Vefritstjórn. 26. apríl 2021. „Hélt að ferli mínum væri lokið áður hann hófst”. *RÚV*. Slóð: <https://www.ruv.is/frett/2021/04/26/helt-ad-ferli-minum-vaeri-lokid-adur-hann-hofst>
- (11e): Hvað er svona merkilegt við það – sýnd í Bíó Paradís! 6. nóvember 2015. *Bíó Paradís*. Slóð: <https://bioparadis.is/frettir/hvad-er-svona-merkilegt-vid-thad-synd-i-bio-paradis/>
- (11f): „Á köldum klaka” sýnd um öll Bandaríkin 4. júlí 1996. *Morgunblaðið*, bls. 32. Slóð: <https://timarit.is/page/1857405>.
- (12): Sjá (1).
- (16a): Jólasöngvar við kertaljós. 6. desember 2014. *Morgunblaðið*, bls. 69. Slóð: <https://timarit.is/page/6297992>
- (16b): Freyr Bjarnason. 10. apríl 2013. XXX Rottweiler snýr aftur með nýja plötu. *Vísir*. Slóð: <https://www.visir.is/g/2013704109977>
- (18a): Sjá (5).
- (18b): Shotgun [notandanafn]. Janúar 2004. Nýr Zelda. *Hugi.is*. Slóð: <https://www.hugi.is/leikjatlavur/korkar/188165/nyr-zelda/>
- (18c): Skapti Hallgrímsson. 6. september 2001. Húslestur að fornu og nýju. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/624523/>
- (18d): Nýja Radiohead í sérstakri viðhafnarútgáfu. Biðin senn á enda. 27. september 2000. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/561164/>
- (19): Sjá (18b).
- (22a): Smárabíó. 1. mars 2018. Snapchat stjarnan Aronmola sýnir á sér nýja hlið. *Facebook*. Slóð: <https://www.facebook.com/Smarabio/posts/10155937089140985/>
- (22b): Barnaflækjur í bióhúsum. 21. október 2010. *Vísir*. Slóð: <https://www.visir.is/g/2010394363d>
- (23): Vefritstjórn. 12. maí 2021. Sálín og hrúnið, sveitin og geðveikrahælið. *RÚV*. Slóð: <https://www.ruv.is/frett/2021/05/12/salin-og-hrunid-sveitin-og-gedveikrahaelid>
- (24): Sjá (18).
- (26): Saul Hudson [notandanafn]. Júlí 2008. Lög? *Hugi.is*. Slóð: <https://www.hugi.is/musik/korkar/601512/log/>
- (30a): Smartland Mórtu Maríu [@smartlandmortumariu]. 1. nóvember 2019. Þessi helgi verður geggjuð! *Instagram*. Slóð: <https://www.instagram.com/p/B4U7BQKAORY/>
- (30b): Liljar Þorbjörnsson. 30. desember 2019. *Twitter*. Slóð: <https://twitter.com/liljarmar/status/1211718929132990473>
- (32): Sjá (7).
- (34a): Kristján Sigurjónsson. 5. ágúst 2021. Stefna á fjórfalt stærri flugflota. *Túristi*. Slóð: <https://turisti.is/2021/08/stefna-a-fjorfalt-staerri-flugflota/>
- (34b): Ritstjórn. 26. ágúst 2017. Verður lengsta áætlunarflug heims. *Viðskiptablaðið*. Slóð: <https://www.vb.is/frettir/verdur-lengsta-aaetlunarflug-heims/140862/>
- (35a): Róbert Róbertsson. 6. september 2021. Nýr og breyttur Nissan Qashqai. *Viðskiptablaðið*. Slóð: <https://www.vb.is/efstirvinnu/nyr-og-breyttur-nissan-qashqai/170318/>
- (35b): Hyundai á Íslandi. 2021. KONA EV. *Hyundai.is*. Slóð: <https://www.hyundai.is/nyir/kona-ev/yfirlit>

- (35c–d): Njáll Gunnlaugsson. 30. janúar 2014. Ný Mazda 6 vel búin á góðu verði. *Bílgreinasambandið*. Slóð: <https://www.bgs.is/is/um-bgs/bgs/frettir/ny-mazda-6-vel-buin-a-godu-verdi>
- (36a): Viktoría Hermannsdóttir. 20. desember 2013. Sækir innblástur til æsku sinnar. *DV*, bls. 58. Slóð: <https://timarit.is/page/6425122>
- (36b): Jóhanna Ingvarsdóttir. 9. júlí 2005. Kóngakökur og kirsuberjasnafs. *mbl.is*. Slóð: <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1027330/>
- (36c): Orri Páll Ormarsson. 2. ágúst 2015. Á mörkum tveggja heima. *Morgunblaðið*, bls. 18. Slóð: <https://timarit.is/page/6648864>
- (37): Talsýnin á norraenum fasteignamarkaði. 25. mars 2017. *Viðskiptablaðið*. Slóð: <https://www.vb.is/frettir/talsynin-norraenum-fasteignamarkadi/136701>
- (38a): Liverpool fjarlægð af heimsminjaskrá UNESCO. 21. júlí 2021. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/frettir/erlent/2021/07/21/liverpool_fjarlaegd_af_heimsminjaskra_unesco/
- (38b): Liverpool komið áfram. 1. desember 2020. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/sport/fotbolti/2020/12/01/liverpool_komid_afra/
- (38c): Liverpool komnir áfram í riðlakeppnina. 22. ágúst 2006. *Fótbolti.net*. Slóð: <https://fotbolti.net/fullStory.php?action=viewStory&id=38597>
- (39a): Obama og Jiabao funduðu í morgun. 19. nóvember 2011. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/frettir/erlent/2011/11/19/obama_og_jiabao_fundudu_i_morgun/
- (39b): Eyrún Magnúsdóttir. 18. ágúst 2013. Vafrað um víðáttur Kanada. *mbl.is*. Slóð: https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1476519/?item_num=62&dags=2013-08-18
- (39c): Bjarni Pétur Jónsson. 25. nóvember 2018. Kjósa um hvort kýrnar fái að halda hornunum. *RÚV*. Slóð: <https://www.ruv.is/frett/kjosa-um-hvort-kyrnar-fai-ad-halda-hornunum>
- (40a): Margrét Jónsdóttir. 2016. Veik sögn verður sterk. *Orð og tunga* 18:56. Slóð: <https://timarit.is/page/6872265>
- (40b): Katrín Axelsdóttir. 2007. Eigin(n). *Lýsingarorðið sem fór sínar eigin leiðir*. *Íslenskt mál* 29:59. Slóð: <https://timarit.is/page/5415366>
- (41a): Jón Aðalsteinn Jónsson. 31. október 1993. Orðabókin: Björk – Björg. *Morgunblaðið*, bls. 8. Slóð: <https://timarit.is/page/1794722>
- (41b): Magnús Þorsteinsson. 8. apríl 2001. Bræðurnir Ormssynir. *Morgunblaðið*, bls. 48. Slóð: <https://timarit.is/page/3393497>
- (43a): Ingvi Þór Sæmundsson. 28. desember 2016. Fyrrum markvörður Þórs/KA tilnefnd sem sú besta í Norður- og Mið-Ameríku. *Vísir*. Slóð: <https://www.visir.is/g/2016161228985/fyrrum-markvordur-thors-ka-tilnefnd->
- (43b): Sunna Sæmundsdóttir. 3. maí 2021. Listamenn telja bæjarstjóra Hafnarfjarðar beita ritskoðun með því að fjarlægja listaverk tengt stjórnskránni. *Vísir*. Slóð: <https://www.visir.is/g/20212104449d>
- (48): Stefán [Pálsson]. 1. júlí 2005. Frimerki. *Um tilgangssleysi allra hluta*. Slóð: <https://truflun.net/stefan/2005/07/01/frimerki/>
- (51a–c): Grunnskóli Fáskrúðsfjarðar. 2019. Súkkulaðikaka. Slóð: <https://www.fask.is/static/files/myndir/2019-2020/uppsknemend>
- (51d–f): Svava Gunnarsdóttir. 29. júní 2012. Mexíkósk kjúklingabaka. *Ljúfmeti og lekkerheit*. Slóð: <https://ljufmeti.com/2012/06/>

Lykilorð

samræmi, hulin nafnorð, kyn, beyging erlendra orða, merkingarlegt samræmi, kaffihúsasjall

Keywords

agreement, concealed/elided nouns, gender, inflection of foreign words, semantic agreement, restaurant talk

Abstract

This article discusses a somewhat peculiar “agreement” in Icelandic. In (i) we see such an agreement between the subject, on the one hand, and the finite verb and the predicate, on the other.

- (i) Englar alheimsins er komin út á ensku.
 angels.MASC.PL of.the.universe is.SG published.FEM.SG in English
 ‘*Angels of the Universe* has been published in English.’

Interestingly, the head of the subject is in the masculine plural while the finite verb is in the singular and the predicate in the feminine singular. Normally we would have expected the agreement to be as shown in (ii), with the verb and the predicate in the plural and the gender on the latter to be masculine.

- (ii) Eru englar ódauðlegir?
 are.PL angels.MASC.PL immortal.MASC.PL
 ‘Are angels immortal?’

What is crucial for the agreement pattern in (i), however, is that *Englar alheimsins* is the title of a book. Even though the noun *bók* ‘book’ is not visible it seems to directly affect the agreement. In fact, we argue in the article that the structure in examples like (i) contains a concealed or elided noun with which finite verbs, predicates, attributive adjectives, etc., can agree. Such nouns are often found in noun phrases that signify, e.g., titles or proper names that are fairly long, and also in noun phrases that contain foreign words that do not inflect, such as *Liverpool* or *Radiohead*.

We compare this type of agreement with semantic agreement, such as in (iii), and so-called *restaurant talk*, as in (iv).

- (iii) Krakkarnir eru þreytt.
 the.kids.MASC.PL are tired.NEUT.PL
 ‘The kids are tired.’
- (iv) Ég keypti tvo kaffi.
 I bought two.MASC coffee.NEUT
 ‘I bought two cups of coffee.’

We conclude that the agreement of the type in (i) resembles restaurant talk which also seems to involve a concealed noun. We do not, however, argue that semantic agreement contains a concealed noun.

Einar Freyr Sigurðsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
IS-101 Reykjavík
einar.freyr.sigurdsson@arnastofnun.is

Finnur Ágúst Ingimundarson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
IS-101 Reykjavík
fai@hi.is

Matthew James Whelpton
Mála- og menningardeild
Hugvísindasvið Háskóla Íslands
Veröld – Hús Vigdísar
IS-107 Reykjavík
whelpton@hi.is

Ari Páll Kristinsson, Birgitta Guðmundsdóttir,
Olga M. Cilia og Sigrún Steingrimsdóttir

Skilur almenningur íslenskt lagamál?

1 Inngangur

Í greininni¹ er sagt frá athugun² sem hafði það að markmiði að kanna skilning íslenskra borgara á dæmigerðum íslenskum lögum, sem og viðhorf þeirra og upplifun af lestri laga.³ Markmið rannsóknarinnar var að leita svara við spurningunni hvort íslenskir málnotendur geti auðveldlega skilið texta þeirra laga sem Alþingi hefur sett og borgararnir eiga að fara eftir.

Litlar sem engar rannsóknir höfðu áður verið gerðar á því hvernig fólki gengur að skilja opinbera íslenska texta á borð við lög en rannsóknarspurningin, sem kemur fram í titli greinarinnar, er mikilvæg frá

¹ Höfundar þakka ónefndum ritrýnum, sem og ritstjórum *Orðs og tungu*, fyrir vand-
aðar ábendingar og athugasemdir.

² Rannsóknin naut styrkja úr Nýsköpunarsjóði námsmanna 2016 og Rannsóknasjóði Háskóla Íslands 2017. Sagt hefur verið frá rannsókninni að hluta til áður í skýrslu til Nýsköpunarsjóðs námsmanna (Birgitta Guðmundsdóttir og Olga Margrét Cilia 2016), tveimur fyrirlesturum (Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrimsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia 2017; Olga Margrét Cilia 2019) og stuttri grein (Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrimsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia 2018).

³ Hugmyndin að rannsókninni kviknaði hjá Sigrúnu Steingrimsdóttur á norrænni málskýrðarráðstefnu í Ósló 2015 þegar sagt var frá norskri rannsókn (sjá Eriksen, Fjørtoft og Vatn 2016) á skilningi lesenda á fernum norskum lögum og hvernig þeir túlki og noti lagatextana; sjá nánar í 3. kafla.

almennu samfélagslegu sjónarmiði hvað snertir aðgang borgaranna að upplýsingum um réttindi sín og skyldur. Rannsóknin er því framlag til málskýrðarrannsókna⁴ í íslensku samhengi; nánar tiltekið að því er lýtur að skilningi almennings á lagaákvæðum og upplifun af lestri lagatexta. Má því ætla að rannsóknarniðurstöðurnar eigi erindi við höfunda lagafrumvarpa, alþingismenn, lögfræðinga og allan almenning.

Í 2. kafla er fjallað almennt um skýrleika í lagamáli, og í lagaákvæðum sérstaklega, sem og í öðrum nytjatextum; rætt er um nokkur hugtök og athuganir, mikilvægi skýrra nytjatexta og ýmsar leiðbeiningar og leiðir sem mælt hefur verið með til að auka skýrleika í textum. Í 3. kafla er sagt frá fyrirkomulagi þeirrar rannsóknar sem gerð var á skilningi íslenskra málnotenda á lögum og á sjónarmiðum þátttakendanna í því sambandi. Í 4. kafla eru helstu niðurstöður athugunarinnar raktar og rætt er um þær í 5. kafla. Í 6. kafla eru fáein lokaorð. Greininni fylgja tveir viðaukar; skjöl sem geyma spurningalista og upplýsingar til þátttakenda í rannsókninni.

2 Skýrt málfar í lögum og öðrum nytjatextum

2.1 Skýrt mál

Skýrt mál hefur verið skilgreint á þessa leið hjá alþjóðasamtökum um málskýrð:

A communication is in plain language if its wording, structure, and design are so clear that the intended readers can eas-

⁴ Á ensku er talað um *plain language*, sem þýða má sem skýrt mál eða vafningalaust mál. Í norsku og sænsku er notað orðið *klarspråk*, og í dönsku *klarsprog*. Í íslensku getur í sumu setningarlegu samhengi verið gott að nota orðasambandið *skýrt mál* (eða *skýrt málfar*, *skýr texti*), sem samsvarar beinlínis e. *plain language*, en annars staðar kann að henta betur að nota eitt nafnorð eins og í skandinavísku málunum. Hefur í því skyni verið stungið upp á kvenkynsorðinu *málskýrð* (Ari Páll Kristinsson 2007:114). Með *málskýrð* er vísað til þess hversu skýrt og skiljanlegt málfar er notað í tilteknum textum. Málskýrð getur verið mismikil; textar geta verið misjafnlega skýrir og skiljanlegir. Hin skandinavísku nafnorð eru einnig oft höfð um málskýrð sem samfélagslegt viðfangsefni (einnig í samsetningum á borð við *klarspråksarbeid*) og um þá sérgrein málfraði og textagreiningar sem snýr að athugunum á skýru og skiljanlegu málfari. Í þessari grein er inntakið hið sama hvort heldur notað er samsetta nafnorðið *málskýrð* eða lýsingarorð með nafnorði; *skýrt mál(far)*.

ily find what they need, understand what they find, and use that information. (*Plain Language Definitions* 2021)

Þessu mætti reyna að snara þannig á íslensku:

Texti er á skýru máli ef orðalag, setningaform og framsetning er nægilega ljós til að væntanlegir lesendur geti auðveldlega fundið í textanum þær upplýsingarnar sem þá vantar, geti skilið þær upplýsingar og notað þær.

Eins og skilgreiningin ber með sér er gengið út frá þörfum lesandans sem þarf að nota viðkomandi texta. Þær eru í forgrunni fremur en textasmiðurinn. Í þessu samhengi er einkum átt við þá nytjatekta sem ætlaðir eru öllum almenningi en ekki einungis fáum innvígðum. Málskýrð miðar sem sé að því að lesendur finni það sem þeir þurfa í textanum, skilji inntakið og geti nýtt sér þann skilning.

Að því gefnu að texti geymi á annað borð einhverjar þær upplýsingar sem skipta lesandann máli eða hann er að leita eftir verður textinn að vera þannig byggður upp að létt sé að **finna** í honum þau atriði sem lesandi þarf á að halda hverju sinni. Þar koma millifyrirsagnir sér oft vel, sömuleiðis punktalistar eða aðrir listar t.d. með númerum eða bókstöfum.

Til að auðvelda lesanda að **skilja** það sem hann hefur fundið má benda á sígildar aðferðir á borð við að leitast skuli við að koma hverju atriði eða hugsun fyrir í sérstökum setningum og ekki of löngum, og reyna að lágmarka skýringarinnaskot sem rjúfa meginhugsun í setningu. Þá ætti að velja orð sem almennt skiljast og tíðkast í nútímamáli. Þegar grípa þarf til sérhæfðs orðalags og íðorða má leggja til að skýra merkingu þeirra jafnharðan í textanum sjálfum fremur en að treysta á að lesandinn afli sér upplýsinga um merkinguna eftir öðrum (misgóðum) leiðum. Þá er einnig mikilvægt að nota sama orð eða orðalag um sama hugtakið þegar það kemur fyrir aftur og aftur. Ekki er mælt með því að reyna að lífga upp á stíl nytjatekta með breytilegu orðafari enda getur það leitt lesendur á villigötur ef þeir telja að nýtt orð eða orðalag sé vísbending um breytta merkingu.

Ef vel tekst til um orðalag, setningaform og framsetningu ætti dæmigerður lesandi að geta **notað** upplýsingarnar sem textinn geymir. Æskilegt er að stjórnvöld, stofnanir, fyrirtæki og aðrir þeir sem senda frá sér efni sem almenningur þarf á að halda leitist við að kanna og fylgja því eftir hvort fólk geti nýtt sér viðkomandi texta. Þetta má prófa með rýnihópum meðan textarnir eru í smíðum og áður en

höfundar senda þá frá sér, og einnig má kanna viðbrögð almenninga og síðan eftir atvikum endurskoða textana í ljósi reynslu.⁵

Það eru almannahagsmunir að stjórnvöld, stofnanir og fyrirtæki leggi sig fram um að textar á þeirra vegum einkennist af skýru máli. Hér má einmitt tiltaka lagaákvæði sem mikilvæg dæmi, enda nauðsynlegt að efni þeirra sé vel aðgengilegt almenningi, eins og rætt er nánar hér á eftir, en hið sama gildir um marga aðra lögfræðilega texta, sem og nytjatexta á öðrum samfélagssviðum.

Ofangreindar kröfur eða lýsingar á því hvað felst almennt í skýru málfari í nytjatextum ætluðum almenningi eiga sannarlega við um lagamálið. Má í því sambandi nefna leiðbeiningar alþjóðasamtakanna Clarity sem bera fyrir brjósti skýrt lagamál. Samtökin mæla með aðferð í fjórum liðum til leiðsagnar um hvernig rita megi á skýru máli lög, samninga og fleiri skjöl þannig að sem bestur árangur náist. Þar þarf (a) að gera sér grein fyrir eðli og þörfum markhópsins, (b) að skilgreina markmið textans, (c) að ganga þannig frá formgerð, orðalagi og útliti textans að auðvelt sé að skima yfir og skilja efni hans, (d) að leggja mesta áherslu á þær upplýsingar sem taldar eru skipta notendur máli og gagnast þeim (*Plain Legal Language* 2021).

Rannsókn Trudeau og Cawthorne (2017:281–282) með ensku-mælandi þátttakendum frá Bandaríkjunum, Kanada, Bretlandi, Nýja-Sjálandi og Ástralíu sýndi ótvírætt að þorri almenninga kys skýrt málfar fremur en hefðbundna lagaensku („people overwhelmingly prefer clear language to traditional legal language“). Höfundarnir benda sérstaklega á þá niðurstöðu sína að fylgni sé milli þessa sjónarmiðs og herra menntunarstígs þátttakendanna. Telja þau að sú niðurstaða grafi undan þeirri mýtu, sem þau töldu hafa verið á ferðinni, að tyrfnir lögfræðitextar angri síður hámenntað fólk en aðra.⁶

⁵ Rétt er að fram komi að íslensk lög eru raunar iðulega endurskoðuð í ljósi reynslu enda þótt breytingar á málfari og framsetningu séu látnar bíða þar til lögin eru endurbætt efnislega. Dæmi um slíkt eru vatnalög, nr. 15/1923, sem breytt var með lögum nr. 132/2011. Í 1. gr. voru við lagabreytinguna settar inn skýringar á 30 hugtökum sem koma fyrir í lögnum (m.a. á orðunum *almennigur*, *búsparfir*, *merkivatin* og *vatnsleg*). Enn fremur var bætt við fyrirsögnum og gerðar orðalagsbreytingar í átt til nútímahorfs. Höfundar þakka ónefndum ritrýni fyrir ábendingu um þetta atriði, og dæmið um endurskoðun laga.

⁶ Ritrýnir bendir á að þessi rannsókn var gerð í löndum þar sem stuðst er við engilsaxneskan rétt en þar hafa lagaákvæði minni þýðingu gagnvart fordæmisrétti dómstóla; en í meginlandsréttinum, sem Ísland fylgir, eru stjórnarskrá og sett lög æðstu réttarheimildirnar.

Í rannsókninni var m.a. hugað að því hvað þátttakendum þætti um notkun flókinna heita og latneskra orða („using complicated terms or Latin words“) í lagatextum. Fram kom að 50% hökuðu við kostinn „It annoys me“ og 16% við „It bothers me a little“ en aðeins 2% við „It impresses me“ (Trudeau og Cawthorne 2017:270). Í sömu rannsókn kom fram það almenna álit að setningagerð og orðalag sé oft haft óþarflega flókið og álykta höfundarnir að „people around the globe overwhelmingly prefer a clearer sentence with active voice and active verbs to a traditional legal sentence with nominalizations and needless legalisms“ (Trudeau og Cawthorne 2017:277).

Hinar erlendu lýsingar hér á undan á skýru lagamáli koma mjög vel heim og saman við þær leiðbeiningar sem gefnar eru í *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* (2007) sem íslenska forsætisráðuneytið gaf út. Leiðbeiningarkafli ritsins hefst á því meginstefi að skýrt mál sé gott mál. Síðan segir:

Þegar lagafrumvarp er skrifað þarf að hafa í huga að lesandinn geti auðveldlega lesið og skilið textann. Þótt lesendur lagafrumvarpa séu fyrst og fremst alþingismenn, embættismenn og ýmsir sérfræðingar og texti laga sé vissulega viðfangsefni lögfræðinga og dómara er nauðsynlegt að hafa hugfast að öllum ber að fara að lögum og því verður lagatexti að vera skýr og skiljanlegur sem flestum, sérstaklega þeim sem lögin varða.

Meginmarkmiðið er að lagafrumvörp séu á eðlilegu og skýru máli. Textinn þarf að vera eins nákvæmur, skýr og auðskilinn og kostur er svo að innihaldið komist til skila og hægt sé að lesa hann viðstöðulaust án þess að þurfa að velta mikið fyrir sér merkingu einstakra orða eða setninga. Nauðsynlegt er að efnisatriði sem eiga saman standi saman en ekki sé vaðið úr einu í annað.

Þó verður að hafa í huga að lagamálið er íhaldssamt í eðli sínu og ýmsar hefðir hafa skapast sem lögfræðingum (og embættismönnum) eru tamar. Hins vegar má það ekki fjarlægjast svo daglegt mál að það valdi misskilningi.

Texti lagafrumvarpa á að vera á lýtalausku íslensku máli og laus við villur í málvari og stafsetningu, greinarmerkjasetning á að vera skýr og frágangur til fyrirmyndar.

Hvort sem verið er að semja lagafrumvarp eða annan texta er gott ráð að lesa textann í heild í lokin, jafnvel upphátt, athuga hvernig hann hljómar og hvort hann skilst auðveldlega. Ekki er verra að reyna að setja sig í spor lesandans sem oftast en ekki hefur minni þekkingu á efninu en höfundurinn.

(*Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* 2007:19)

Íslensku leiðbeiningarnar geyma m.ö.o. ýmis sömu grundvallaratriði og samtökin Clarity leggja áherslu á varðandi lagamálið, m.a. um nauðsyn þess að átta sig á að markhópurinn sé almenningur en ekki aðeins löglært fólk eða embættismenn, að nauðsynlegt sé að setja sig í spor (fáfróðari) lesenda, og síðast en ekki síst að orðalag, uppsetning og frágangur auðveldi lesendum að grípa innihaldið án óþarfa fyrirhafnar.

Hér á undan hafa verið nefnd nokkur einkenni skýrra texta almennt. Þau hefur jafnframt mátt yfirfæra á lagalegt tungutak yfirleitt. Lagamálið geymir síðan ýmsar undirtegundir, svo sem dóma, samninga, málflutning, greinargerðir af margvíslegum toga – og loks lagatexta, sjálfar lagagreinarnar (um þessar undirtegundir, ásamt texta-dæmum, sjá t.d. Kristján Árnason 2000). Skilningur á síðastnefndu textategundinni, lagagreinum, er til athugunar í rannsókninni sem sagt er frá í 3. og 4. kafla hér á eftir. Áður en lengra er haldið verður fjallað svolítið um mikilvægi skýrs lagamáls almennt, jafnt í lagatextum sem öðru lögfræðimáli.

2.2 Lagatextar og annað lagamál í réttarríki verður að vera skiljanlegt og skýrt

Lagatextar tiltaka réttindi borgara og til þess að geta tryggt rétt sinn í samskiptum við stjórnvöld þurfa borgarar að geta skilið og vitað hvernig þeir eigi að sækja rétt sinn ef þeir telja brotið á honum. Með vissri einföldun má segja að megintilgangur laga sé að vernda réttindi borgaranna og tilgreina skyldur þeirra skilmerkilega. Kenningar um réttarríkið gera ráð fyrir að lagatexti sé skiljanlegur og skýr þar sem krafa er gerð um að almenningur verði að skilja lagatextana til að þeir þjóni tilgangi sínum (sjá um þetta t.a.m. Hafstein Dan Kristjánsson 2015:41–43; Sigurð Línadal 2003). Nefnd undir forsæti Páls Hreinssonar skilaði forsætisráðherra skýrslu um starfsskilyrði stjórnvalda árið 1999. Í kafla um réttarríkið og opinbera stjórnsýslu segir:

Ef almennt er fallist á að lög séu æskileg, jafnvel nauðsynleg fyrir líf manna í samfélagi, með vísan til þess gagns eða gildis sem þau hafa, er ljóst að lögin þurfa að fullnægja ákveðnum formlegum skilyrðum. Með öðrum orðum þurfa lögin í öllum tilvikum að vera þannig úr garði gerð að þau geti þjónað þeim frumtilgangi sínum að hafa áhrif á háttsemi þeirra sem þeim er beint til. Lög, sem enginn þekkir, enginn skilur og enginn getur framkvæmt fullnægja ekki þessum kröfum. — Með hugmyndinni um réttarríki [...] eru sett fram nauðsynleg skilyrði þess að lögin nái framangreindum frumtilgangi sínum. [...] Réttarríki lýtur þannig að meginstefnu ekki að því hvers *efnis* lögin eigi að vera heldur mælir fyrir um að lög skuli hafa ákveðna *formlega* eiginleika, svo sem að vera framkvæmanleg, skiljanleg, birt og almenn, svo eitthvað sé nefnt.

(Starfsskilyrði *stjórnvalda* 1999:52–53)

Af framansögðu er ljóst að lög ná ekki tilgangi sínum nema þau uppfylli viss formleg skilyrði og ekki hvað síst að lögin séu skýr og skiljanleg. Sigurður Línal (1988:13) hefur bent á að óljósir textar „í lögum, reglugerðum og öðrum yfirvaldsboðum get[il] valdið óvissu um réttindi manna og skyldu, orðið skálkaskjól geðþóttaákvæðana og þannig undirbúið misréttis og mannréttindabrota“. Sigurður bendir einnig réttilega á að lagamálið sé annað en daglegt mál.⁷ Undir orð Sigurðar tekur Kristján Árnason (2000:10): „Það er [...] eðlilegt að lagamálið beri sérstakan svip“ en bætir við: „Hins vegar er engin ástæða til þess að færa það fjær daglega málinu en ástæða er til eða uppskrúfa það um of.“ Kristján ítrekar mikilvægi þess að gera lögfræðimálið skiljanlegt sem flestum og bendir í því sambandi sérstaklega á „að reyna að forðast óþarflega formlegt orðalag“.

Hjördís Hákonardóttir (2002:47) bendir á að „[ý]msar erlendar rannsóknir haf[il] sýnt að það léttir og flýtir vinnu við dómstóla ef lögmenn tjá sig með almennu og skýru orðfæri í stað hefðbundins lagamáls“. Hún segir frá eigin reynslu af dæmigerðum samskiptum í dómshúsi; í dæmisögunni biður hún sem dómari „sækjandann að gera grein fyrir ákærinni“ en ákærði unglingurinn skilur ekki hvað er á seyði svo að hún útskýrir „að lögmaður lögreglunnar, ákærvaldið, segi að hann hafi slegið Jón og brotið í honum tönn“ (s.st.). Þegar

⁷ Því hefur m.a. verið haldið fram að íslenskt lagamál sé fornlegra en meðal annarra þjóða enda megi enn finna óbreyttar íslenskar lagagreinar úr Jónsbók (Guðrún Baldvina Sævarsdóttir 2013:19).

búið er að lesa upp ákærana „segi ég við ákærða að hann sé kominn fyrir dóminn til þess að svara til saka en áður en hann geri það þá bendi ég á að honum sé ekki skylt að tjá sig um meinta refsiverða háttsemi sína en ef hann tjái sig brýni ég fyrir honum að skýra rétt frá. Spurningarsvipur kemur á strákinn. „Þú ÞARFT ekki að svara en átt ekki að segja ÓSATT,“ segi ég þá“ (s.st.). Hjördís segir:

Það hefur verið mitt sjónarmið að réttlæti sé ekki fullnægt nema Bjartur og Björt, hinn sæmilega upplýsti leikmaður, geti skilið bæði lögin sem honum og henni er gert að fylgja og niðurstöður dóma. En það getur verið hægara sagt en gert að skipa orðum sínum með þeim hætti að inntakið skiljist fljótt og vel. Það eru því ekki síður aðrir en lögfræðingar sem þurfa að skipa sveit útvarða hins tæra lagamáls svo okkur lögfræðingunum megi takast með hjálp þeirra og ábendingum að gera réttlætið sýnilegt og forðast viðjar vanans ef þær leiða til óskýrleika. (Hjördís Hákonardóttir 2002:48)

Skúli Magnússon (2005:11) fjallar m.a. um mismunandi orsakir sem geta leitt til lagalegs ágreinings. Ein ástæða getur verið sú „að jafnvel þótt almennt sé viðurkennt að leggja beri orðalag lagaákvæðis til grundvallar, getur orðalagið gefið tilefni [til] margra skýringarkosta“. Ari Karlsson, lögmaður og ritstjóri Lögmannablaðsins, fjallar um tungutak lögfræðinga í ritstjórapistli:

Í lögfræði, sem snýst meira og minna um túlkun laga og hugtaka og merkingu þeirra, er öguð og skipuleg framsetning texta nauðsynleg. Lögfræðin hefur líkt og aðrar sérgreinar sérstakt málfar sem kann að víkja frá almennum málskilningi. Það sama á við að túlkun hugtaka kann jafnframt að víkja frá almennri málvenju eða skilgreiningu annarra fræðigreina. [...] Lítið hefur verið um fræðilega umræðu um lögfræðilegan texta hér á landi eða þá hvort að stjórnvöld uppfylli [hina] almennu vísireglu sem sett er fram í lögum nr. 61/2011 um vandað, einfalt og skýrt mál. Uppsetning dóma Hæstaréttar og Landsréttar hefur hins vegar tekið þeim breytingum að nú eru dómsúrlausnir með styttri tölusetnum málsgreinum (efnisgreinar samkvæmt almennri málvenju). Greining á uppsetningu, röksemdafærslu eða þá orðnotkun í úrlausnum dómstóla og stjórnvalda, greining á því hvort eða hvernig mætti gera öðruvísi eða betur, hefur hins vegar ekki verið gerð hér á landi eftir því sem undirritaður kemst næst. Við þekkjum

flest dæmi um lögfræðilegan texta með löngum málsgreinum þar sem aukasetningar gera það beinlínis erfitt að ráða í hvað höfundur meinar. Svo vilja sumir lögfræðingar notast við hátíðleg eða uppskrúfuð orð, sem vart þekkjast lengur í almennu máli, og gera lestur textans erfiðari. (Ari Karlsson 2021:6)

Hjá Ara kemur hér sem sé fram sjónarmið lögmanns um mikilvægi skýrleika í málfari og framsetningu, og einnig nefnir hann dæmi um að dómstólar hafi leitast við að bæta framsetningu dómsúrlausna. Þá er rétt að vekja athygli á því að Ari tiltekur, sem dæmi um vandann, annars vegar langar málsgreinar með aukasetningum og hins vegar sérstakan orðaforða. En eins og fram kom í rannsókninni sem sagt er frá í 3. –5. kafla var það einmitt einkum þetta tvennt sem þátttakendur tiltóku gjarna sem hindranir við lestur og skilning lagatextanna í þeirri athugun. Þar fer sem sé saman mat lögmannsins og hinna ólög-lærðu þátttakenda í rannsókninni.

Í tilvitnuðum orðum Sigurðar, Kristjáns, Hjördísar, Skúla og Ara felst að mögulega megi löggjafinn og dómstólarnir gera betur ef ætlunin er að gera lögin og lagalegt tungutak í dómsal eins skýrt og skiljanlegt og mögulegt er. Löggjafinn hefur sjálfur gefið fyrirmæli í þessum anda, eins og Ari Karlsson (2021) bendir á. Í lögum um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 62/2011 segir í 10. grein: „Mál það sem er notað í starfsemi ríkis og sveitarfélaga eða á vegum þeirra skal vera vandað, einfalt og skýrt.“⁸

Hér er kominn grundvöllur fyrir rannsóknarspurninguna sem er meginviðfangsefnið í þessari grein. Fullt tilefni er til að gera á því skipulega athugun hvort íslenskur almenningur skilur lagaákvæði nógu vel til að geta gætt réttinda sinna og uppfyllt skyldur sínar.

⁸ Um hugtökin þrjú (*vandað, einfalt, skýrt*) í þessari lagagrein er fjallað hjá Ara Páli Kristinssyni (2014) sem gagnrýnir að ætlast sé til að mál í opinberum skjölum sé afdráttarlaust *einfalt* enda geti verið þrautin þyngri að lýsa flóknum veruleika á einfaldan hátt, og raunar sé torvelt að átta sig á hvað átt sé við með hugtakinu *einföldu máli* í þessu samhengi; aftur á móti sé sjálfsagt að ætlast til þess að höfundar opinberra texta geri sitt besta til að þeir séu lesendum *skiljanlegir* og *skýrir*. Ari Páll (2014:123) telur að efni ákvæðisins um skýrt mál gæti endurspeglað „útbreidda hugmynd í málсамfélaginu um óskýra opinbera texta og stofnanamál og að úrbóta sé þörf á því sviði“ og að tilkoma þess í löggjöfina 2011 eigi mögulega sömu rætur og umræður eftir efnahagshrunið 2008 um nauðsyn aukins gagnsæis, og um breytta eða nýja stjórnarskrá sem væri „á máli sem allur almenningur skilur en ekki aðeins lögfræðingar og aðrir innvígðir“ (s.st.).

3 Rannsókn á skilningi almennings á lagamáli

Hér á undan hefur verið rætt almennt um einkenni og mikilvægi skýrs máls í nytjatextum og lagamáli sérstaklega. Nú vikur sögunni að athugun á einni undirtegund hins síðarnefna, þ.e. að skilningi fólks á texta í lagaákvæðum.

Rannsókn okkar á skilningi á ákvæðum íslenskra lagatexta og viðhorfum til þeirra var gerð með viðtölum sem fóru fram 2016 og 2017. Rannsóknarhugmynd og fyrirmynd að rannsóknarspurningum, og að nokkru leyti að rannsóknarsniði, var sótt til norskrar athugunar á skilningi á lagatextum (Vatn, Eriksen og Fjærtóft 2015 (ritstj.), Eriksen, Fjærtóft og Vatn 2016). Rannsóknarspurningarnar þar lutu að því hvernig fólk upplifði að vinna með lagatextana, hvernig það skildi meginmarkmið og inntak laganna, og hvaða leiðir fólk færi til að átta sig á merkingunni og tormeltum stöðum í textunum. Þar voru skoðaðir textar úr fernum norskum lögum: fræðslulögum, ættleiðingarlögum, erfðalögum og lögum um starfsmenn í varnarmálageiranum. Tekin voru hópviðtöl þar sem skipað var í þrjá hópa eftir þekkingu á lagatextunum. Norska rannsóknin sýndi að þátttakendum þóttu mörg orð og orðasambönd í lögunum torskilin og margir nefndu að setningaform og textauppygging laganna væri þunglamaleg.

Hin íslenska rannsókn skiptist í forrannsókn með 17 þátttakendum og framhaldsrannsókn með 29 þátttakendum. Fyrri rannsóknin var unnin sumarið 2016 og naut styrks úr Nýsköpunarsjóði námsmanna. Niðurstöður þóttu gefa tilefni til að útvíkka þátttakendafjöldann í framhaldsrannsókn sumarið 2017, og fékkst til hennar styrkur úr Rannsóknasjóði Háskóla Íslands.

Í forrannsókninni (2016) voru þátttakendur, 17 manns, sóttir í raðir háskólanema og höfðu þau öll íslensku að móðurmáli. Hópurinn var að því leyti einsleitur.⁹ Í framhaldsrannsókninni (2017) voru þátttakendur, 29 talsins (17 konur, 12 karlar), hins vegar úr ýmsum áttum, en allir þó með íslensku sem móðurmál.¹⁰ Þeir voru fæddir á árunum 1948–2000. Voru 17 af þessum 29 þátttakendum á aldursbilinu 36–75 (meðalaldur var 41,7 ár). Hæsta menntunarstig þátttakendanna 2017

⁹ Sendur var út fjölóstur til allra stúdenta við Háskóla Íslands og þeim sem sýndu rannsókninni áhuga var boðið að koma í viðtal. Þó var þess gætt að hafa enga lögfræðinema í hópnum þar sem þeir hefðu væntanlega aðrar forsendur til að skilja lagatextana en hinn almenni háskólastúdent.

¹⁰ Þátttakendur 2017 fengust með því að senda út ósk um þátttöku gegnum víðtækt tengslanet rannsækenda.

var mjög breitt; þeir höfðu ýmist lokið grunnskólaprófi, stúdentsprófi, bakkaláprófi, meistaraþrófi eða doktorsprófi. Flestir þeirra voru af höfuðborgarsvæðinu, einn bjó á Norðurlandi og annar á Suðurlandi.

Rannsókninni, bæði fyrri og seinni hluta, var þannig háttað að rætt var við þátttakendur, einn í einu, lagðar fyrir þá spurningar og kannaður skilningur þeirra á efni tiltekinna lagatexta.¹¹ Til þess að reyna að ná sem best fram einlægum sjónarmiðum þátttakenda var beitt eigindlegri aðferð með samræðum um efnið í einstaklingsviðtölum þar sem mikilvægt var að skapa traust milli þátttakenda og rannsakenda. Engin hópviðtöl fóru fram, eins og notuð voru í norsku rannsókninni, af því að einstaklingsviðtölin voru talin gefa betri raun við að laða fram sem mest viðbrögð frá hverjum og einum, ótruflað af viðbrögðum annarra þátttakenda. Viðtölin tóku yfirleitt innan við hálf tíma. Þau voru tekin upp og skrifuð niður eftir á.

Þátttakendum var greint frá rannsókninni, út á hvað hún gengi og hver tilgangur hennar væri. Þá fengu þeir á blaði hluta úr lögum (erfðalögum og barnalögum, sjá nánar hér á eftir) ásamt yfirstrikunarpenna. Spurningalista sem rannsakendur fylgdu í viðtölunum er að finna í Viðauka I. Þátttakendur fengu í hendur blað með upplýsingum um rannsóknina og staðfestu með undirritun sinni þátttöku og samþykki, auk móttöku 1.000 kr. gjafar (sjá Viðauka II).

Í byrjun voru þátttakendur spurðir almennra spurninga í því skyni að mynda tengsl við rannsakendur. Tekið var skýrt fram að ekki væri um próf að ræða og því engin rétt eða röng svör. Þátttakendur voru svo spurðir nokkurra almennra spurninga:

Hefurðu einhvern tímann þurft að lesa lög? Geturðu séð fyrir þér tilvik þar sem þú gætir þurft að nýta þér lagatexta? Finnst þér mikilvægt að geta skilið lagatexta? Til hvers eru lög? Þekkirðu erfðalög/barnalög? Veistu um hvað þau fjalla?

Eins og vonast hafði verið til kölluðu þessar spurningar m.a. oft fram umræðu sem leiddi í ljós viðhorf þátttakenda. Að því loknu var hluti úr lagatexta lagður fyrir þátttakendur og þeir beðnir um að lesa textann yfir. Í forrannsókninni 2016 voru nýttar úr erfðalögum nr. 8/1962 greinarnar 1, 3–6, 14–15 og 27–33; og úr barnalögum nr. 76/2003 greinarnar 8–24 og 43–44.¹² Fengust þá þátttakendurnir (17 talsins) sumir við barnalög (7 manns) en aðrir við erfðalög (10 manns).

¹¹ Thamar Melanie Heijstra, dósent við félagsfræði-, mannfræði- og þjóðfræðideild HÍ, veitti ráðgjöf um rannsóknarsnið og form viðtala.

¹² Lesendum skal bent á að textana í heild er að finna í Lagasafni á vef Alþingis.

Þeirri aðferð var breytt í framhaldsrannsókninni til þess að fá fram fjölbreyttari sjónarmið um báða lagabálkana, auk þess sem forrannsóknin hafði leitt í ljós að textadæmin úr hvorum lögum reyndust óþarflega löng og sömu hugtök og textaeinkenni endurtóku sig nokkuð í svörum eins og sama þátttakanda. Í framhaldsrannsókninni lásu því allir 29 þátttakendurnir greinar úr báðum lagabálkunum en til að verkefnið yrði yfirstíganlegt fyrir þátttakendur var greinunum úr hvorum lögum fyrir sig fækkað talsvert miðað við forrannsóknina. Í framhaldsrannsókninni fengust allir þátttakendur við eftirtaldar lagagreinar: nr. 1–8 og 14–15 úr erfðalögum nr. 8/1962, og nr. 8–18 og 23 úr barnalögum nr. 76/2003.

Val á lögum til að leggja fyrir þátttakendur olli nokkrum heilabrotum við skipulag rannsóknarinnar. Rétt þótti að nota lagatexta sem vörðuðu réttindi sem hinn almenni borgari gæti helst þurft að kynna sér, á borð við t.d. húsaleigulög og þess háttar. Á endanum urðu fyrir valinu erfðalög og barnalög; hvort tveggja snertir almenning. Erfðalög nr. 8/1962 urðu fyrir valinu með hliðsjón af því að um er að ræða lög sem talsverðar líkur eru á að fólk þurfi að þekkja til, af einkaástæðum, einhvern tíma á ævinni. Barnalög nr. 76/2003 eru sömuleiðis mikilvæg almenningi enda fjalla þau um aðstæður sem koma upp hjá mörgum. Skilnaður, tækniþrýðing og faðernisviðurkenning eru t.a.m. viðfangsefni sem barnalög gera grein fyrir. Enn fremur var til þess horft við valið að lagatextarnir væru misjafnlega gamlir; eins og sjá má er munur á aldri lagabálkana tveggja rúmir fjórir áratugir.

Sem dæmi úr erfðalögum, nr. 8/1962, má taka 6. grein:

6. gr.

☐ Nú hefur það hjóna, sem lengur lifir, verið einkalöngerfingir þess, sem fyrr lést, og það andast án þess að hafa gengið í hjónaband að nýju eða látið eftir sig arfgenga niðja, og skulu þá eignir þess skiptast milli erfingja beggja hjóna að jöfnu, enda hafi maki ekki ráðstafað eignum sínum með erfðaskrá á annan hátt.

☐ Nú á sá maki, sem lengur lifir, enga erfingja á lífi, er hann andast, og ganga eigur hans þá til erfingja skammlífara makans.

☐ Þegar rætt er um erfingja skammlífara makans í þessari grein, er átt við þá menn, sem standa til arfs eftir hann, miðað við það tímatakmark, er langlífari makinn féll frá.

Hér er dæmi úr barnalögunum, nr. 76/2003, 8. grein:

■ **8. gr. Lögsaga.**

☐ Dómsmál um faðerni barns er unnt að höfða hér á landi ef:

- a. aðili er búsettur hér á landi,
- b. dánarbú stefnda er eða hefur verið til skipta hér á landi,
- c. barn er búsett hér á landi.

☐ Leyst skal úr máli, sem rekið er á grundvelli þessarar greinar, eftir íslenskum lögum.

☐ Ákvæði milliríkjasamninga sem Ísland er aðili að skulu ganga framar ákvæðum 1. og 2. mgr.

Þátttakendur voru beðnir um að strika yfir orð og hugtök í textanum sem þeim þættu torskilin. Þegar þátttakendur höfðu lokið lestri og yfirstrikun voru þeir spurðir fleiri spurninga:

Hver eru þín fyrstu viðbrögð við lestur textans? Hver er upplifun þín af lestri textans? Hvernig gengur þér að skilja lagatextann? Koma orðin sem þú strikaðir yfir í veg fyrir að þú skiljir samhengi textans?

Þá var spurt efnislegra spurninga úr tilteknum lagagreinum (ýmist úr erfðalögum eða barnalögum eða hvoru tveggja, sbr. hér á undan); sjá Viðauka I. Því næst komu þessar spurningar:

Er einhver málsgrein sem þér finnst sérstaklega torskilin? Hvernig telur þú að hægt væri að bæta úr því? Hvað myndirðu gera / hvert myndirðu leita ef þú ert óviss um merkingu lagatexta?

Loks voru þátttakendur spurðir nokkurra spurninga um upplifun sína af rannsókninni (sjá í Viðauka I).

Spurningarnar sem lagðar voru fyrir þátttakendur í viðtölunum lutu sem sé annars vegar að efnislegum skilningi þeirra á textunum, bæði hvort orðanotkun og uppsetning lagatexta væri sett fram á nægilega skiljanlegan hátt og hvort þátttakendur gætu af lestri textans gert sér grein fyrir réttindum sínum, og svo hins vegar að upplifun þátttakendanna af lagatextum, reynslu þeirra og sjónarmiðum. Á heildina litið staðfestu niðurstöður framhaldsrannsóknarinnar 2017 það sem fram hafði komið í forathuguninni 2016. Framhaldsrannsóknin gaf þó enn skýrari mynd af viðhorfum og skilningi almennings á íslensku lagamáli enda var um að ræða bæði stærri og breiðari hóp þátttakenda.

4 Niðurstöður

4.1 Reynsla þátttakenda, viðhorf og sjálfsmat

Þátttakendur voru misreyndir í lestri lagatexta en töldu almennt mikilvægt að hinn almenni borgari skildi lögin. Dæmi um viðbrögð er í (1):

(1) Já, mér finnst að lög eigi að vera skrifuð á máli sem fólk skilur, annars þjóna þau engum tilgangi. Fyrir alla. Alla íbúa, eða þú veist þegna landsins. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1992)

Í viðtölunum kom oft upp hve mikilvægt væri að almenningur skildi lögin og að þau væru á almennu máli fremur en sérhæfðu. Dæmi (2) er úr einu viðtalanna:

(2) Ef maður þyrfti að reka mál lengra, út fyrir fundaumræðu, þá þarf maður að geta skilið hvað viðkomandi er að segja. Svolítið eins og að fara til læknis sem byrjar svo að blaðra á latínu, en þetta er viðbein ekki eitthvað blabla, ég vil frekar að lækknirinn segi bara þú braust viðbeinið í þér. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

Margir nefndu að lögin mynduðu ramma utan um reglur samfélagsins og að mikilvægt væri að allir þegar þess gætu leitað réttar síns í þeim. Þegar spurt var um tilgang laga voru svörin misjöfn. Margir nefndu að lög væru til þess að halda aga og til þess að eitt gengi yfir alla í samfélaginu. Þeir þátttakendur sem sögðust hafa reynslu af lestri lagatexta voru spurðir hvernig þeim hefði gengið að skilja þá texta. Flesta rak minni til að lögin hefðu verið flókin en margir bættu því við að textarnir hefðu þó verið einfaldari en þeir höfðu upphaflega búist við. Fólk hefði tekið eftir ýmsu í framsetningu og orðaforða sem ekki hefði verið í samræmi við almennt mál og ítrekað kom fram að mikið af innskotssetningum hefði torveldað skilning á samhenginu. Aðspurðir hvort þeir sæju fyrir sér tilvik þar sem þeir gætu þurft að lesa lög svöruðu nánast allir þátttakendur því játandi. Einn þátttakandi vék með eftirfarandi orðum að því sjónarmiði að einhverjir hefðu mögulega hag af því að textarnir væru torskiljanlegir almenningi:

(3) Það væri hægt að setja þetta bara á venjulegt íslenskt tungumál. Breyta textanum. En þá náttúrlega hrynur enn meira í lögfræðistéttinni. Við þurfum að horfa á þetta þannig að þetta er haft svona loðið og illskiljanlegt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1956)

Í sumum viðtölum komu fram hugleiðingar um fagurfræðilegt og menningarlegt gildi þess málsniðs sem lagatextarnir fylgja. Sú umræða var ávallt sjálfsprottin en ekki vakin með spurningum rannsakenda. Í (4) og (5) eru dæmi úr viðtölunum; rannsakandi hafði spurt þátttakendurna hvort þeim gæti dottið í hug einhver leið til að skýra torskilin orð.

(4) Ég meina upp á, það er rosa gaman að hafa fallett og gamalt mál, það er það, niðjar eru mjög fallett orð í staðinn fyrir afkomendur og hérna, þróun málsins er málvísindalega séð, er þróun málsins eðlileg, en hversu mikið er maður svona afturhaldsseggur ef maður vill halda í gömlu orðin, þú veist, firnari niðjar, þú veist þetta er svona, væri hægt að gera þetta aðgengilegra. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

(5) Má ekki bara breyta þeim? Maður er bara, af því að íslenskan almennt er svo augljós og hérna, að, það er svo, í rauninni svo auðvelt að búa til orð sem eru augljós. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1972)

Það kom ítrekað upp í viðtölunum að þátttakendur tengdu torskilið orðafar við fornþókmenntirnar. Í (6) er dæmi úr samtali um erfðalög-in.

(6) Ég er viss um að ef afi og pabbi læsu þetta myndi þetta standa þeim nær. Og ef ég hefði haft gaman af Njálu og fornþókmenntunum, þá væri þetta örugglega bilað næs. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

Aðspurðir hvernig hægt væri að bæta úr varðandi erfið orð svöruðu þátttakendur oft að æskilegt væri að nota nútímalegri orð í stað þeirra sem notuð eru í lögum. Þátttakendur áttuðu sig á því að yfir sum hugtök væru ef til vill ekki til nútímalegri heiti og óskuðu þeir eftir orðskýringum í þeim tilfellum. Einhverjir stungu upp á að hægt væri að láta skýringarnar fylgja hverri grein fyrir sig eða hafa þær neðst í hverjum dálki í lagasafninu.¹³

¹³ Í þessu sambandi er eðlilegt að láta þess getið að í fjölda íslenskra laga sem

Þátttakendur voru jákvæðari í garð texta barnalaganna en erfðalaganna. Þeir töldu almennt erfðalögin vera torskildari en barnalögin, og gerðu þar gjarna athugasemdir við orðalag sem þeim fannst vera forneskjulegt. Í framhaldsrannsókninni kom gjarna fram undrun yfir því hve auðvelt væri að lesa og skilja barnalögin eftir lestur erfðalaganna.¹⁴ Dæmi um viðbrögð við barnalögunum má sjá í (7).

(7) Þetta var allt annað, miklu skýrara, það er munur á þessum textum, ætli það séu ekki 50 ár á milli þeirra, það var töluverður munur á. Þetta var mjög skiljanlegt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1963)

Þátttakendur töldu sjálfir almennt að þeir hefðu skilið barnalögin allvel og var þetta sjálfsmat heilt yfir jákvæðara heldur en þegar erfðalögin áttu í hlut. Efnislegu spurningarnar leiddu hins vegar í ljós að sumt hafði stöku sinnum misskilist við lestur barnalaga, t.d. um hverjir það væru nákvæmlega sem gætu höfðað vefengingarmál og ógildingarmál í barnsfaðernismálum.

Þátttakendur töldu sig almennt hafa skilið lagatextann, sem fyrir þá var lagður í athuguninni, í heild sinni. Dæmigert sjónarmið kemur t.d. fram í (8) hjá einum þátttakendanna eftir lestur lagagreinanna úr erfðalögum:

(8) Nú, þetta er dálítið gamalt, það er eitthvað síðan þetta var skrifað og þar af leiðandi er orðalagið aðeins öðruvísi en maður myndi nota í dag, þó að langflest skiljist alveg þá eru nokkrir hlutir þarna sem eru frekar gamaldags og einhver atriði sem eru dálítið tæknileg. Eins og ég sé hvergi hvað óskipt bú nákvæmlega er, ég hef heyrt þetta oft en hef enga hugmynd um hvað þetta þýðir nákvæmlega. En annars er þetta frekar þurrt, bara ef þetta, ef þetta, ef þetta, farið upp línuna. En þetta skilst alveg, hver tilgangurinn er. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1993)

Þátttakendum fannst almennt þægilegt að lesa efnislegu spurning-

sett hafa verið á síðari árum eru hugtakaskýringar gefnar fremst. Þar hefur framkvæmdavaldið (sem oftast tekur að sér samningu frumvarpa) eða löggjafinn sjálfur tekið mikilvægt skref í þá átt að gera skilning og túlkun viðkomandi laga ótvíráðari og einfaldari. Slíkar orðskýringar var hvorki að finna í barnalögum né erfðalögum sem þátttakendur í þessari rannsókn fengust við.

¹⁴ Erfðalögin voru gefin út árið 1962 en svolitlar breytingar hafa verið gerðar síðan, einkum árið 1989, sem þó snúa einungis að efnislegum atriðum en orðalag hafði, að því er virðist, ekki verið endurskoðað með tilliti til aukins skýrleika sérstaklega, og uppsetningin er óbreytt.

arnar sem lagðar voru fyrir þá í rannsókninni. (Átt er hér við spurningar af þessu tagi: „Sigurður átti fjögur börn. Eitt barnanna, María, var látið þegar Sigurður lést. Hver erfir arfshlut Maríu?“) Nefndu sumir að gott hefði verið ef lögin hefðu verið skrifuð í þess háttar stíl.

Ótti við að mistúlka lögin kemur ítrekað fram í svörum þátttakenda. Ummæli eins þeirra er að finna í (9).

(9) Það má náttúrulega breyta þessu öllu. Ég held að fleiri myndu lesa þessi lög ef þeir héldu ekki að þeir væru að mistúlka þau. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Margir virtust ekki treysta eigin skilningi. Dæmi má sjá í (10) og (11).

(10) Ef ég væri í þessu máli þá bara ahhh, ég ætla að láta hérna kærustuna mína sem er lögfræðingur lesa þetta yfir. Því að, til þess að vera viss um að ég skilji þetta sko. Því ég get ekki, ég er ekki öruggur með að lesa þennan texta. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1980)

(11) Maður er stundum óviss því manni finnst vera óvissa í orðalaginu sem kannski fagfólk ekki upplifir. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1951)

Af þessu má álykta að almennur borgari ætti kannski ekki auðvelt með að alhæfa um réttindi sín út frá lestri laganna og að treysta mati sínu.

4.2 Skilningur

4.2.1 Orð og orðasambönd

Flestir nefndu, eins og þegar hefur komið fram, að það væru aðallega orðin og orðasamböndin sem trufluðu skilning. Þátttakendur áttu að yfirstrika orð og orðalag sem vafðist fyrir þeim og mátti sjá á svörunum að þeir stöldruðu við slík orð og veltu þeim fyrir sér, og hefur það getað tafið lesturinn fyrir þeim og reynt á þolinmæði við að ljúka við textann. Voru m.a. tiltekin hugtökin *arfsvon*, (*að fá*) *gjöf hrundið*, *kjörbarn*, *firnari niðjar*, *löggráðamaður* og *yfirlöggráðandi*. Í (12) sjást ummæli eins þátttakendanna.

(12) Ég áttaði mig ekki á orðinu *kjörbarn*, þú veist hvað orðið *kjör* á að segja til um. Það á kannski að vera rosalega augljóst en ég er engan veginn viss um það. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Viðbrögð annars þátttakanda um orðið *firnari* koma fram í (13).

(13) Mér fannst þetta ekki torskilið, firnari, þetta er bara dálítið gamalt orð. Ég er svolítið góð í að skilja gamla texta, ég les fornsögur, en ég held ekki að yngra fólk myndi skilja þetta, sérstaklega þau sem hafa ekki lesið þýsku. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1952)

Fleiri dæmi um viðbrögð má sjá í (14)–(16).

(14) Sko hérna, til dæmis hérna: Láti stefnandi það undir höfuð leggjast skal málinu vísað frá dómi. Það þýðir bara basically að hann gerir það ekki, skilurðu? En ég skil það, en ég skil hvað það þýðir að segja undir höfuð leggjast. En það er varla hægt að gera ráð fyrir því að allir viti hvað undir höfuð leggjast þýðir. Því að þetta er bara hérna eitthvað orðatiltæki. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1980)

(15) En það er svolítið samt jú, maður skoðar þetta og svo kemur eitthvað eitt orð sem maður skilur ekki og þá svona, það er ekki mjög hvetjandi til að halda áfram. Maður þyrfti orðabók og skýringar. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

(16) Það væri náttúrlega gott að vera með orðalista aðgengilegan með svona þessum lögfræðihugtökum. Ég veit ekki hvort það er til reyndar.¹⁵ (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

Það voru sem sé fyrst og fremst nokkur tiltekin hugtök og orðasambönd í lögnum sem ollu vanda. Nefna má sem dæmi að þegar þátttakendur áttu að skilgreina *heimilisvarnarþing* voru sumir með skilgreininguna á reiðum höndum, sbr. (17).

(17) Það er að öllu jöfnu, sem sagt, heimilisvarnarþing er sá héraðsdómur í sem sagt í þínu, þar sem þú ert með lögheimili. Og ef hvorugur býr, þá er það bara Reykjavík. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1972)

Aðrir voru óvissir eða á villigötum; töldu jafnvel að hugtakið hlyti að tengjast fjölskyldunni, sbr. dæmi (18).

¹⁵ Í þessu sambandi má nefna að í gegnum vefgáttina málið.is eða Íðorðabanka Árnastofnunar getur almenningur nú flett endurgjaldslaut upp í rafrænu lögfræðiorðasafni frá 2019 sem mikið til er byggt á *Lögfræðiorðabók með skýringum* (2008).

(18) Já einmitt, ég veit það ekki, en ég er að búast við að það er eitthvað svona fjölskyldudæmi, heimilið er greinilega það topic. En ég veit ekki hvað það er, en orðið er svona, þú getur varið heimilið, átt að geta komið þar inn með eitthvað. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Sumir nefndu að tiltekin orð hefðu vafist fyrir þeim en hefðu samt ekki komið í veg fyrir heildarskilninginn. Hér var yfirleitt bent á sjaldgæf orð eða gömul orð, t.d. *vefenging*, *niðji*, *kjörbarn*, og iðorð í lögfræði á borð við *varnarþing*, *málsvari*, *lögráðamaður*, *áfrýjun*. Torskilin orð komu ekki endilega í veg fyrir heildarskilning á lagatextanum en þau gátu orðið til þess að lesandi gæfist upp á að reyna að skilja heildarsamhengið. Orð eins þátttakandans eru í (19).

(19) Mér fannst þetta svolítið súpa af þannig orðum og ég var að reyna að ráða úr tengslum á milli fólks. Ég er ekki von að þurfa að pæla svona mikið í ættarflækjum, og svo líka orð sem maður notar ekki mikið í daglegu tali, eins og kjörniðji. Maður segir bara börn. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Það voru þó ekki eingöngu fornyrði og sérhæfð eða sjaldgæf iðorð sem trufluðu. Hugtakið *óskilgetið barn* er dæmi um fremur almennt hugtak (úr *Íslenskri nútímamálsorðabók*: óskilgetinn: 'sem fæddur er utan hjónabands') en það getur þó greinilega vafist fyrir einhverjum, sbr. (20).

(20) Já hér er reyndar það sem mér finnst skrítið hérna er óskilgetið barn. Ég skil greinilega ekki hvað óskilgetið barn er. Því það er talað um að það sé feðrað. Ef það er feðrað með þeim hætti sem segir í löggjöf um óskilgetin börn. Ég skil þetta ekki alveg. Ég hélt alltaf að óskilgetið barn væri barn þar sem ekki er getið um föður. Já ég skil það þá greinilega rangt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1961)

Orðasambandið *að breyttu breytanda* var tekið til umræðu bæði við lestur barnalaga og erfðalaga. Þeir voru ekki margir sem gátu svarað hvað það þýddi og var oft nefnt að orðasambandið kæmi í veg fyrir skilning á viðkomandi málsgrein. Dæmi um viðbrögð eftir lestur barnalaga má sjá í (21).

(21) Og þessi hérna, ég botna ekkert í þessu. Hið sama á við að breyttu breytanda, um kröfu um að kona í staðfestri sa... teljist ekki foreldri. Hver er þessi breytandi? Ég finn hann hvergi í textanum. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1960)

Hugtakið *málsgrein* olli sérstökum vanda. Rannsakendur höfðu átt von á að það gæti gerst og því höfðu þátttakendur verið beðnir um að merkja við 2. mgr. 8. gr. sem vísað er í úr 2. mgr. 14. gr. erfðalaga.

■ 8. gr.

□ Heimilt er því hjóna, sem lengur lifir, að sitja í óskiptu búi með ófjárráða niðjum látins maka síns, sem ekki eru niðjar þess, ef sá eða þeir sem fara með forsjá eða lögráð hinna ófjárráða niðja veita samþykki sitt til þess, enda hafi hið látna ekki mælt svo fyrir í erfðaskrá að skipti skuli fara fram. Ef það hjóna, sem lengur lifir, fer með forsjá eða lögráð ófjárráða stjúpníðja sinna á það þó rétt á setu í óskiptu búi eins og mælt er fyrir um í 7. gr.

□ Því hjóna, sem lengur lifir, er heimilt að sitja í óskiptu búi með fjárráða stjúpníðjum sínum ef þeir veita samþykki sitt til þess.

□ Það hjóna, sem lengur lifir, á rétt á setu í óskiptu búi með stjúpníðjum sínum hvort sem þeir eru fjárráða eða ófjárráða, án þess að aflað sé samþykkis skv. 1. eða 2. mgr., ef hið látna hefur mælt fyrir um þann rétt í erfðaskrá.

■ 14. gr.

□ Ef maki hefur fengið leyfi til setu í óskiptu búi með ófjárráða stjúpníðjum sínum á grundvelli 1. mgr. 8. gr., er honum skylt að skipta með sér og stjúpníðja, ef hann krefst skipta sér til handa innan þriggja mánaða frá því að hann öðlast fjárræði. Komi ekki krafa fram innan þess tíma getur fjárráða stjúpníðji, sem svo stendur á fyrir, krafist skipta sér til handa með sama hætti og segir í 2. mgr.

□ Ef fjárráða stjúpníðji hefur samþykkt setu í óskiptu búi, sbr. 2. mgr. 8. gr., getur hann krafist skipta sér til handa með eins árs fyrirvara.

Um þriðjungur þátttakenda átti í erfiðleikum með að finna rétta málsgrein og merktu nokkrir við 3. mgr. 8. gr. Um fimmtungur þátttakenda túlkaði hugtakið *málsgrein* þannig að átt væri við textastreng á milli tveggja punkta. Það þarf ekki að koma á óvart. Mismunandi skilgreining hugtaksins í málfræði (og almennu máli) annars vegar og í lögfræði hins vegar býður auðveldlega heim misskilningi.¹⁶

¹⁶ Í málfræði er hugtakið *málsgrein* notað um textastreng milli tveggja punkta. Í lögfræði er málsgreinarhugtakið hins vegar notað um texta sem afmarkast af

4.2.2 Setningar og samhengi

Kvartað var svolítið undan löngum setningum og þó einkanlega innskotum í setningar. Nefnt var ítrekað að setningagerð væri tyrfin og talið að betra væri að notast við styttri setningar. Þessi viðbrögð voru meira áberandi eftir lestur eldri laganna (þ.e. erfðalaganna frá 1962), heldur en hinna yngri (þ.e. barnalaganna frá 2003). Til dæmis sagði einn þátttakandi eftir lestur erfðalaganna að þetta væru „kommusetningar ofan í kommu-setningar“.

Þegar þátttakendur voru inntir eftir því hvernig þeir teldu að hægt væri að auðvelda skilning bentu þeir helst á að mikilvægt væri að „styttu setningarnar“ og þá ekki síst í erfðalögunum.

Í (21) er dæmi úr viðtali við þátttakanda.

(21)

Rannsakandi: Var einhver málsgrein/setning sem þér fannst sérstaklega torskilin?

Þátttakandi: Já, það var kannski bara það að þurfa að lesa þær aftur til að skilja þær vel.

Rannsakandi: Hvað var það sem kom í veg fyrir skilning í því tilviki?

Þátttakandi: Örugglega kannski bara langar setningar. Þetta er líka alltaf sett upp eins og einhvers konar dæmi. Maður er alltaf að ímynda sér hvernig dæmið er og svo er þetta komið út í eitthvað annað. Æ, ég eiginlega veit það ekki alveg, hvernig ég get útskýrt það? Já einmitt, öll orðin eru komin í einhverja flækju bara. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

Í (22) má sjá annað dæmi.

(22) Og svona setningarnar langar, mér finnst vanta einmitt svona punkta og þú veist. Og hérna ... já, einmitt langar setningar og svona verið að tönnlast svolítið á því sama einhvern veginn. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1986)

Sem fyrr segir varð nokkuð vart við að innskotssetningar virtust trufla þátttakendur og lögðu þeir til að notast yrði í meira mæli við

greinaskilum (og nefnist í málfræði *efnisgrein*); í lagasafninu má sjá „kassa“-tákn framan við hverja „málsgrein“ í hinum lagalega skilningi.

„punkta“ vegna þess að þeim þótti texti með of mikið af „kommusetningum“ erfiður aflestrar. Sérstaklega þóttu málsgreinar með skilyrðissetningum flóknar. Í (23) er dæmi um viðbrögð.

(23) En það er kannski eitt sem mér finnst svolítið áberandi og það er að það komi alltaf innskotssetningar og kommur, og það truflar. Bara mér finnst miklu auðveldara að lesa ef það kemur bara punktur og svo kemur þetta skilyrði. Þú veist ef þetta er svona, það kemur í nýrri setningu, en þú veist þegar það er svona löng málsgrein með mörgum setningum og alltaf komma þá bara, „hann krefst skipta sér til handa“, þá ruglast ég, þannig að það mætti kannski tálga þetta eitthvað. Gera styttri setningar. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Margir þátttakendur virtust þurfa að lesa texta erfðalaga oftar en einu sinni til þess að ná einhverjum tókum á honum, sbr. dæmi (24) og (25).

(24) Það sem truflar mig er hvað þetta er svona þétt saman allt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

(25) Jú, ég held að ég skilji alveg svona, þú veist þannig hvað er að gerast í þessum texta, en þetta er samt svona eins og að lesa dönsku eða eitthvað. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Enda þótt þátttakendur hefðu almennt jákvæðara viðhorf til barnalaganna en erfðalaganna, og teldu þau jafnvel áhugaverð og forvitnileg, fannst mörgum þeirra textinn samt fremur flókin og þungur. Þetta má ráða af ummælum á borð við þau sem sýnd eru í (26).

(26) Mjög, mjög mikið af upplýsingum. Svona ef ég væri að fara í mál úr svona þá myndist mér kannski svolítið erfitt og flókið að reyna að lesa og skilja þetta allt saman. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

5 Umræða

Niðurstöður þessarar viðtalsrannsóknar sýna að sumar lagagreinar geta vissulega reynst torskildar þeim sem ekki eru löglærðir en þátttakendurnir skildu samt flesta texta að mestu leyti réttum skilningi. Athygli vekur að ítrekað varð vart við það í viðtölunum að þátttakendur virtist skorta ákveðið sjálfstraust eða fullvissu um réttindi sín og skyldur á grunni þess sem þeir lásu svart á hvítu. Á vissan

hátt gætti neikvæðs viðhorfs til lagatexta enda þótt einnig kæmi fram í viðtölum að þátttakendur hafi fyrir fram talið textana vera þyngri og flóknari en þeir síðan reyndust vera. Enn fremur er áhugavert að algeng viðbrögð þátttakenda í framhaldsrannsókninni voru á þá leið að texti laganna frá 1962 (erfðalögin) væri erfiðari viðfangs en laganna frá 2003 (barnalögin).

Hagnýting þessara niðurstaðna gæti falist í því annars vegar að leita enn frekari leiða í sjálfri lagasetningunni til að gera texta lagaákvæðanna skiljanlegri almenningi og hins vegar að veita almennum málnotendum, t.a.m. í skólakerfinu, þjálfun í lestri og túlkun laga. Þá er rétt að minna á það sem nefnt var í 2. kafla hér á undan að æskilegt gæti verið í aðdraganda lagasetningar að kanna textaskilninginn, t.d. í rýnihópum án sérfræðinga, og jafnvel fylgja lagasetningunni eftir með athugun á því hvort fólk hafi getað nýtt sér textann í raun- aðstæðum.

Af svörum og ábendingum þátttakendanna má ráða að það sem helst trufla skilninginn séu einkanlega einstaka orðasambönd, fágæt orð og sérfræðihugtök (t.a.m. að *breyttu breytanda*, *firnari niðji*, *yfir-lögráðandi*) en einnig mætti bæta setningaskipan til að auðvelda lestur og skilning. Við hinu fyrra má bregðast með því að skýra hugtökin með almennu orðalagi (t.d. mætti í stað *firnari niðja* tala um *fjarskyldari ættingja* eða *afkomendur*), og við hinu síðara með tólum almennrar textagerðar á borð við að fækka kömmum og samtengingum en fjölga málsgreinum (í málfræðilegri merkingu þess hugtaks).

Hjá Vatn, Eriksen og Fjortoft (ritstj.) (2015) segir frá rannsókn á upplifun og skilningi fólks á ákvæðum í norskum lögum. Eins og fram kom í 1. og 3. kafla var sú rannsókn á vissan hátt kveikja og fyrirmynd hinnar íslensku sem hér er sagt frá. Meginniðurstöður norsku rannsóknarinnar benda til þess að það séu einkum annars vegar tiltekin fornleg orð (og sérfræðiorð) og hins vegar snúin setningagerð sem þar truflar lestur og skilning.

Mange av informantene kommenterer ord og uttrykk som de opplever som gammelmødige. Noen av disse kan utvilsomt erstattes, mens andre må vurderes ut fra juridiske og faglige hensyn [...] Mange kommenterer setnings- og tekststrukturen i lovtekstene. De opplever lange setninger som tunge, og synes det er vanskelig å forstå dem. Flere ønsker seg kulepunkter istedenfor lange setninger der mange elementer nevnes.

(Vatn, Eriksen og Fjortoft 2015:7)

Svo er því að sjá sem þátttakendur í íslensku rannsókninni hafi rekið sig á sambærilega vankanta í íslensku lagatextunum og þeir borgarar sem þurfa að tileinka sér lagatexta á norsku.

Niðurstöðurnar minna á nauðsyn þess að ganga frá opinberum textum með almenna borgara í huga. Þær benda líka til þess að auðvelda megi skilning með frekar einföldum aðferðum, t.d. að skýra viss orð og hugtök jafnóðum og þau koma fyrir og forðast óþörf innskot í setningar. Jafnframt mætti huga að því að gera betri grein fyrir því hvert viðfangsefnið er í lagagreininni hverju sinni, svo sem í milli-fyrirsögnum, við hvaða aðila er átt í hverju tilviki o.s.frv.

Vandmeðfarið er að gera breytingar á lagatextum þar sem einföldun á orðalagi má ekki koma niður á innihaldi textans. Þá verður og að hafa í huga að lögin og túlkun þeirra byggist á hefð og samhengi, bæði hvað varðar texta og túlkun, og margháttaður vandi kann að rísa ef breytingar eru ekki þaulhugsaðar. Í íslenskum rétti er beinlínis gert ráð fyrir því að til að skilja og skýra inntak lagaákvæða þurfi að beita réttarheimildafræði og túlka lagaákvæðin með hinni lagalegu aðferð sem svo er nefnd, þar sem niðurstaða fæst með túlkun gildandi réttarheimilda, en sjálf lagaákvæðin eru ekki einu réttarheimildirnar sem gilda á Íslandi (um þessi efni sjá t.d. Hafstein Dan Kristjánsson 2015:65 og áfram og 129 og áfram, Sigurð Líndal 2003, Davíð Þór Björgvinsson 2008 og Róbert R. Spanó 2019). Ekki má heldur gleyma því að mörg lög tengjast innbyrðis og vísað er milli þeirra, sem þýðir að orðalag og hugtakanotkun verður að vera í fullkomnu innbyrðis samræmi svo að borgararnir verði ekki óöruggir um réttindi sín og skyldur (sjá um þetta t.a.m. hjá Riis-Johannessen 2012:88).

Rétt er að halda því til haga að íslensk stjórnvöld hafa alls ekki virst vera blind á að þörf sé á að stuðla að því að borgararnir skilji lagatexta og stjórnvaldsfyrirmæli og geti auðveldlega nálgast þau og túlkað rétt. Í því sambandi má t.d. nefna *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* (2007), sem greint var frá í 2.1 hér á undan¹⁷, aðgerðaráætlunina *Einfaldara Ísland* sem ætlað var að einfalda lög og reglur, og enn fremur hefur Alþingi gert átak til að létta fólki að koma að athugasemdum við frumvörp. Þá má einnig nefna t.d. vefina *Raf-ræn Reykjavík* og *Betra Ísland* með samráðsvettvangi fyrir sveitarfélög-in. Loks má ítreka það sem áður var nefnt að fjölda lagabálka síðari ára fylgir inngangur með orðskýringum.

¹⁷ Þeir lagatextar sem þátttakendur í rannsókninni fengust við, úr erfðalögum og barnalögum, eru samdir áður en *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* kom út.

6 Lokaorð

Álykta má af niðurstöðunum í heild að íslenskir borgarar, a.m.k. full-orðið fólk með íslensku að móðurmáli, skilji megininntak lagagreina á borð við þær sem hér voru teknar fyrir en gæti samt sem áður stundum skort sjálfstraust eða næga fullvissu um eigin skilning til að treysta eigin mati. Vísbendingar komu fram um að fólk hafi fyrir fram það viðhorf að lög séu flókin og torskilin en þegar til kastanna kemur hafi textarnir þó reynst auðveldari en búist hafði verið við.

Margir þátttakendur í rannsókninni töldu að það hefði mátt auðvelda lestur og skilning textanna með styttri setningum og færri innskotssetningum, en einkum voru það ákveðin gömul, sjaldgæf og sérfræðileg orð og orðasambönd sem vöfðust fyrir þátttakendum og þeir sögðu hafa torveldað skilning sinn á efninu.

Íslenskt málsamfélag hefur verið talið tiltölulega einsleitt og nytjatestar hvers konar ættu því að geta orðið vel skiljanlegir a.m.k. öllum sem hafa íslensku að móðurmáli. Lagatextar eru hér engin undantekning en eins og sést á niðurstöðum þessarar rannsóknar má gera enn betur á því sviði. Almennigur þarf að hafa fullan aðgang að lögum, vita hvar þau er að finna og, síðast en ekki síst, helst að geta tileinkað sér og túlkað efni þeirra hjálparlaust út frá almennum málskilningi sínum. Lög fjalla um réttindi og skyldur og leggja grunninn að réttlátu samfélagi. Þau verða að geta leiðbeint stjórnvöldum í samskiptum við almenning en einnig verður hinn almenni borgari að hafa greiðan aðgang að lögum og upplýsingum um þau réttindi og þær skyldur sem lögin fela í sér. Að öllu samanlögðu er niðurstaða okkar sú að suma lagatexta hljóti að mega endurskrifa á ljósara máli og með betri skýringum hugtaka. Bágur skilningur almennings á lagatexta er á skjön við tilgang hans.

Heimildir

- Ari Karlsson. 2021. Umbj. minn. *Lögmannaþingið* 27, 4:6.
- Ari Páll Kristinsson. 2007. Málræktarfræði. *Íslenskt mál* 29:99–124.
- Ari Páll Kristinsson. 2014. Vandað, einfalt og skýrt. *Íslenskt mál* 36:95–98.
- Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrímsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia. 2017. (U)forstælige love, domme og digital formidling. Erindi á ráðstefnunni *Sprog og kommunikation i digital borgerbetjening*, Kaupmannahöfn 4.–5. maí 2017.
- Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrímsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og

- Olga M. Cilia. 2018. (U)forståelige love, domme og digital formidling. Í: Anne Kjærgaard og Johanne Lauridsen (ritstj.). *Sprog og kommunikation i digital borgerbetjening*. Rapport fra Nordisk klarsprogskonference København, 4.–5. maj 2017, bls. 25–32. Kaupmannahöfn: Nätverket för språknämnderna i Norden.
- Birgitta Guðmundsdóttir og Olga Margrét Cilia. 2016. *Skiljanlegt lagamál? Rannsókn á íslensku lagamáli*. Rannsóknarskýrsla. Reykjavík: Nýsköpunarsjóður námsmanna, Rannís.
- Davíð Þór Björgvinsson. 2008. *Lögskýringar*. Reykjavík: Háskólinn í Reykjavík og JPV.
- Eriksen, Pia Farstad, Henning Fjørtoft og Gunhild Åm Vatn. 2016. Hvor begripelige er egentlig lovtekster? En metode for å undersøke leseforståelse. Í: Simonsen Thingnes, Jorunn (ritstj.). *Fra myndig maktsspråk til klar kommunikasjon*. Rapport fra Nordisk klarspråkskonferanse Oslo 28.–29. mai 2015, bls. 43–49. Oslo: Nätverket för språknämnderna i Norden.
- Guðrún Baldvina Sævarsdóttir. 2013. *Orðhelgi. Samanburður á iðorðum og orðræðum stjórnarskráa Íslands, Þýskalands og Írlands*. Óbirt MA-ritgerð við Háskóla Íslands.
- Hafsteinn Dan Kristjánsson. 2015. *Að iðka lögfræði. Inngangur að hinni lagalegu aðferð*. Reykjavík: Codex.
- Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa*. 2007. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Hjördís Hákonardóttir. 2002. Lagamálið: tæki valds og réttlætis. *Málfregnir* 21:43–48.
- Kristján Árnason. 2000. Hugleiðingar um íslenskt lagamál. *Málfregnir* 19:3–10.
- Lögfræðiorðabók með skýringum*. 2008. Ritstj. Páll Sigurðsson. Reykjavík: Codex og Lagastofnun HI.
- Olga Margrét Cilia. 2019. Public understanding of Icelandic legal texts. Erindi á málstofunni *Geta lög og stjórnarskrá verið „hverju barni skiljanleg...“?* Hugvísindaping Háskóla Íslands 9. mars 2019.
- Plain Language Definitions*. 2021. International Plain Language Federation. 2021. <http://www.iplfederation.org/plain-language/> (sótt í maí 2021).
- Plain Legal Language*. 2021. [Leiðbeiningar gefnar út af alþjóðasamtökunum Clarity.] <https://clarity-international.org> (sótt í maí 2021).
- Riis-Johannessen, Inger. 2012. Spráket i regelverk – hva er god jus og hva er bare dårlig språk? Í: Ari Páll Kristinsson og Jóhannes B. Sigtryggsson (ritstj.). *Juridisk sprog i Norden*. Rapport fra en nordisk konference om klarsprog Reykjavík 11.–12. oktober 2011, bls. 77–90. Kaupmannahöfn: Nordisk Sprogkoordination.
- Róbert R. Spanó. 2019. *Túlkun lagaákvæða*. 2. útg. Reykjavík: Codex.
- Sigurður Línal. 1988. Málfar og stjórnarfar. *Málfregnir* 3:12–18.
- Sigurður Línal. 2003. *Um lög og lögfræði. Grundvöllur laga – Réttarheimildir*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

- Skúli Magnússon. 2005. „Hvers vegna eruð þið alltaf að þessu þrasi?“ Hugleiðingar um lög og lagalegan ágreining. *Tímarit Lögréttu* 2,1:3–14.
- Starfsskilyrði stjórnvalda. Skýrsla nefndar um starfsskilyrði stjórnvalda, eftirlit með starfsemi þeirra og viðurlög við réttarbrotum í stjórnslu. 1999. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Trudeau, Christopher R. og Christine Cawthorne. 2017. The Public Speaks, Again: An International Study of Legal Communication. *University of Arkansas at Little Rock Law Review* 40,2:249–282.
- Vatn, Gunhild Åm, Pia Farstad Eriksen og Henning Fjørtoft (ritstj.). 2015. *Klart lofspråk? Juridiske tekster i et virksomhetsperspektiv*. Þrándheimur: NTNU Institutt for språk og litteratur.

Viðauki I: Spurningalisti sem fylgt var í viðtölum við þátttakendur

Nafn, aldur, nám?

Hefurðu einhvern tímann þurft að lesa lög?

Geturðu séð fyrir þér tilvik þar sem þú gætir þurft að nýta þér lagatexta?

Finnst þér mikilvægt að geta skilið lagatexta?

Til hvers eru lög?

Þekkirðu erfðalög/barnalög?

Veistu um hvað þau fjalla?

Hver eru þín fyrstu viðbrögð við lestur textans?

Hver er upplifun þín af lestri textans?

Hvernig gengur þér að skilja lagatextann?

Hvaða orð var strikað yfir í texta?

Koma orðin sem þú strikaðir yfir í veg fyrir að þú skiljir samhengi textans?

Efnislegar spurningar:

1. Úr ákvæðum erfðalaga

- Hver erfir óskilgetið barn?
- Hvernig skiptist arfur milli barna og niðja ef maki er ekki til staðar?
- Sigurður átti fjögur börn. Eitt barnanna, María, var látið þegar Sigurður lést. Hver erfir arfshlut Maríu?
- Sigríður lést og átti engan eftirlifandi maka né börn. Móðir hennar var enn á lífi en faðir hennar látinn. Hún á tvö eftirlifandi alsystkin, Jón og Gunnu. Hvernig skiptist arfurinn á milli þessara ættingja hennar?
- Hvernig myndi arfurinn skiptast ef móðir Sigríðar væri einnig látin?
- Jón og Guðrún áttu þrjú börn. Jón lést og Guðrún var einkalöngerfingi hans. Guðrún er nýlátin og hefur ekki gengið í hjónaband að nýju.

Hvernig skiptast eignir Guðrúnar?

- Ragnar var 16 ára þegar faðir hans lést. Stjúpmóðir hans fékk leyfi til setu í óskiptu búi með Ragnari. Ragnar verður 18 ára 1. ágúst. Hve langan tíma hefur hann til þess að krefjast skipta á búinu?
- Sigga fékk fyrirframgreiddan arf. Faðir hennar andaðist nokkrum árum seinna. Arfurinn skiptist milli móður hennar og systkina. Fær Sigga jafnan arfshlut og systkini hennar?
- Jóna fær 2 milljónir í fyrirframgreiddan arf. Þegar faðir hennar deyr kemur í ljós að arfshlutur hennar hefði átt að vera 1 milljón. Ber Jónu að endurgreiða búinu mismuninn?
- Hvað þýðir *að afsala sér arfi*?

2. Úr ákvæðum barnalaga

- Hvað þýðir lögsaga?
- Hvað þýðir heimilisvarnarþing?
- Hvað þýðir *að heyja mál fyrir luktum dyrum*?
- Hverjum ber að fara í blóðrannsókn að kröfu dómara?
- Hver getur höfðað vefengingarmál?
- Hver getur höfðað ógildingarmál á faðernisviðurkenningu?
- Að hverjum beinist mál ef móðir er látin?
- Hvað þýðir *að breyttu breytanda*?
- Sigurður samþykkir tæknifrjógvun á eiginkonu sinni. Á hvaða forsendum gæti hann höfðað vefengingarmál?
- Hversu gamalt þarf barn að vera til þess að eiga kost á því að tjá sig um mál er það varðar?
- Hvað felst í frestun réttaráhrifa?
- Geturðu bent okkur á 2. mgr. 8. gr.?

Er einhver málsgrein sem þér finnst sérstaklega torskilin?

Hvernig telur þú að hægt væri að bæta úr því?

Hvað myndirðu gera / hvert myndirðu leita ef þú ert óviss um hvað lagatexti þýðir?

Hefur þú grætt eitthvað á þessu viðtali? Hefur skilningur þinn á lögum aukist?

Hvernig fannst þér að taka þátt í þessu verkefni?

Hvernig fannst þér viðtalið ganga?

Er eitthvað fleira sem þú vilt bæta við?

Viðauki II: Upplýsingar til þátttakenda og staðfesting [úr framhaldsrannsókninni 2017]

Númer þátttakanda: _____

Skilningur almennings á íslensku lagamáli

Markmið rannsóknarinnar er að rannsaka skilning almennings á íslensku lagamáli. Rannsóknin tekur 15–30 mínútur. Rannsóknin er ekki persónugreinanleg og þátttakanda er heimilt að hætta þátttöku hvenær sem er. Að rannsókninni lokinni verða þátttakanda gefnar 1000 kr. fyrir þátttöku.

Viðtalið felst í því að þátttakandi les hluta úr lagatextum sem lagðir eru fyrir hann. Að því loknu ræðir hann við rannsakendur um textana og svarar spurningum þeirra. Mikilvægt er að taka fram að engin rétt eða röng svör eru við spurningum rannsakenda. Þátttakendur eru beðnir um að svara hreinskilnislega samkvæmt þeirra tilfinningu fyrir textanum. Viðtalið verður tekið upp og munu þær upptökur einungis vera notaðar til þess að auðvelda úrvinnslu viðtalanna. Þeim verður eytt að rannsókn lokinni.

Með því að skrifa undir þetta skjal samþykkir þátttakandi að taka þátt í rannsókninni. Hann vottar einnig að honum hafi verið veittar upplýsingar um rannsóknina og að hann hafi haft tækifæri til að spyrja rannsakendur spurninga um hana.

Undirskrift: _____

Lykilorð

skýrt mál, málskýrð, lög, lagamál, skilningur

Keywords

plain language, law, legal language, comprehension

Abstract

Text comprehension of Icelandic legislative texts was studied qualitatively by interviewing 46 Icelandic speakers individually. The participants read parts of the Icelandic Inheritance Act no. 8/1962 and of the Icelandic Children's Act no. 76/2003, and subsequently answered questions concerning, on the one hand, the subject matter of the texts and, on the other hand, the participants' opinions and experience. Although the participants by and large understood the main content of the legal paragraphs, the study revealed that some of the texts could have been made easier for them to read and understand, using shorter sentences, reducing the number

of inserted passages, explaining some important concepts, and by choosing more common words. Negative attitude towards legal texts in general surfaced in some interviews, and often the participants seemed to lack self-confidence and certainty about their legal rights and obligations based on what they had read in black and white.

Ari Páll Kristinsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
ari.pall.kristinsson@arnastofnun.is

Birgitta Guðmundsdóttir
Háskóli Íslands
Sæmundargötu 2
IS-102
big30@hi.is

Olga Margrét Cilia
lögmaður
olgacilia@olgacilia.is

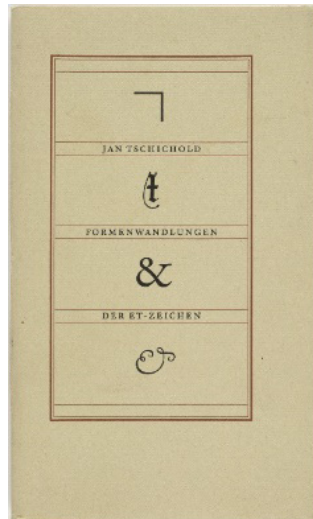
Sigrún Steingrimsdóttir
Héraðsdómur Reykjavíkur
Dómhúsinu við Lækjartorg
Austurstræti 19
IS-101 Reykjavík
strunast@gmail.com

SMÁGREINAR

Jóhannes B. Sigtryggsson

& og og

Margir þekkja táknið <> og nota það jafnvel enda á það sér sinn sess á hnappaborðum. Á íslensku nefnist þetta tákn *og-merki* og á ensku *ampersand* (*Íslensk táknaheiti* 2003:14). Það á sér langa sögu og er upphaflega latneskur límingarstafur af *e* og *t* en orðið *et* merkti 'og' í latínu.¹



Mynd 1: Ýmsar útgáfur og-merkja á forsiðu rits um sögu þeirra (Tschichold 1981).

¹ Um sögu þessa tákns og seinni alda þróun í Evrópu sjá Tschichold (1981).

Táknið <&> á sér einnig langa en ekki samfellda sögu í íslensku ritmáli. Það kemur þegar fyrir í elsta máli sem og-merki, til dæmis í handritinu AM 674 a 4to (Hreinn Benediktsson 1965:52) sem talið er vera frá seinni hluta 12. aldar. Það var hins vegar aðallega notað sem band fyrir *þ/ð* í handritum (oftast í <m&> fyrir *með*) vegna þess að það stóð fyrir *et* (Hreinn Benediktsson 1965:52). Táknið <&> var hins vegar ekki notað í elstu norsku handritunum (Seip 1954:60) og fljótlega var hætt á miðöldum að nota það hér á landi. Þó var það stundum notað á seinni öldum, til að mynda í fyrirsögnum og titilsíðum handrita og bóka.

Aðaltáknið fyrir 'og' hér á landi á miðöldum var <7> sem á rætur að rekja til rómversks hraðritunarkerfis sem kennt er við Tiro, ritara Sísérós. Síðar varð algengt að rita þetta tákn með þverkrossi (<7>) (Hreinn Benediktsson 1965:91) og um 1300 varð algeng minni gerð þess, <z>, sem einnig var algeng með þverstriki (<ε>). Á seinni öldum var þetta hið almenna tákn fyrir *og* þegar það var stytt í íslensku ritmáli. Það er enn notað í írsku og gelísku.

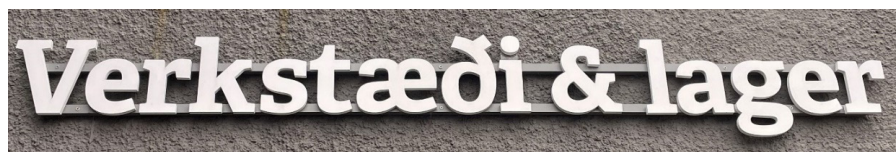


Mynd 2: Götuskilti á írsku.

Víkjum þá til nútímans á Íslandi. Notkun táknsins <&> hefur aukist hér á landi á síðustu árum. Líklegt er að það megi rekja til áhrifa frá

ensku þar sem algengt er að nota það í samsettum heitum og víða annars staðar.

Í samsettum fyrirtækjaheitum er það nokkuð algengt og er sums staðar gamalt, til dæmis *Te & kaffi*, *Smith & Norland*, *Líf & List*, *Lýsing & Hönnun*, *Ö. Johnson & Kaaber*, *Brauð & Co* en er einnig farið að sjást annars staðar, til dæmis *Stjórnmal & Stjórnsýsla*, *Verkstæði & lager*, *Íþróttir & útivist* (undirsíða á vef Kópavogsbæjar).²



Mynd 3: Skilti í Reykjavík.

Ef heiti íslensks fyrirtækis er eingöngu á ensku þá er svo sem lítið hægt að segja við notkun & í því enda er það alþjóðlegt tákn en stingur í stúf í heiti á íslensku.

Sumum finnst táknid <&> vera fallett enda er það yndi leturhönnuða. Að nota það er þá einhvers konar fagurfræðilegt tilbrigði í skrift. Það er hins vegar óþarft og í ósamræmi við almenna stafsetningu í íslensku. Á miðöldum voru táknin <&> og <7> eðlilegur hluti af víðfeðmu kerfi styttingartákna og banda sem nú hefur verið látið fyrir róða. Ekki er lengur þörf á því að spara bókfell eða pappír.

Í stuttu máli sagt þá er & ætíð óþarft í íslensku og styðst ekki einu sinni við langa samfellda rithefð hér á landi. Ef notkun þess ykist enn ylli það ruglingi í stafsetningu og spurningar vöknuðu um hvenær ætti að rita & og hvenær og. Best væri ef það hyrfi á safnhaug sögunnar með hinu gamla kerfi styttinga og banda.

Heimildir

Hreinn Benediktsson. 1965. *Early Icelandic Script as Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Íslensk handrit. Icelandic Manuscripts. Series in Folio, vol. II. Reykjavík.

Hvers vegna er táknid '&' notað fyrir 'og'. *Visindavefurinn* 6.8.2003 <https://www.visindavefur.is/svar.php?id=3640> (sótt í apríl 2022).

² Í sumum þessara samsettu heita eru einnig notaðir hástafir í seinna orði sem brýtur í bága við ritreglur (sjá <https://ritreglur.arnastofnun.is/#1.2.2.1>) og er einnig til vitnis um ensk áhrif á íslenska stafsetningu.

- Íslensk táknaheiti. 2003. Orðanefnd Skýrslutæknifélags Íslands tók saman. Smárit Íslenskrar málnefndar 2. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Pay and Display sign with Tironian et for Irish agust. *Wikipedia* https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pay_and_Display_sign_with_Tironian_et_for_Irish_agus.jpg (sótt í apríl 2022).
- Ritreglur. Auglýsingar mennta- og menningarmálaráðuneytis nr. 695/2016 og 800/2018 með leiðréttingum. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritreglur.arnastofnun.is/> (sótt í apríl 2022).
- Seip, Didrik. 1954. *Palæografi. B. Norge og Island*. Nordisk Kultur. XXVIII:B. Stockholm / Oslo / København.
- Tironian notes. *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Tironian_notes (sótt í apríl 2022).
- Tschold, Jan. 1981. *Formenwandlungen der et-Zeichen*. Dresden: VEB Verlag der Kunst.

Lykilorð

og-tákn, tákn

Keywords

ampersand, symbols

Abstract

This article deals with the use of ampersand in Icelandic. The sign has a long but not continuous history in written Icelandic. The oldest documented use is in manuscripts from the 12th century (e.g. AM 674 a 4to). In contemporary language, ampersand occurs mainly in company names and titles, probably due to English influence. The author does not recommend its use and considers it an unnecessary relic.

Jóhannes B. Sigtryggsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
johannes.b.sigtryggsson@arnastofnun.is

Svavar Sigmundsson

Stóparnir í Dufansdal

Stópar er örnefni í Dufansdal í Suðurfjörðum í Arnarfirði, Vestur-Barðastrandarsýslu. Í tveimur örnefnalýsingum í örnefnasafni Árnastofnunar er fjallað um örnefnin í Dufansdal.

Björn Ólafsson skrifaði eftirfarandi í lýsingu sinni 1983: „Neðan hans [þ.e. Lengjuflóa] er grjótborinn hryggur þvert yfir mýrina, sem var naumast hestheld nema á þessum hrygg, og kallast hann Stópar, stundum skrifað Stóbar. Ekki veit ég skýringu á því nafni, en meðan fé var beitt á vetrum, þótti ekki gott, að það væri að snópa á Stóbunum.“ (Örnefnaskrá, sjá einnig nafnið.is). Á *Mynd 1* má sjá kort Landmælinga Íslands af svæðinu í kringum Dufansdal.



Mynd 1: Stóbar sýndir á korti Landmælinga Íslands útgefnu árið 1965 með leyfi frá Geodætisk Institut í Kaupmannahöfn.

Halldór G. Jónsson skrifaði samantekt á örnefnunum 1990 og var stofninn í henni örnefni sem Helgi Guðmundsson hafði áður safnað í hreppnum. Halldór skrifar: „Fyrir neðan hana [þ.e. Lengju] eru götu-troðningar þar leiðin liggur (lá) heim að bænum, eru þar grýttar smá-þúfur og votlent því að mýrar eru bæði fyrir ofan og neðan troðninga þessa, en hart er víðast undir fæti þarna. Svæði þetta heitir Stópar.“ (örnefnaskrá.)

Í færeysku er til orðið *stópur* (-s, -ar kk) og merkir 'e-ð sem stingur fram úr eða upp úr, hæð, lítill hóll', t.d. „vælsignaður veri hvør stópur og steinur“ [sagði konan sem leit heimabyggð sína aftur]. Það er merkt Suðurey í færeysku orðabókinni. (*Føroysk orðabók* 1998.)

Jóhan Hendrik W. Poulsen fræðimaður á Fróðskaparsetri Færeyja hélt úti þætti í færeyska útvarpinu frá 1969 til 1993 um færeyskt orðafar sem hann nefndi Orðabókina. Þættirnir voru gefnir út í bók í heild sinni 2009. Í þætti 16. febrúar 1973 fjallaði hann um orð sem maður úr Sandvík hafði skrifað honum. Þar segir: „Hann vælsignaði hvønn *stóp* og *stein*: maður ið hevdi verið leingi burtur, tá ið hann kom aftur, har hann var barnvaksin. Hetta orðið *stópur* er okkum heilt ókent.“ (Poulsen 2009:223). Jóhan Hendrik fjallar síðan um orðið í tveimur þáttum sama ár, 2. og 16. mars (Poulsen 2009:227, 232–233).

Í Orðabókinni 9. janúar 1985 tekur Poulsen (2009:628–629) upp þráðinn frá 1973 og skrifar:

„Lurtari í Trongisvági skrivar, at inni í Trongisvági er eitt gerði, sum verður kallað í *Stópinum*. Hann spyr, hvaðan hetta navn man koma. Fyri tólv árum síðan fekk Orðabókin nakað væl at vita um hetta orð *stópur*, men bert úr Suðuroy. Orsøkin var tann, at vit spurdu, um fólk kundu hjálpa okkum at týða hetta, ið Jákup Jakobsen hevur skrivað upp í Suðuroy: Tað er ikki *stópur* av Føroyum, ið ikki sæst. Setningurin er leysur úr samanheingi, og tí skilst ikki av honum einsamøllum, hvat *stópur* er. Men her komu lurtarar sum ikki eina ferð Orðabókini til hjálpar. Eftir tí, ið fólk skrifaði, kom tað burturúr, at *stópur* er eitthvørt, ið stendur upp, ein lítil heygjur ella tílíkt. Sandvíkingur skrifaði, at *stópur* kundi standa eftir av einum mógvheyggi. Annar sandvíkingur skrifaði okkum tað í einum rímaðum orðapari, ið kann sipa til høgan aldur: Hann vælsignaði hvønn *stóp* og *stein*. [...] Á Nesi við Vág er staðar-navnið á *Stópum*. Staðið líkist einum lítlum heyggi við halli

móti suðri og eystri. Men það merkiliga er, at trongisvingurin sigur, at það er þúra slætt, har það eitur í *Stópinum* í Trongisvági, so það hóskar ekki saman við það, vit higartil hava frætt um hetta orð úr Suðuroy. Er það eitt gerði, kann það hugsast, at lendið kann vera broytt av velting ...“.

Í Dufansdal hefur verið byggð síðan á landnámsöld. Landnáma segir frá Áni rauðfeld, syni Gríms loðinkinna að hann var hinn fyrsta vetur í Dufansdal. Hann hafði herjað á Írland og fengið þar Grélaðar dóttur Bjartmars jarls. Grélöðu þótti illa ilmað úr jörðu í Dufansdal. Hann gerði þá bú á Eyri, síðar Hrafnseyri, og þar þótti Grélöðu hunangsilmur úr grasi. Dufann var leysingi Ánar og gaf Ánn honum Dufansdal þar sem hann bjó síðan (*Landnámabók* 1969:176–177). Í Dufansdal bjó því fólk af írsku kyni og eru nöfnin Grélöð og Dufann talin keltesk eða nafn Grélaðar péttneskt (*Landnámabók* 1969:138). Um nafnið Dufan og Dufansdal hafa fjallað þeir Hermann Pálsson (1996:165–166) og Helgi Guðmundsson (1997:174).

Í sóknarlýsingu frá 1851 er lýsing á jörðinni Dufansdal en örnefnið *Stópar* er ekki nefnt þar. (Þórður Þorgrímsson 1952:254).

Líklegt er að færeyska orðið *stópur* og íslenska örnefnið *Stópar* (flt.) sé sama orðið þó að merkingin í færeysku sé ekki með öllu ljós þar sem það getur átt við sléttlendi jafnt sem hól eða hæð.

Mark Jackson hefur tekið saman rit sem hann nefnir „Meanings of Gaelic Words Commonly Seen in Hill Names“ og birt á netinu. Þar á meðal er orðið *stob*, en um það segir hann: „**stob** means a small top, point or peak“.

David Dorward (2001:126) skrifar í bók sinni, *Scotland's Place-names*, á þessa leið: „For completeness one must mention a third term – stob – another Gaelic borrowing with the same meaning in that language as in English i.e. stob, post or stick. Stob Coire nan Lochan in Glencoe is literally ‘stob of the corrie of the little loch’, which hardly does justice to its spectacular shape when seen from below.“.

Í orðabók sinni um málið í Jörvíkurskíri segir Arnold Kellett (1994) um orðið *stob* „piece of wood pointed at one end; stump of a tree NER“ [= North and East Riding]. Kenneth Cameron (1997:197) nefnir einnig örnefnið *Stobswood* sem honum virðist merkja “wood of the stump“ í Norðymbralandi í bók sinni um ensk örnefni. Þessi dæmi leiða hugann að orðinu *stobbi* í íslensku í merkingunni ‘stúfur, stubbur’ en eiga ekki við staðhætti í Dufansdal.

Í íslensku er orðið *stop* (hk) þekkt sem ‘mishæð, ójafna’, jafnvel

‘hamraborg, klettur?’ (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989). Það kemur fyrir í *Lexicon Islandicum* Guðmundar Andrússonar frá 1683 í merkingunni ‘obstaculum in via’ í þessu samhengi: „Þeir geingu þaflande um allar Gøtr / og drapu fæte i hvørt stop“ (Guðmundur Andrússon 1999 [1683]:153). Í Orðabók Sigfúsar Blöndals (1920–1924) er orðið *stop* merkt Vestfjörðum.

Með hliðsjón af orðinu *stob* í örnefnum á keltneska málsvæðinu og *stópunum* í Færeyjum er ekki ólíklegt að *Stóparnir* í Dufansdal séu af sama uppruna. Tengslin við keltneskt mál hafa verið til staðar í Dufansdal ef Landnáma er tekin trúanleg í þessu efni. Ólíklegra er að hvorugkynsorðið *stop* sé beinlínis að baki örnefninu.

Heimildir

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Cameron, Kenneth. 1997. *English place names*. New edition. London: B T Batsford Ltd.
- Dorward, David. 2001. *Scotland's Place-names*. Edinburgh: The Mercat Press.
- Føroysk orðabók. 1998. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Guðmundur Andrússon. 1999 [1683]. *Lexicon Islandicum*. Orðabók Guðmundar Andrússonar. Ný útgáfa. Orðfræðirit fyrri alda IV. Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Helgi Guðmundsson. 1997. *Um haf innan. Vestrænir menn og íslensk menning á miðöldum*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hermann Pálsson. 1996. *Keltar á Íslandi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Jackson, Mark. [ártal] *Meanings of Gaelic Words Commonly Seen in Hill Names*. <https://www.cuhwc.org.uk/book/export/html/409> (sótt 1. apríl 2022).
- Jóhan Hendrik W. Poulsen. 2009. *Orðabókin. Sendingar í Útvarpi Føroya 1969-1993*. Givin út í sambandi við sjeiti og fimm ára føðingardag hansara 20. juni 2009. Tórshavn: Sprotin.
- Kellett, Arnold. 1994. *Dictionary of Yorkshire Dialect, Tradition and Folklore*. Otley West Yorkshire: Smith Settle Ltd.
- Landnámabók. 1969. Íslensk fornrit I. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Nafnið.is. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. *nafnið.is* (sótt 1. apríl 2022).
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík.
- Þórður Þorgrímsen. 1952. *Lýsing Otrardalssóknar. Sóknalýsingar Vestfjarða I. Barðastrandarsýsla*. Reykjavík: Samband vestfirzra áttthagafélaga.

Örnefnaskrár í örnefnasafni Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Lykilorð

örnefni, málsaga, færeyska, keltneska

Keywords

place names, etymology, Faroese, Celtic

Abstract

The article deals with the place name Stópar (or Stóbar) in Dufansdalur in North-West Iceland. According to the medieval text of The Book of Settlement (*Landnáma*), the area around Dufansdalur was settled by people of Celtic origin. In Celtic sources, the word *stob* refers to ‘a small top, point or peak’, and is commonly seen in hill names. A similar word also exists in Faroese, the masculine noun *stópur* meaning ‘something that sticks out’ or ‘a small hill’. If the account of a Celtic settlement in Dufansdalur is to be believed, it is not unlikely that the Icelandic place name *Stópar* and the Faroese noun *stópur* share the same Celtic origin.

Svavar Sigmundsson
rannsóknarprófessor emerítus
svavar.sigmundsson@arnastofnun.is

Ari Páll Kristinsson, Halldóra Jónsdóttir
og Steinþór Steingrímsson

Ný útgáfa Málsins á fimm ára afmæli
vefgáttarinnar

1 Markmið, aðdragandi og fyrri útgáfa

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum og samstarfsaðilar hennar hafa yfir að ráða viðamiklum og verðmætum rafrænum gögnum um íslenska tungu. Heilmikið efni er tiltækt. Aðgangur, vef-föng, viðmót og framsetning einstakra gagnasafna hefur hins vegar verið með ýmsu móti í gegnum tíðina. Því vaknaði hugmyndin um eina samræmda vefgátt til að auðvelda fólki aðgang að hinu geysilega magni upplýsinga og fróðleiks sem gagnasöfnin geyma, endurgjaldslaust. Vefgáttin fékk heitið *málið.is*¹ og var opnuð 16. nóvember 2016. Vefsíðan var hönnuð með það í huga að leit væri einföld og að almennum netnotendum yrði gert það eins auðvelt og verða má að finna þær upplýsingar sem þeir leita að.

Markmið *Málsins* er að auðvelda notendum að finna upplýsingar

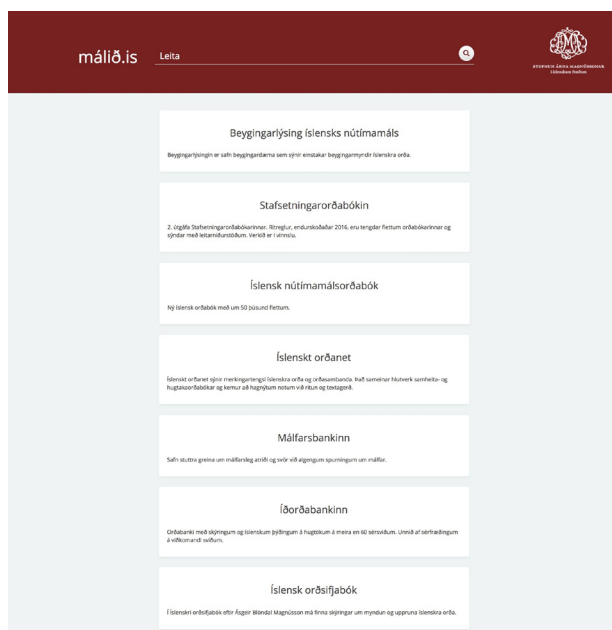
1 Til glöggvunar: Þegar heiti vefgáttarinnar *málið.is* er ritað fullum fetum, þ.e. með endingunni *.is*, er hafður lítill upphafsstafur nema í upphafi málsgreinar. Þegar notað er stytta heitið *Málið* er haft stórt M.

um mál og málfar með því að beina þeim inn í viðeigandi gagnasöfn um íslensku, hvort sem þeir sitja við tölvu, nota snjallsíma eða spjaldtölvu enda þarf notandinn aðeins einn einfaldan aðgang til að finna gögn úr þeim öllum í einu. Vefgáttin dregur fram allar tiltækar upplýsingar um það orð sem leitað er að hverju sinni, úr hinum mismunandi gagnasöfnum. Nánari upplýsingar úr hverju gagnasafni fást síðan ef smellt er á niðurstöður þaðan.

Leit í einstökum söfnum, einu í einu, er ekki aðeins tímafrekari en í gegnum *Málið* heldur getur – og hefur – auðveldlega leitt til þess að fólk finnur ekki eða veit ekki að til eru upplýsingar sem hefðu getað gagnast því. Ástæðan er m.a. sú að gögnin eru birt á ólíkan hátt sem aftur skýrist af því að gengið hefur verið frá gögnunum á mismunandi vegu og að sumu leyti í ólíkum tilgangi.

Helsti hvatamaður að gerð vefgáttarinnar var Halldóra Jónsdóttir, verkefnisstjóri á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, en með henni í ritstjórn hafa frá upphafi verið tveir aðrir starfsmenn stofnunarinnar, þeir Ari Páll Kristinsson rannsóknarprófessor og Steinpór Steingrímsson, verkefnisstjóri í upplýsingatækni. Auk aðstandenda gagnasafnanna sem *Málið* sækir efni sitt til hafa aðrir starfsmenn lagt ritstjórninni lið við hönnun og undirbúning, m.a. Eva María Jónsdóttir þáverandi kynningarstjóri og Trausti Dagsson, verkefnisstjóri í upplýsingatækni. Styrktarsjóður Áslaugar Hafliðadóttur veitti styrk til vefforritunar og viðmótshönnunar árið 2016 og þá naut *Málið* einnig stuðnings úr Málræktarsjóði. Steinpór Steingrímsson hefur einkum séð um tæknilega vinnslu gagnasafnanna til að gera þau sameiginlega leitarbær en Trausti Dagsson hefur hannað útlit og vefviðmót. Veffangið *málið.is* fékk stofnunin afhent til eignar af Margréti Pálsdóttur.

Við opnun Málsins 16. nóvember 2016 voru sex gagnasöfn leitarbær í vefgáttinni: *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*, *Íslensk stafsetningarorðabók*, *Íslensk nútímamálsorðabók*, *Málfarsbankinn*, *Íðorðabankinn* og *Íslensk orðsifjabók*. Ári síðar bættist *Íslenskt orðanet* við.



Mynd 1. Skjaskot af leitarsíðu Málsins fyrstu fimm árin.

Gagnasöfnin eru innbyrðis ólík að eðli og innihaldi enda er þeim ætlað að gegna mismunandi hlutverkum. Á vissan hátt bæta hin ólíku gagnasöfn hvert annað upp. Með hinum sameiginlega aðgangi á *Málinu* fá notendur því gleggri heildarmynd af því atriði sem leitað er að hverju sinni heldur en fæst ef leit takmarkast við aðeins eitt gagnasafn. Hin sameiginlega vefgátt dregur fram mismunandi þætti úr gagnasöfnunum sem tengjast viðkomandi leitarorði, t.d. eftir sögulegu eða samtímalegu sjónarhorni eða eftir því hvort nálgunin er í anda lýsandi eða vísandi málfræði.

Beygingarlýsing íslensks nútímamáls geymir orð og beygingar sem tíðkast í íslensku og hún er fyrst og fremst unnin í anda lýsandi málfræði – enda þótt einnig sé að finna þar athugasemdir og ábendingar um notkun. *Íslensk stafsetningarorðabók* og *Málfrásbankinn* hafa á hinn bóginn beinlínis það meginhlutverk að leiðbeina um réttan rithátt og málnotkun sem talin er samræmast hefðbundnum viðhorfum um vandað íslenskt mál. Í slíkum gagnasöfnum er áherslan því einkum á sviði vísandi málfræði.

Gagnasöfnin fyrstu fimm árin

Beygingarlýsing íslensks nútímamáls er safn beygingardæma sem sýnir allar beygingarmyndir hvers orðs, þ.m.t. afbrigði. Upprunalegt markmið var m.a. að koma upp gagnasafni til nota í máltækni. Í safninu eru nú ríflega 300 þúsund beygingardæmi. Ritstjóri *Beygingarlýsingar íslensks nútímamáls* er Kristín Bjarnadóttir.

Íðorðabankinn veitir aðgang að íslenskum þýðingum á erlendum íðorðum og hugtakaskilgreiningum íðorða á íslensku og fleiri tungumálum. Pennan sérhæfða orðaforða er ekki endilega að finna í orðasöfnum um almennt mál. Hafa ber í huga að aðgangur gegnum *málið.is* birtir aðeins niðurstöður við íslensk leitarorð og sýnir því ekki allt það gagn sem hafa má af *Íðorðabankanum* og tengist erlendum fræðiheimum. Skál í því sambandi bent á eigin vef *Íðorðabankans*. *Íðorðabankinn* er settur saman úr mörgum mismunandi íðorðasöfnum sem hvert og eitt lýtur eigin ritstjórn. Íðorðasöfnin, sem spanna meira en 60 sérsvið, eru misstór, sum geyma nokkra tugi eða hundruð hugtaka en önnur eru gríðarstór og geyma jafnvel tugi þúsunda hugtaka. Ritstjóri *Íðorðabankans* er Ágústa Þorbergsdóttir.

Íslensk nútímamálsorðabók geymir merkingarskýringar og aðrar upplýsingar um u.þ.b. 55 þúsund uppflöttiorð. Reglulega bætast við ný orð og orðskýringar enda er orðabókin enn í vinnslu og ber að hafa í huga að skýringar við sum orð eru ekki fullmótaðar. Ritstjórar *Íslenskrar nútímamálsorðabókar* eru Halldóra Jónsdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir.

Íslensk orðsifjabók er eftir Ásgeir Blöndal Magnússon (1909–1987). Hún miðlar fróðleik, skýringum og skýringartilgátum um uppruna og söguleg vensl íslenskra orða og orðmynda, jafnt úr fornu máli sem úr nútímaíslensku. Orðsifjabókin kom út á prenti 1989 á vegum Orðabókar Háskólans. Bókin geymir um 25 þúsund uppflöttiorð. Hafa verður í huga að orðsifjabókin er höfundarverk Ásgeirs og efnið hefur ekki verið uppfært eða endurbætt í ljósi nýrra viðhorfa eftir að bókin kom út 1989.

Íslensk stafsetningarorðabók (áður *Stafsetningarorðabókin*) er opinber réttitunarorðabók um íslensku. Hlutverk hennar er að leiðbeina um rithátt og beygingar í samræmi við hefðbundin viðhorf um vand- að ritmál. Byggt er á ritreglum Íslenskrar málnefndar með nánari

útfærslu. Um 73 þúsund flettiorð voru í fyrstu útgáfu 2006. Önnur útgáfa, *Íslensk stafsetningarorðabók* (2016–) er einungis aðgengileg á rafrænu formi. Orðabókin er uppfærð eftir þörfum og útlit og virkni er í frekari þróun. Ritstjóri er Jóhannes B. Sigtryggsson.

Íslenskt orðanet er umfangsmikið yfirlit um íslenskan orðaforða, orðasambönd og orðanotkun. Það hefur að geyma óviðjafnanlega lýsingu á innra samhengi orðaforðans þar sem byggt er á greiningu á merkingarvenslum orða og orðasambanda. Þá sameinar *Íslenskt orðanet* í raun hlutverk samheitaorðabókar og hugtakaorðabókar og nýtist því vel við hvers konar ritun og textagerð. Höfundur *Íslensks orðanets* er Jón Hilmar Jónsson.

Málfarsbankinn geymir safn stuttra greina um málfarsleg efni. Þar er leitast við að benda á málnotkun sem almennt hefur verið talin best við hæfi í málsniðum vandaðs og hefðbundins íslensks ritmáls og í vönduðu töluðu máli. Efni *Málfarsbankans* á meðal annars rætur í svörum sem tekin hafa verið saman við málfarsráðgjöf á Íslenskri málstöð og síðar Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Enn fremur er að finna í *Málfarsbankanum* fjöldamarga pistla um málfar eftir Jón G. Friðjónsson, prófessor emerítus við Háskóla Íslands. Ritstjóri *Málfarsbankans* er Jóhannes B. Sigtryggsson.

Notendur og notkun

Vefgáttinni var strax vel tekið við opnun hennar 2016. Vikulegar heimsóknir voru að jafnaði rúmlega 4.900 fyrsta árið, og uppflettingar um 14 þúsund í hverri viku. Notkunin hefur vaxið á hverju ári um 20–65% og á fimmta árinu voru vikulegar heimsóknir orðnar á 17. þúsund og vikulegar flettingar að nálgast 50 þúsund. Notkunin er mest á morgnana klukkan 8 til 12. Þá fara flettingar stundum yfir 1000 á klukkustund sem þýðir að á 3–4 sekúndna fresti sé einhvers staðar flett upp í vefgáttinni á þeim tíma dags. Notendum vefgáttarinnar hefur fjölgað stöðugt frá upphafi, eins og sjá má í *Töflu 1*.

ár	heimsóknir	flettingar	heimsóknir á viku	flettingar á viku
1	256.441	726.699	4.932	13.975
2	341.572	1.010.887	6.569	19.440
3	432.744	1.305.166	8.322	25.099
4	716.553	2.172.236	13.780	41.774
5	862.980	2.465.020	16.596	47.404

Tafla 1. Heimsóknir og flettingar á Málið fyrstu fimm árin.

Mynd 2 sýnir sérstaklega þróun heimsókna á viku fyrstu fimm árin.



Mynd 2. Fjöldi heimsókna á viku árin 2016–2021.

Vefgáttin Málið stuðlar ótvírætt að kynningu og útbreiðslu einstakra gagnasafna sem þar er að finna. Sem dæmi má nefna að Íslenskt orðanet fór inn á málið.is í desember 2017 og eftir það fjölgaði margfalt vikulegum heimsóknum inn á það gagnasafn. Mynd 3 sýnir glögglega stórauðna notkun orðanetsins eftir að það bættist við Málið í desember 2017.



Mynd 3. Vikulegar heimsóknir inn á Íslenskt orðanet 2017–2018. Orðanetið fór inn á Málið í desember 2017.

Tvær kannanir hafa verið gerðar á notkun á vefgáttinni. Í notendakönnun sem framkvæmd var á vefgáttinni sjálfri árið 2018 kom í ljós að um 40% notenda væru undir 35 ára, hátt í 60% voru konur og um þrír af hverjum fjórum höfðu háskólapróf. Snemma árs 2021 var spurt um málið.is í könnun Félagsvísindastofnunar. Þar kom fram að um 33% aðspurðra höfðu einhvern tíma farið inn á málið.is og 48% fólks á aldrinum 18–29 ára. Ekki kom fram mikill munur á konum og

körlum en fylgni var með aukinni notkun vefgáttarinnar og aukinni menntun. Um 7% aðspurðra sögðust nota vefinn í hverjum mánuði, 13% fólks á aldrinum 18–29 ára. Um 39% fólks á aldrinum 18–29 ára voru skráð í framhaldsskóla eða háskóla árið 2020. Um þriðjungur þess fjölda notar *málið.is* reglulega.

Ný útgáfa *Málsins* 2021

Ný útgáfa vefgáttarinnar *málið.is* var kynnt á degi íslenskrar tungu, 16. nóvember 2021, á fimm ára afmæli *Málsins*. Bætt hefur verið við aðgerðum eins og að fela niðurstöður úr gagnasöfnum sem notandinn hefur ekki áhuga á og að breyta röð gagnasafna í niðurstöðum. Val notandans vistast sjálfkrafa á því tæki og í þeim vafra sem notandinn gerir breytingarnar í. Þá hafa grunnupplýsingar um hvert gagnasafn verið gerðar aðgengilegar með einföldum hætti við allar leitarniðurstöður, upplýsingavalmynd hefur verið endurbætt, notendum til hægðarauka og dæmi um verkefni fyrir framhaldsskólanema hafa verið gerð aðgengileg. Skólaverkefni unnu þær Hugrún Hólmgeirsdóttir og Halldóra Björt Ewen, íslenskukennarar í Menntaskólanum við Hamrahlíð. Ef smellt er á línurnar þrjár vinstra megin efst á vefsíðunni má finna almennar upplýsingar um vefgáttina og lýsingar á öllum gagnasöfnum, á íslensku og ensku. Enn fremur er hægt að koma á framfæri ábendingum og athugasemdum. Í vinstra horni neðst á leitarsíðunni er hnappur með tenglum í alla vefi Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum og samstarfsaðila. Þar má m.a. finna fleiri vefi um mál og málnotkun, t.a.m. *Risamálheildina*.

Mikilvægasta breytingin á fimm ára afmælinu í nóvember 2021 fólst í því að við fyrstu sjö gagnasöfnin bættust nú tólf ný. Nú sækir *Málið* því efnivið til samtals nítján gagnasafna.

Gagnasöfnin tólf sem bættust við 2021 eru talin hér á eftir. Athuga ber að *ISLEX-orðabókin* inniheldur sex íslensk-norrænar orðabækur og *LEXÍA* geymir í raun tvær tvímála orðabækur. *LEXÍA* er fyrst og fremst íslensk-frönsk orðabók en hún geymir einnig margar þýskar þýðingar og jafnheiti þar sem íslensk-þýskur orðabókarhluti er í vinnslu.

ISLEX-orðabókin er margmála orðabók á vefnum. Grunnmálið er íslenska og markmálin eru danska, sænska, norskt bókmál, nýnorska, færeyska og finnska. *ISLEX* er samstarfsverkefni sex norrænna fræðastofnana á Íslandi, í Danmörku, Noregi, Svíþjóð, Færeyjum og Finn-

landi. Þær eru Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum í Reykjavík, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab í Kaupmannahöfn, Institutt for lingvистiske, litterære og estetiske studier við Háskólann í Bergen, Institutionen för svenska språket við Háskólann í Gautaborg, Fróðskaparsetur Føroya í Þórshöfn og Háskólinn í Helsinki. Íslenska ritstjórnin ber ábyrgð á íslenska hluta orðabókarinnar ásamt mótun og þróun gagnagrunnsins, en vinna við markmálin er í umsjón ritstjórna í hverju landi fyrir sig. Aðalritstjóri *ISLEX-orðabókarinnar* er Þórdís Úlfarsdóttir.

Íslensk-dönsk orðabók eftir Sigfús Blöndal kom út á árunum 1920–1924. Orðabókin er lykilverk í íslenskri orðabókarsögu og er hún ein stærsta íslenska orðabókin sem hefur verið gerð til þessa. Allar orðskýringar í bókinni eru á dönsku sem kann að vekja furðu nú um stundir, en á þeim árum sem verkið var í vinnslu (1903–1920) var Ísland enn hluti af danska konungsveldinu. Styrkir til starfsins og útgáfunnar komu frá dönskum sjóðum, svo og dönskum og íslenskum stjórnvöldum. Sigfús vann að orðabókinni í fjölda ára ásamt eiginkonu sinni, Björgu Þorláksdóttur Blöndal, og síðar bættust við Jón Ófeigsson og Holger Wiehe. Stafræn gerð orðabókarinnar var opnuð í febrúar 2021. Verkefnisstjórn skipa Halldóra Jónsdóttir (formaður), Steinþór Steingrímsson og Þórdís Úlfarsdóttir.

Íslensk-rússnesk orðabók var samin af Valeríj P. Bérkov með aðstoð Árna Böðvarssonar. Bókin kom út árið 1962 og er fyrir löngu uppseld. Vefútgáfa bókarinnar er unnin í samstarfi Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum og Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum.

LEXÍA-orðabókin er veforðabók milli íslensku og frönsku, unnin í samstarfi Árnastofnunar og Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum. Íslenski hluti verksins er unninn hjá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum sem og gagnagrunnur og önnur tæknivinna við orðabókina. Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum hefur umsjón með franska markmálinu. Aðalritstjóri er Þórdís Úlfarsdóttir. Ritstjóri frönsku er Rósa Elín Davíðsdóttir.

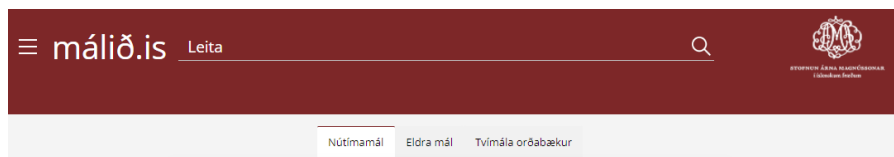
Nýyrðavefur Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum birtir sýnishorn söfnunar undanfarinna ára en einnig er hægt að senda inn nýyrði. Innsend nýyrði eru tekin til skoðunar af ritstjóra

sem ákveður hvort og hvenær þau birtast á nýyrðavefnum en öllum nýyrðatillögum er haldið til haga. *Nýyrðavefurinn* byggist upp eftir því sem fleiri nýyrði verða skráð í grunninn. *Nýyrðavefurinn* er í umsjón Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Ritstjóri er Ágústa Þorbergsdóttir.

Í *Ritmálssafni Orðabókar Háskólans* eru dæmi um notkun orða úr íslenskum ritum. Þau spanna tímabilið frá miðri 16. öld til loka 20. aldar. Notkunardæmin, sem sýna orðin í samhengi, eru flest úr prentuðum bókum eða blöðum en einnig úr handritum frá síðari tímum. Við efnissöfnunina var nær allt prentað mál frá upphafi fram á 19. öld lesið og orðtekið auk fjölmargra rita frá 19. og 20. öld. Ritstjóri *Ritmálssafns* er Ásta Svavarsdóttir.

Þrískipting gagnasafna á leitarsíðu

Til að auðvelda notendum að finna hratt og örugglega þau orðasöfn sem þeir þurfa að nota hefur verið sett upp aðgreining efnisins í þrjá flipa: *Nútímamál*, *Eldra mál* og *Tvímála orðabækur*. Á *Mynd 3* má sjá flipana þrjá sem efnið flokkast í.



Mynd 3. Skjáskot af hluta af leitarsíðu *Málsins* í nýju útgáfunni.

Undir flokkinn *Nútímamál* falla þau orðasöfn sem eru í virkri ritstýringu og því uppfærð reglulega og fjalla um eða lýsa íslensku máli eins og það er talað í dag. Þar eru öll þau orðasöfn sem fyrir voru á vefgáttinni, fyrir utan *Íslenska orðsifjabók* sem var færð í flokkinn *Eldra mál*. Þá hefur *Nýyrðavefnum* verið bætt við.

Í flokknum *Eldra mál* eru eldri orðabækur, sem voru prentaðar en hafa nú verið færðar yfir á stafrænt form, auk *Ritmálssafns Orðabókar Háskólans*. *Ritmálssafnið* sýnir dæmi um notkun orða úr íslenskum ritum frá miðri 16. öld og fram á síðari hluta 20. aldar. Prentuðu orðabækurnar, sem gerðar hafa verið stafrænar, eiga það sameiginlegt að útgáfa þeirra er endanleg og efni þeirra verður ekki breytt. Þær eru: *Íslensk orðsifjabók* frá 1989, sem hefur verið aðgengileg á *Málinu* frá upphafi, *Íslensk-dönsk orðabók* eftir Sigfús Blöndal, sem kom út á

árunum 1920–1924, og *Íslenzk-rússnesk orðabók* eftir Valeríj P. Bérkov sem kom út árið 1962. Þær tvær síðarnefndu eru nýjar í vefgáttinni, rétt eins og *Ritmálssafnið*.

Í flokknum *Tvímála orðabækur* eru íslensk-norrænu orðabækurnar úr *ISLEX* gerðar leitarbærar. Það eru orðabækur þar sem grunnmálið er íslenska og markmálin danska, sænska, norskt bókmál, nýnorska, færeyska og finnska. Í þessum flokki er líka leitað í tveimur orðabókum sem tengjast *LEXÍU*-verkefninu, íslensk-franskri og íslensk-þýskri orðabók, sem er í vinnslu. Tvímála orðabækurnar eru, eins og orðasöfnin í flokknum *Nútímamál*, í virkri ritstjórn. Það þýðir að við orðabækurnar getur bæst efni eða að efni þeirra sé breytt ef þurfa þykir. *ISLEX-orðabækurnar* geyma í kringum 53 þúsund flettur hver, íslensk-franska orðabókin um 40 þúsund og íslensk-þýska orðabókin ríflega 18.500 flettur.

Eins og sjá má í *Töflu 2* var hægt að kalla fram yfir 2 milljónir mismunandi leitarniðurstaðna á vefgáttinni við opnun hinnar nýju útgáfu í nóvember 2021, og fjöldinn eykst stöðugt.

Nútímamál		Eldra mál		Tvímála orðabækur úr íslensku. Markmál eru:	
Beygingarlýsingin	303.871	Blöndal, Ísl.-dönsk	148.580	Danska	53.371
Ísl. nútímamáls-orðabók	55.553	Ritmálssafnið	707.149	Sænska	51.781
Ísl. stafsetningar-orðabók	67.563	Ísl. orðsifjabók	41.575	Norskt bókmál	47.555
Málfarsbankinn	17.225	Bérkov, Ísl.-rússnesk	31.490	Nýnorska	47.532
Íðorðabankinn	176.835			Færeyska	53.362
Nýyrðavefurinn	666			Finnska	46.886
Ísl. orðanet	119.520			Franska	39.632
				Þýska	18.538

Tafla 2. Við opnun nýrrar útgáfu er að finna 2.028.684 leitarniðurstöður á *Málinu*. Í heildina voru mismunandi leitarorð 943.813.

*Ari Páll Kristinsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
ari.pall.kristinsson@arnastofnun.is*

*Halldóra Jónsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
halldora.jonsdottir@arnastofnun.is*

*Steinþór Steingrímsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Þingholtsstræti 29
IS-101 Reykjavík
steinthor.steingrimsson@arnastofnun.is*

Ellert Þór Jóhannsson

Nýr vefur fornmálsorðabókarinnar ONP

1 Inngangur

Fornmálsorðabókin í Kaupmannahöfn sem ber hið opinbera heiti *Ordbog over det norrøne prosasprog* eða *A Dictionary of Old Norse Prose* (ONP) hefur nýlega tekið í notkun nýjan vef. Þar má fá aðgang að öllum gögnum orðabókarinnar sem jafnframt eru tengd við ýmis önnur rafræn gagnasöfn sem nýtast vel þeim sem hafa áhuga á norrænu máli og menningu á miðöldum. Vefurinn býður upp á ýmsar leiðir til að njóta ávaxta áratugalangs orðabókarstarfs og eru þar fjölmargar nýjungar sem vert er að gefa gaum. Í því sem á eftir fer verður útlistað það helsta sem hinn nýi vefur hefur upp á að bjóða en fyrst verður gerð stutt grein fyrir sögu, aðferðum og þróun þessarar merki-legu orðabókar.

2 Sögulegt yfirlit

ONP er orðabókarverkefni sem á sér langa sögu og hefur gengið í gegnum ýmsar breytingar í tímans rás. Hafist var handa við verkið þegar árið 1939 en fyrstu árin fólst orðabókarvinnan að mestu í því að safna dæmum á seðla sem síðan voru flokkaðir og raðað eftir kúnstarinnar reglum. Orðabókin var í upphafi hugsuð sem viðbót við þær orðabækur sem komið höfðu út á 19. öld. Þar ber sérstaklega að nefna orðabók Fritzners (1886–1896) *Ordbog over det gamle norske sprog*, sem er mjög mikil að umfangi og er enn talsvert notuð. Strax árið 1939

var þó í henni talsvert af úreltum upplýsingum auk þess sem margar fleiri útgáfur fræðilegra texta höfðu litið dagsins ljós frá því að þessi orðabók hafði komið út. Því varð fljótlega ljóst að það myndi ekki duga að nýja orðabókin í Kaupmannahöfn yrði einungis viðbót við Fritzner heldur væri réttlætanlegt að koma á fót nýju orðabókarverkefni til að lýsa orðaforðanum í miðaldamálinu á Íslandi og í Noregi.

Þegar drög voru lögð að ritstjórnarstefnu þessarar nýju orðabókar var ákveðið að hún myndi vera frábrugðin fyrirrennrum sínum í nokkrum grundvallaratriðum. Hún myndi að mestu snúast um orðaforða lausamálstexta, þar sem bundnu máli höfðu nýlega verið gerð skil í endurútgáfu Finns Jónssonar (1931) á *Lexicon Poeticum*. Einnig var gerð meiri krafa um tryggð við frumtextann og hér var helst litið til *The Middle English Dictionary* (MED) sem fyrirmyndar. Ritstjórnarstefnan gerði ráð fyrir því að dæmin um orðnotkun myndu fylgja stafsetningu fræðilegrar útgáfu og þar með handrits eins náð og kostur væri á. Ef ekki voru til fræðilegar útgáfur af textum vísaði orðabókin beint til handrits með safnmarki, blaði og línutali. Þróað var nákvæmt tilvísunarkerfi þar sem skammstöfun heimildar sem ekki var frumtexti fól einnig í sér tilvísun til þess handrits sem bjó að baki textaútgáfunni.

Lengst af fólst vinnan við orðabókina einkum í því að safna dæmum úr miðaldatextum. Verkinu miðaði frekar hægt fyrstu árin, einkum vegna þess að endurskoðun á ritstjórnarreglum leiddi til að fleiri dæmum var safnað úr sömu heimildum og oft þurfti að skrifa dæmin upp á nýjan leik. Eftir nokkra áratugi af dæmasöfnun voru lögð drög að prentútgáfu orðabókarinnar sem kynnt voru á 25 ára afmæli hennar árið 1964. Þá var stefnt að því að orðabókin myndi verða gefin út í allnokkrum bindum á næstu áratugum (sjá Widding 1964).

Það liðu þó 25 ár til viðbótar áður en hafist var handa við eiginlega útgáfu orðabókarinnar á prenti. Árið 1989 leit loks dagsins ljós svokallað registrabindi (ONP prent 1989) þar sem finna má yfirlit orðabókarinnar yfir öll miðaldaverk í lausu máli og upplýsingar um þau handrit sem geyma norræna miðaldatexta. Þetta bindi orðabókarinnar er í raun sjálfstætt uppflettirit þótt það geri jafnframt grein fyrir því tilvísanakerfi sem notað er í sjálfum orðabókarbindunum.

Alls voru gefin út þrjú bindi af orðskýringum á árunum 1994 til 2004 (ONP prent). Eftir að þriðja bindið var komið út var ákveðið að gera róttækar breytingar á útgáfu orðabókarinnar. Í stað þess að gefa út orðabókarbindi í stafrófsröð á um það bil fimm ára fresti var ákveðið að stefna að rafrænni útgáfu á efni orðabókarinnar og gera

Það aðgengilegt á netinu. ONP á netinu leit svo dagsins ljós árið 2010 eftir talsverða undirbúningsvinnu (sjá nánar Ellert Þór Jóhannsson 2019). Þessi fyrsta útgáfa innihélt allt það efni sem hafði komið út á prenti auk þess sem birtur var lemmalisti orðabókarinnar, þ.e. öll uppflettiorð hennar ásamt þeim dæmum sem tilheyrðu hverju orði. Dæmin voru ekki slegin inn, heldur sýnd sem skannaðar myndir af handskrifuðum orðabókarseðlum.

Eftir að ONP var breytt í vefútgáfu hefur vinnan haldið áfram. Ritstjórar skrifa hefðbundnar orðskýringar, greina merkingu orðanna og raða dæmunum upp eftir merkingum og notkun. Nýr miðill hefur þó kallað eftir breyttum vinnureglum og var strax ákveðið að ritstjórnarvinnan færi framvegis frekar eftir orðflokki en stafrófsröð uppflettiorðanna.

Þetta kerfi hefur verið við lýði í rúmlega áratug og á þeim tíma hefur mikið vatn runnið til sjávar. Orðabókarvinnunni hefur miðað vel áfram þótt enn sé talsvert verk fyrir höndum, einkum er varðar samsett orð og við samræmingu á flettum sem hafa verið meðhöndlaðar á ólíkum tímabilum. Flestir stærri orðflokkar hafa þó verið greindir í heild eða að stórum hluta, s.s. ósamsett nafnorð, lýsingarorð og fornöfn ásamt tilheyrandi dæmum. Upplýsingar um öll þessi orð er að finna í uppflettigreinum þar sem gerð er grein fyrir merkingu og einkennum á formi og notkun. Sagnorð hafa verið flokkuð eftir formgerðareinkennum en nú stendur yfir vinna við að gera einnig grein fyrir merkingu þeirra. ONP eykst því stöðugt að umfangi eftir því sem starfinu miðar áfram og á hverju ári bætast við þúsundir fullunninna orðskýringa. Alls eru um 65.000 uppflettiorð í gagnagrunni ONP og þeim tilheyra yfir 800.000 notkunardæmi.

3 ONP á netinu

Eins og áður er greint frá hefur ONP verið aðgengileg á netinu síðan árið 2010. Fyrsta netútgáfan var fremur frumstæð en bauð þó upp á að takmarka leit við ákveðna orðflokka eða bókstafastrengi. Árið 2019 var nýjum og endurbættum vef orðabókarinnar hleypt af stokkunum og voru þar kynntar til sögunnar ýmsar viðbætur og nýjungar. Í því sem á eftir fer verður gerð grein fyrir helstu þáttum þessa nýja orðabókarvefjar, en hann má finna á veffanginu *onp.ku.dk*.

3.1 Tæknilegar upplýsingar

Á vef ONP má finna nokkur forrit sem gera notendum kleift að vinna með gögn orðabókarinnar. Mikilvægustu forritin eru samþætt vefútgáfu- og ritstjórnarforrit og hraðvirk notendaviðmót. Bæði þessi forrit nota Oracle RDBMS (tengslagagnagrunnsstjórnunarkerfi) fyrir bakvinnslu orðabókarinnar og auk þess er viðmót sem notar PHP og hefur samskipti við gagnagrunninn til að búa til HTML og/eða JSON frágang. Forritin nýta sér spurnarmálið SQL við að afla upplýsinga úr mörgum töflum í gagnagrunninum með flóknum gagnafyrirspurnum, sem gera mögulegt að tengja á ýmsan hátt á milli ólíkra merkinga, og nota Bootstrap sem HTML-ramma með notendasamskiptum kóðað í JavaScript. Nánari lýsingu á vefsíðunni og tæknilegum hliðum hennar er að finna í Tarrin Wills og Ellert Þór Jóhannsson 2019. Þessi forrit gera notendum kleift að nýta sér orðabókargögnin á fjölmarga vegu auk þess að veita aðgang að öðrum rafrænum gögnum og vefsvæðum.

Á forsíðu vefjarins er hægt að smella beint á hin margvíslegu forrit auk þess sem boðið er upp á ýmsa leitarmöguleika, sjá *Mynd 1*.

UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Map | Phone Book | KUnet | Dansk

ONP: Dictionary of Old Norse Prose

Home Words Info Indices Manuscripts Works Bibliography hestr

er', 'er' icha he medr sitr tungunni site

Word of the day :: einseta sb.f. (30)

This interface to ONP generates pages directly from the dictionary's database. The text generated here is Unicode/UTF-8 and uses HTML semantic tagging where possible. Where a definition is only in Danish it will appear in this colour and when clicked will use Google Translate to generate an English translation. Where there are definitions in both Danish and English, the two versions are separated by //. A green headword in the headword list is one which has been semantically analysed or structured in some form (English and/or Danish definitions, or structure only) and published.

Searches: most searches are accent- and case-insensitive and can use the wildcard characters _ (underscore) for any letter or % for any number of letters. You can use 'd' for 'dð', 'æ' for 'æ', 'ð' for 'ð', 'w' for 'v/s/æ' and 'p' can be inserted with [alt]-t. Alternatively the modern Icelandic equivalent spelling can be used to search in most cases. The advanced word search is found under [words](#).

The Dictionary of Old Norse Prose (ONP) is part of The Arnemagnum Collection in the Department of Nordic Studies and Linguistics (NorS) at the University of Copenhagen (our NorS page is here). The dictionary is funded through the Arnemagnum Commission. Read about ONP's printed publications, orthography, users' guide, abbreviations and symbols. The word of the day is published on our Twitter feed with a sample definition and citation.

Editors: Aldis Sigurðardóttir; Alex Speed Kjeldsen; Bent Chr. Jacobsen; Christopher Sanders; Ellert Þór Jóhannsson; Eva Rode; Helle Degenbol; James E. Knirk; Johnny Lindholm; Maria Arvidsson; Pernille Ellyton; Simonetta Battista; Tarrin Wills; Þorbjörg Helgadóttir. Contact: onp@hum.ku.dk. Follow us on: [fb](#) [tw](#)

Headwords look up headword

Definitions look up definitions (English/D)

Manuscripts look up manuscripts and charts

Works look up works

Bibliography look up bibliography

Citations look up wordforms

APL: this site implements the ELEXIS Protocol for accessing dictionaries (1.0).

Mynd 1: Forsíða ONP á netinu. Síðan inniheldur upplýsingar um orðabókina, vefforrit og leitarmöguleika.

Á síðunni er hægt að gera hefðbundna leit eftir uppflettiorði eða leita á annan hátt í gagnasöfnum orðabókarinnar. Til dæmis er hægt að takmarka leitina við ákveðin svið, t.d. orðskýringar, handrit eða

verk, en auk þess er hægt að sérsníða leitina enn frekar með ítarleit. Eins er hægt að smella áfram á sértæk forrit sem nýta gagnagrunn orðabókarinnar.

3.2 Flettur og framsetning

Á *Mynd 2* getur að líta dæmigerða flettu. Þetta er nafnorðið *kast* sem hefur svipaða merkingu og í nútímamáli, þ.e. ‘það að kasta’. Þessi fletta er vel til þess fallin að sýna hvernig orðabókin virkar og hvaða möguleika vefurinn býður upp á til að fræðast um orðið og heimildirnar um það.

UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Map | Phone Book | KUnet | Dansk

ONP: Dictionary of Old Norse Prose

Home

Words

Info

Indices

Manuscripts

Works

Bibliography

kast

kast

sb. n. [: ·]

✓ excerpted

✓ citation slips

✓ citation text

✓ supplemented

✓ structured

✓ definitions in Danish

✓ definitions in English

Article

Comp., Gloss., Litt., &c.

Full entry

Entry structure

Citations by ms. date

Citations by source

Search/filter 27 citations...

1.

1) *kast* (m. sten, etc.) // stone-throwing

Um *kast*

exp.

Gulb 69¹⁰

Gishi tekr upp stein einn ok kastar ut í holm ... Enn þat var einskis mannz 'at inna [var. *kast* annars NKS 1181 folb "S"]

var. Gúld 37¹; NKS 1181 folb "S"

••• Sóck i þui skipit midr til grvnx ok rak suo langr i kafinu med grvnni, sem kasta matti i forum *köstum* af blidu

MatD635¹ 1194⁸

2) *overbordkastning* (af *ladning*) // throwing overboard (of shipload)

kast skal fara eptir fear magne en eigi at mannmörgð eða lesta tale

BlFur 278¹²

••• vm *kast* a skipi ef ofhlaðit er

index

Jb GKS 3270 4¹ 250v²

kast skal fara eptir hjármagni, en eigi at mannmörgð eða lestatali

Jb 244¹⁶

3) *det at lægge fiskenet ud* // casting of a fishing net

þa eignazt þeir silld alla er *kast* [var. varp Holm perg 32 4¹ "Gr"; etc.] attu

Landsl 137¹

Mynd 2: Skjáskot sem sýnir (að hluta) flettuna *kast* eins og hún birtist á vefnum.

Hér sést glögglega hvernig flettan er uppbyggð. Efst er að finna upplýsingar um uppflettiorðið, orðflokk og beygingarleg einkenni í hornklofum. Fyrir neðan eru merkingarnar númeraðar í hefðbundnum stíl. Skilgreiningar eru bæði á ensku og dönsku. Hægt er að velja um mismunandi framsetningu á upplýsingunum, t.d. er hægt að fá skilgreiningar eingöngu án dæma og þannig með skjótum hætti fá yfirlit yfir merkinguna. Einnig er hægt að sjá dæmin eingöngu, án allrar merkingarflokkunar, bæði í tímaröð og eftir heimildum. Ofarlega má finna litskrúðugan renning sem sýnir hversu langt

orðið er komið í meðförum orðabókarinnar, hvort bætt hafi verið við dæmum úr eldri verkum (það sem kallað er „supplering“) eða að merkingar hafi verið skilgreindar bæði á öðru eða báðum markmálum orðabókarinnar. Flípi sem merktur er „Comp, Gloss, Litt &c“ sýnir svo frekari upplýsingar um orðið, bæði um einstakar orðmyndir þess og hvernig ritun þess er háttað og einnig hvort orðið finnst sem seinni liður samsettra orða. Undir sama flípa er einnig að finna upplýsingar um stöðu orðsins í eldri orðabókarverkum og tilvísanir í ýmiss konar ítarefni. Loks má þar finna tölur um dreifingu orðsins milli mismunandi bókmenntategunda og tímabila.

Neðarlega á síðunni er svo að finna tengla sem vísa til annarra rafræna gagnasafna, eins og eldri orðabóka sem hefur verið komið yfir á stafrænt snið. Þar fara fremstar stóru orðabækurnar frá 19. öld, norræna orðabók Fritznern (1886–1896) og orðabók Cleasbys og Guðbrands Vigfússonar (1874), en einnig ýmis önnur orðasöfn og rafrænar heimildir sem kunna að gagnast notendum ONP (sjá *Mynd 3*).

External (non-ONP) resources:

[Q Word in other corpora](#)
[Q Fritznern](#)
[Q Cleasby/Zoega](#)
[Q Blöndal](#)
[Q málið.is](#)
[Q LP](#)
[Q Hertzberg](#)

Cleasby & Vigfússon (1874)

Data are used with permission from old-norse.net, developed by Scott Burt: see the [About](#) page for full details of the contributions to this work.

kast, n. a *cast, throw of a net*; eignask þeir síld alla er kast áttu, [Gþl. 427](#), [Bald.](#) 53; um kast ef menn hitta í storma, [N.G.L. ii. 278](#);

— in the phrase, koma i kast við e-n, *to come in collision with one* (Dan. *komme i kast med en*), [Nj. 260](#); koma i kast saman við e-n, [H.E. i. 524](#).

þ. a *throw of dice*, [Sturl. ii. 159](#), [Ó.H. 90](#), [Sks. 26](#).

2. köstum saman, *by heaps*, [Þörl. 62](#); at seinustum köstum, *at the last moment*, [D.N. ii. 535](#); metaph., kemr til e-s kasta, *one's turn comes*, mun þá þykkja koma til váttra kasta, at veita lið málum yðrum, [Valla I. 221](#); nú hafa kappar kveðit i hring, kemr til minna kasta, [Ísl. Þjóðs. ii. 7](#).

II. a kind of *cloak*, a *dust cloak*; hlógu at honum er hann var i kasti mörendu, [Nj. 179](#); in mod. usage, a *cloak* worn by milkmaids whilst milking;

III. † a *fit*; **hósta-kast**, a *fit of coughing*; renna stór köstr, *to take a long run by fits and starts*; [Hem.](#)

Zoega (1926)

The entries here are from Zoëga's *Dictionary* (1926) and were originally processed from data from [norse.ulver.com/dict/zoega](#)

kast, n.

(1) *cast, throw of a net*;

(2) *throw of dice*; koma i k. við e-n, *to come in collision with one*; kemr til kasta at, *it is our turn to*;

(3) a kind of *cloak*.

Mynd 3. Skjaskot sem sýnir hvernig ONP birtir gögn úr tveimur eldri orðabókum. Fjöldmörg hjálpartæki gera upplýsingarnar aðgengilegri, t.d. er hægt að nota *Google Translate* til að þýða norsk/danskar orðskýringar Fritznern auk þess sem smella má á heimildartilvísanir og fá skannaða síðu úr eldri útgáfum.

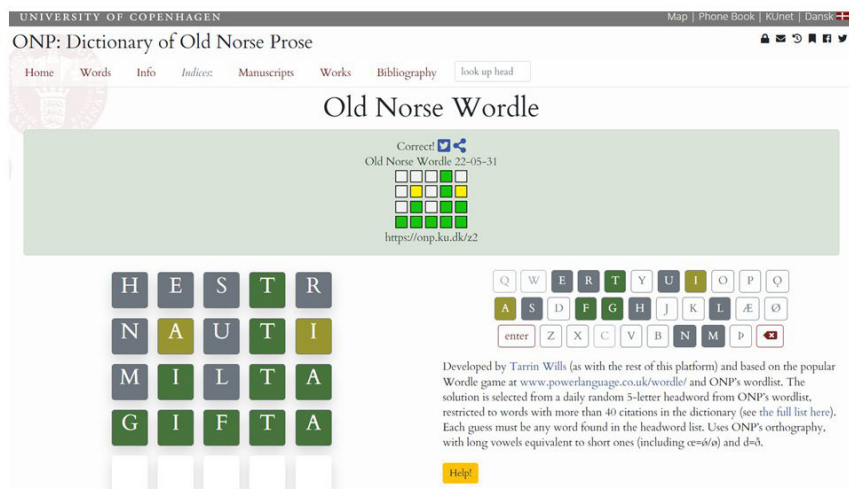
Á síðunni er einnig að finna tengingar við önnur rafræn gagnasöfn eins og *Safn norrænna miðaldatekta* (MENOTA) þar sem finna má talsverðan fjölda tekta sem hafa verið útgefnir með nútímalegum rafrænum aðferðum og orðmyndirnar eru skilmerkilega merktar, auk

handbókar um hvernig standa beri að slíkum útgáfum (sjá Haugen 2019). ONP hefur beina tengingu við þessa rafrænu texta og notendur orðabókarinnar geta þar með fengið aukið efni og fleiri dæmi um uppflettiorðin og auk þess beygingardæmi úr þeim textum þar sem beygingarmyndir hafa verið merktar. Þessir tengimöguleikar bjóða einnig upp á að útgefendur rafrænna texta tengi útgáfur sínar við orðskýringar í ONP (sbr. Tarrin Wills, Ellert Þór Jóhannsson og Simonetta Battista 2018 og 2021). Af öðrum rafrænum gagnasöfnum sem standa notendum ONP til boða er helst að nefna dróttkvæðasafnið (Scaldic) þar sem finna má dæmi um fjölmörg orð úr bundnu máli, þótt bundið mál sé ekki beinlínis hluti af ONP í núverandi mynd.

Ef notandi hefur sérstakan áhuga á að kynna sér nánar eitthvert ákveðið dæmi býður vefur ONP upp á fjölmarga möguleika til þess. Bæði er hægt að sjá dæmið í stærra samhengi á skannaðri síðu úr heimildinni sem vísað er til og einnig oft sjálfan seðilinn sem skrifaður var þegar heimildin var orðtekin. Stundum eru á seðlunum upplýsingar sem hafa ekki verið færðar inn í gagnagrunninn. Í mörgum tilvikum er hægt að kafa enn dýpra í textann og fá aðgang að myndum af sjálfu handritinu þar sem orðmyndin hefur verið færð í letur. Sumar handritamyndirnar eru hágæðalitmyndir af *handrit.is* en einnig er oft hægt að kalla fram svarthvítar ljósmyndir sem geymdar eru á annarri vefsíðu sem hýst er við Kaupmannahafnarháskóla, *NorS digitale samlinger* (NDS). Notandinn getur auðveldlega smellt á milli orðabókarflettunnar, dæmisins, útgáfunnar og handritamyndar, sé hún til staðar (sjá nánar á *Mynd 4*).

Nýjasta viðbótin við vef ONP sýnir glögglega hvernig hægt er að nýta upplýsingarnar úr orðabókinni til fróðleiks og skemmtunar. Hér er um

að ræða útgáfu á hinum vinsæla orðaleik *Wordle* sem nefndur hefur verið *Orðla* á íslensku. Þessi leikur hefur farið sigurför um heiminn undanfarna mánuði og er upprunaleg gerð hans eftir Josh Wardle gefin út af *New York Times*. Fornmálsútgáfan er verk Tarrins Wills, sem er einn af ritstjórum ONP en jafnframt forritari og aðalhönnuður vefjar orðabókarinnar (sjá *Mynd 6*).



Mynd 6. Orðaleikurinn *Orðla* sem byggist á flettulista orðabókarinnar ONP.

Þessi orðaleikur hefur aukið sýnileika orðabókarinnar og laðað að sér fjölmarga nýja notendur sem og kveikt áhuga þeirra til að nýta sér fjölbreytilegar upplýsingar um orðaforða miðaldamálsins.

4 Lokaorð

Hinn nýi vefur ONP sýnir glögglega hvernig hægt er að nýta orðfræðilegar upplýsingar á margvíslegan hátt í tengslum við ýmiss konar rafræn gagnasöfn og gagnavinnslu. Segja má að vefurinn sýni vel þá möguleika sem nútímataekni hefur upp á bjóða þegar kemur að því að miðla upplýsingum um orðaforða íslensks og norsks máls á miðöldum. Með því að safna saman svo miklu efni um orðaforða forn málsins á einn stað er vefurinn annað og meira en stafræn útgáfa á forn málsorðabók. Vefur ONP er nútímalegur stafrænn orðfræðivettvangur fyrir alla þá sem áhuga hafa á fornu

máli og menningu, og vilja jafnframt kynna sér frumheimildir og nálgast fjölbreytilegt ítarefni um texta og handrit. Vefurinn gerir fræðimönnum kleift að stunda margs konar rannsóknarvinnu um efni þar sem textaheimildir koma við sögu, og áhugafólk um norræna tungu á miðöldum ætti að geta fundið þar ýmis nytsamleg töl til að kafa dýpra í orðaforðann, bæði sér til gagns og gamans.

Orðabókarvefurinn sem hér hefur verið gerð tilraun til að lýsa sýnir glögglega að ONP er í fararbroddi þegar kemur að því að nýta tölvutækni við að miðla sögulegu orðabókarefni. Það er erfitt að lýsa gagnvirkum vefsíðum með orðum á blaði og ýmislegt fleira má finna á vefnum sem ekki hefur verið fjallað um hér. Lesendur eru hvattir til að kynna sér þennan fróðlega vef og prófa sjálfir hinar fjölmörgu leiðir sem í boði eru til að nota öll þau gögn sem ONP hefur safnað og unnið með undanfarin ár og áratugi.

Heimildir

- Cleasby, Richard og Guðbrandur Vigfússon. 1874. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Ellert Þór Jóhannsson. 2019. Integrating analog citations into an online dictionary, í C. Navarretta, M. Agirrezabal og B. Maegaard (ritstj.) *Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 4th Conference*, bls. 250–258.
- Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon poeticum antiquæ linguæ Septentrionalis / Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. útgáfa. Fyrst útgefið af Sveinbirni Egilssyni. København: Kongelige nordiske oldskriftselskab.
- Fritzner, Johan. 1886, 1891, 1896, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1–3, rev. udg. Kristiania: Den norske forlagsforening.
- handrit.is*. Samskrá yfir íslensk og norræn handrit. <https://handrit.is> (sótt í maí 2022).
- Haugen, Odd Einar (ritstj.). 2019. *The Menota handbook: Guidelines for the electronic encoding of Medieval Nordic primary sources. Version 3.0*. Bergen: Medieval Nordic Text Archive. <http://www.menota.org/handbook.xml>.
- MED = *Middle English Dictionary*. Ed. Robert E. Lewis, et al. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1952–2001. *Online edition in Middle English Compendium*. Ed. Frances McSparran, et al.. Ann Arbor: University of Michigan Library, 2000–2018. <http://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/> (sótt í maí 2022).
- MENOTA = *Medieval Nordic Text Archive*. Safn norrænna miðaldatexta. <https://menota.org> (sótt í apríl 2022).
- NDS = *NorS digitale samlinger*. <https://gefin.ku.dk/q.php?p=ds> (sótt í maí 2022).

- ONP á netinu = Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose. <http://onp.ku.dk> (sótt í maí 2022).
- ONP prent = Helle Degnbol, Bent C. Jacobsen, James E. Knirk, Eva Rode, Christopher Sanders og Þorbjörg Helgadóttir (ritstjórar). *Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose*. ONP Registre 1989. ONP 1: *a–bam*. 1994. ONP 2: *ban–da*. 2000. ONP 3: *de–em*. 2004. ONP Nøgle/Keys. 2004. København: Den Arnamagnæanske Kommission.
- Scaldic = *The Scaldic project. An international project to edit the corpus of medieval Norse-Icelandic skaldic poetry*. <https://skaldic.org> (sótt í mars 2022).
- Widding, Ole. 1964. *Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, 1939–1964: Rapport og plan*, København: G.E.C. GADS Forlag.
- Wills Tarrin, Ellert Þór Jóhannsson og Simonetta Battista. 2021. Integrating TEI/XML Text with Semantic Lexicographic Data. Í: Sanita Reinsone, Inguna Skadiņa, Jānis Daugavietis og Anda Baklāne (ritstj.) *Digital Humanities in the Nordic Countries 2020, Post-Proceedings of the 5th Conference Digital Humanities in the Nordic Countries Riga, Latvia, October 21–23, 2020*, bls. 16–25. Riga: CEUR Workshop Proceedings.
- Wills, Tarrin og Ellert Þór Jóhannsson. 2019. Reengineering an Online Historical Dictionary for Readers of Specific Texts. Í: Kosem, I. (ritstj.) *Electronic lexicography in the 21st century: Smart lexicography: Proceedings of the eLex 2019 conference*, bls. 116–129. Brno: Lexical Computing CZ.
- Wills, Tarrin, Ellert Þór Jóhannsson og Simonetta Battista. 2018. Linking Corpus Data to an Excerptbased Historical Dictionary í J. Čibej, V. Gorjanc, I. Kosem og S. Krek (ritstj.) *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*, bls. 979–987. Ljubljana: Ljubljana University Press.

Lykilorð

söguleg orðabók, stafræn endurgerð, samtvinnun forrita, rafræn gagnasöfn

Keywords

historical lexicography, digitisation, linking, digital resources

Abstract

This article describes the current website of A Dictionary of Old Norse Prose (ONP) and briefly accounts for the project's history, methodology and development. The dictionary, which was established in 1939, was partially published in print before going online in 2010. The latest version of the website provides improved search capabilities as well as links to other digital resources, such as electronic text editions, dictionaries and manuscript images. This lexicographic resource demonstrates well how data from a historical dictionary project can be enhanced and used in innovative ways.

*Ellert Þór Jóhannsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
etj@hi.is*

Jóhannes B. Sigtryggsson

Íslensk réttritun – nýtt rit um stafsetningu

Sífelld fleiri skrifa og þurfa að senda frá sér ritað efni af einhverju tagi. Sumir hafa atvinnu af textaskrifum og glímu við texta en aðrir skrifa eitthvað stöku sinnum: fundargerðir, misformleg tölvuskeyti eða færslur á vef. Í slíku starfi er gott að þekkja venjur og hefðir um stafsetningu og ritun.

Íslensk réttritun er nýtt rit eftir mig gefið út sem vefsíða á slóðinni *rettritun.arnastofnun.is*. Grunnur kafla verksins sem fjalla um stafsetningu og greinarmerkjasetningu er ritreglur Íslenskrar málnefndar (*ritreglur.arnastofnun.is*) sem eru opinberar réttritunarreglur hér á landi (sjá Jóhannes B. Sigtryggsson 2019c).

Íslensk réttritun á að vera stuðnings- og ítarefni við ritreglurnar og er fjallað þar um sem flest hugsanleg vafaatriði í stafsetningu og greinarmerkjasetningu. Um sumt er ekki fjallað beint í ritreglunum sjálfum. Það á sérstaklega við um ýmislegt sem varðar setningu greinarmerkja og afstöðu þeirra innbyrðis sem ég hef skrifað allmikið um á síðustu árum (sjá t.d. Jóhannes B. Sigtryggsson 2016, 2019a, 2019b, 2021b). Rétt er að líta á slíkt viðbótarefni í *Íslenskri réttritun* sem tilögur um stöðlun og oft á sviðum þar sem hefðin er ekki alveg skýr.

Einnig er fjallað í verkinu um ýmislegt annað í sambandi við frágang texta sem gagnlegt er að hafa á einum stað, til dæmis stafróf og stafrófsröðun, orðskiptingu, skammstafanir, tákn og útlit texta. Fyrri skrif mín hafa einnig nýst sem efniviður þar (sjá Jóhannes B. Sigtryggsson 2020a, 2020b, 2021a). Það byggist þá á öðrum heimildum sem ekki hafa sama vægi, ráðgjöf og viðmiðum sem eru ekki eins fastmótuð og ritreglurnar.

Styrktarsjóður Aslaugar Hafliðadóttur veitti styrk árið 2019 til að standa straum af kostnaði við hönnun ritsins og vefsetningu þess. Ég lagði mikla áherslu á að hönnun vefsíðunnar yrði aðgengileg og ein-

föld. Auðvelt er að komast á milli yfirkafla og undirkafla, fjölmargir tenglar eru á milli ólíkra kafla í verkinu og aftast er ítarleg atriðis-orðaskrá.

Ef þessi tilraunaútgáfa mælist vel fyrir hyggst ég halda áfram á næstu árum að fjalla nánar í *Íslenskri réttitun* um ýmis atriði íslenskrar stafsetningar, til að mynda reglur um eitt orð eða fleiri og um stóran og lítinn staf. Gott væri að fá ábendingar um efni ritsins og efnistösk. Þær má senda á netfangið *islenskrettritun@gmail.com*.

Á *Mynd 1* er sýnishorn úr *Íslenskri réttitun*, undirkaflar 5.7–5.9 í kaflanum „Önnur atriði í stafsetningu“. Á myndinni sést hvernig auðveldlega má fara á milli undirkafla hægra megin í viðmótinu.

5.7 t, st og tt falla niður á undan st Ekki er ritað t, st eða tt á undan st. hann hefur fest (fest + st), þau hafa kysst (kysst + st), vandinn hefur leyst (leyst + st), þau hafa hist (hittst + st) 5.8 Ekki er ritað ksk ef í fer á undan Ekki er ritað ksk ef í fer á undan (sjá einnig 5.92). afriskur (sbr. Afrika), húsviskur (sbr. Húsavík), reykviskur (sbr. Reykjavík) Brottfall í framburði 5.9 Almennt um brottfall í framburði Þegar rætt er um brottfall hljóða í framburði er yfirleitt átt við brottfall samhljóða (sjá 5.10, 5.11 og 5.12). Samhljóð haldast þó yfirleitt í stafsetningu (sbr. stofnregluna 1.8). Sérhljóð geta vitaskuld einnig fallið brott í framburði en brottfall þeirra er yfirleitt ekki táknað í stafsetningu. Ef brottfall þeirra er sýnt þá er það gert með úrfellingarmerki (sjá 6.121 o.áfr.).	5.2 r og ð í efsta stigi lýsingarorða og atviksorða 5.3 Einfaldur eða tvöfaldur samhljóði 5.4 Almennt um undantekningar frá stofnreglunni 5.5 ð og d falla niður á undan t, st, sk og sl ef þau heyrast ekki í framburði 5.6 t fellur niður á undan st, sk og sl ef það heyrast ekki 5.7 t, st og tt falla niður á undan st 5.8 Ekki er ritað ksk ef í fer á undan 5.9 Almennt um brottfall í framburði 5.10 Brottfall í samhljóðaklösum 5.11 Samhljóð og beygingarendingar 5.12 Samhljóð og þátíðarmyndir sagna 5.13 Almennt um stafavíxl 5.14 Stafavíxl í þátíð veikra sagna 5.15 Stafavíxl í öðrum orðum 5.16 Almennt um é, je og e 5.17 é
---	--

Mynd 1: Sýnishorn úr 5. kafla *Íslenskrar réttitunar*.

Á *Mynd 2* er annað sýnishorn úr 7. kafla verksins sem nefnist „Afstaða og val á greinarmerkjum og bil“:

7.43 Upphrópunarmerki eða spurningarmerki?

Yfirlitt er betra að láta spurningar sem eru í raun upphrópanir enda á upphrópunarmerki en spurningarmerki.

Hvernig gátuð þið gert þetta!

Hvernig gátuð þið gert þetta?

Ekki er mælt með því að láta setningu enda bæði á upphrópunarmerki og spurningarmerki. Sjá einnig 6.56 og 6.119.

Hvernig gátuð þið gert þetta!?

Mynd 2: Sýnishorn úr 7. kafla Íslenskrar réttiritunar.

Heimildir

- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2016. Yfirlit yfir notkun strika í íslensku. *Orð og tunga* 18:157–167.
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019a. *Úrfellingarpunktar*. Málræktarpistill 14.11.2019. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/urfellingarpunktar> (sótt í apríl 2022).
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019b. *Gæsalappir – um útlit tilvitnunarmerkja í íslensku*. Málræktarpistill 18.12.2019. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/gaesalappir-um-utlit-tilvitnunarmerkja-i-is-lensku> (sótt í apríl 2022).
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019c. *Hvað eru ritreglur Íslenskrar málnefndar?* Málræktarpistill 20.9.2019. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/hvad-eru-ritreglur-islenskrar-malnefndar> (sótt í apríl 2022).
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2020a. Yfirlit yfir bil. *Orð og tunga* 22:101–110.
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2020b. Aðeins um hásteflinga. Í: *Ágústblóm lesin til heiðurs Ágústu Þorbergsdóttur sextugri 9. september*, bls. 51–53. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen.
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2021a. *Skáletur*. Málræktarpistill 19.3.2021. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/skaletur> (sótt í apríl 2022).
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2021b. Um skástrik. Í: *Orð og tunga* 23:145–152.
- Jóhannes B. Sigtryggsson. 2021c. *Íslensk réttiritun – nýtt rit um stafsetningu*. Málræktarpistill 19.10.2021. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/islensk-rettritun-nytt-rit-um-stafsetningu> (sótt í apríl 2022).
- Ritreglur. Auglýsingar mennta- og menningarmálaráðuneytis nr. 695/2016 og 800/2018 með leiðréttingum*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <http://ritreglur.arnastofnun.is/> (sótt í apríl 2022).

Jóhannes B. Sigtryggsson
Stofun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
johannes.b.sigtryggsson@arnastofnun.is

Ritfregnir

Orðabókafræði og orðasöfn

LexicoNordica 28. *Nordiske ordbøker og normer*. Ritstjórar: Sturla Berg-Olsen og Anna Helga Hannesdóttir. Nordisk förening för lexikografi. 2021. (239 bls.) ISSN 0805-2735 og ISSN 1891-2206 (vefútgáfa).

Þema *LexicoNordica* að þessu sinni er viðmið (d. *normer*) í norrænum orðabókum. Í heftinu eru átta fræðigreinar auk tveggja ritdóma um norræn orðabókaverk sem bæði voru gefin út á netinu. Höfundar ritrýndu greinanna koma víða við. Sem dæmi má nefna grein Berg-Olsen sem fjallar um viðmið í norsku orðabókunum *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*. Í greininni reifar höfundur ýmis álitaefni sem koma upp við gerð orðabóka, t.d. tilvik þar sem opinber viðmið og raunveruleg notkun málnotenda fara ekki saman. Einnig fjalla Blensenius, Holmer og Sköldberg um nýjustu útgáfu sænsku stafsetningarorðabókarinnar, *Svenska Akademiens ordlista* (2015), hlutverk hennar og tengsl við aðrar sænskar orðabækur. Í heftinu eru þrjár greinar um íslenskt nútímamál. Helga Hilmisdóttir skrifar um orðræðuagnir í samtölum og reifar helstu einkenni þeirra. Tilgangur greinarinnar er meðal annars að móta viðmið sem styðjast má við þegar lýsa skal hlutverki og notkun orðræðuagna í norrænum orðabókum. Ari Páll Kristinsson skoðar í grein sinni aðkomuorð í tveimur íslenskum orðabókum, *Íslenskri stafsetningarorðabók* og *Íslenskri nútímamálsorðabók*, ber orðaforðann í þessum verkum saman og veltir fyrir sér hvernig hlutverk orðabókanna hefur áhrif á flettuval. Grein Jóhannesar B. Sigtryggssonar fjallar svo um viðmið í *Íslenskri stafsetningarorðabók* sem gefin var út sem vefsíða hjá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Að lokum er ein grein sem fellur utan við þema heftisins en í henni kynnir Simonsen niðurstöðu rannsóknar á framtíðarsýn

evrópskra orðabóka- og tölvunarfræðinga. Greinin, *Strategiske overvejelser for nordisk leksikografi*, byggist á viðtölum við 30 fræðimenn víðs vegar að úr heiminum. Greinarnar í heftinu eru skrifaðar á dönsku, norsku og sænsku og hver grein hefst á stuttum útdrætti á ensku. Ritið verður aðgengilegt í heild sinni á eftirfarandi slóð frá janúar 2023: <https://tidskrift.dk/lexn/index>.

Ágústa Þorbergsdóttir, Salka Guðmundsdóttir og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.). *Íðorðasafn í alþjóðastjórnmálum og stjórnmálafræði. Enskt-íslenskt. Önnur útgáfa. Íðorðarit Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum 7*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar íslenskum fræðum. (56 bls.) 2021. ISBN 978-9979-654-60-5.

Út er komin ný og uppfærð útgáfa af *Íðorðasafni í alþjóðastjórnmálum og stjórnmálafræði*. Í kverinu er að finna 533 ensk hugtök ásamt íslenskum þýðingum. Hugtökin eru skýrð og stundum fylgja einnig athugasemdir og tilvísanir í skyld hugtök. Í nýju útgáfunni er að finna ýmis nýyrði á sviði fjölmiðla- og boðskiptafræði sem hafa verið áberandi í opinberri umræðu undanfarin misseri. Þar má nefna hugtök eins og t.d. *information disorder* – *upplýsingaóreiða* ‘það að röngum eða villandi upplýsingum er dreift viljandi eða óviljandi’, *information pollution* – *upplýsingamengun* ‘það að óþarfar, óumbeðnar eða lélegar upplýsingar draga athygli frá upplýsingum sem skipta raunverulegu máli’ og *filter bubble* – *síubóla* ‘sú hugmyndafræðilega einangrun sem sprettur af því þegar algóritmar sía upplýsingar þannig að netnotendur mæta aðeins upplýsingum og viðhorfum sem endurspegla þeirra eigin’. Annað fræðasvið sem hefur verið áberandi í opinberri umræðu er kynjafræði. Af nýjum hugtökum má nefna *toxic masculinity* – *eitruð karlmennska* ‘hegðun og viðhorf sem eignuð eru karlmönnum og teljast hafa neikvæð áhrif á líf þeirra sem og samfélagið allt’. Verkefnið hlaut styrk úr Málræktarsjóði. Salka Guðmundsdóttir, MA nemi í þýðingum og meistaranemi í alþjóðasamskiptum, sá um vinnuna í samstarfi við Ágústu Þorbergsdóttur, ritstjóra *Íðorðabanka Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum*, og Silju Báru Ómarsdóttur, prófessors í stjórnmálafræði við Háskóla Íslands. Kverið er aðgengilegt bæði í prentaðri útgáfu sem og á rafrænu formi í *Íðorðabanka Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum* (sjá <https://idordabanki.arnastofnun.is/>).

Málfræði og málnotkun

Ritið: 3/2021. Áhrif stafrænnar tækni og miðla á íslenskt mál og menningu. Eiríkur Rögnvaldsson og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2021. (268 bls.) DOI: 10.33112/ritid.21.3.1.

Ritstjórar þessa tölublaðs *Ritsins* eru Eiríkur Rögnvaldsson og Sigríður Sigurjónsdóttir, verkefnisstjórar öndvegisverkefnisins Greining á málfræðilegum afleiðingum stafræns málsambýlis. Þegar verkefninu lauk í lok árs 2019 kviknaði sú hugmynd að efna til greinasafns þar sem stafræn áhrif á íslensku yrðu skoðuð frá ýmsum hliðum. Í heftinu eru sjö greinar sem tengjast þessu þema og fjalla þær allar um íslenskt mál. Fyrstu tvær greinarnar eru unnar upp úr efni sem safnað var innan öndvegisverkefnisins. Iris Edda Nowenstein og Sigríður Sigurjónsdóttir fjalla í skrifum sínum um áhrif ensks ílags og málnotkunar á málfærni íslenskra barna. Hildur Hafsteinsdóttir, Sigríður Sigurjónsdóttir og Þorbjörg Þorvaldsdóttir skoða hins vegar áhrif ílags, aldurs og viðhorfa á enskuframburð Íslendinga. Næstu þrjár greinar fjalla um málnotkun ungs fólks: Ragnheiður Jónsdóttir og Helga Hilmisdóttir bera saman rithátt slangurorða í könnun sem lögð var fyrir grunn- og framhaldsskólanema árin 2000 og 2020. Í fyrri könnuninni voru svörin skrifuð á blað en í þeirri seinni beint í síma eða tölvur. Helga Hilmisdóttir skoðar orðaforða tveggja fimmtán ára drengja sem eru að spila tölvuleik á netinu og Finnur Friðriksson og Asgrímur Angantýsson rýna í netspjall ungs fólks og skoða notkun þess á málvíxlum. Í grein Agnesar Sólmundsdóttur, Dagbjartar Guðmundsdóttur, Lilju Bjarkar Stefánsdóttur og Antons Karls Ingasonar velta höfundar fyrir sér kynjahalla í vélþýðingum. Að lokum fjallar Ari Páll Kristinsson um það hvernig rannsóknir á stafrænu málsambýli geta varpað nýju ljósi á meginþræði íslenskrar málstefnu. Ritið er gefið út á rafrænu formi hjá Hugvísindastofnun Háskóla Íslands (sjá <https://ritid.hi.is/index.php/ritid>).

Alls konar íslenska. Hundrað þættir um íslenskt mál á 21. öld.
Eiríkur Rögnvaldsson. Reykjavík: Mál og menning, 2022. (355 bls.) ISBN 978-9979-3-4515-2.

Bókin skiptist í þrjá hluta: 1) Íslenska 21. aldar, 2) Málbrigði og 3) Íslensk málrækt. Hverjum hluta er skipt í stutta kafla sem eru um tvær til þrjár blaðsíður að lengd. Umfjöllunin er skrifuð í stuttu og hnitmiðuðu máli og studd með máldæmum. Kaflarnir eru að meginupplagi safn pistla sem Eiríkur Rögnvaldsson birti í umræðuhópnum *Málspjall* á Facebook frá hausti 2019. Í fyrsta hlutanum reifar höfundur bæði stór atriði og smá, t.d. atriði á borð við málvenjur, ábyrgð málnotenda og kynjað mál en Eiríkur hefur á undanförnum misserum verið einn helsti talsmaður þess að færa íslenskt mál í átt að kynhlutleysi. Í öðrum hluta fjallar hann um ýmis málfræðileg atriði sem hafa lengi verið deilumál í íslensku samfélagi. Þar má t.d. nefna málfræðileg atriði á borð við nýju þolmyndina, eintöluorð í fleirtölu og „þágufallssýki“. Einnig reifar hann ýmiss konar orð og orðasambönd sem vakið hafa deilur í gegnum tíðina. Þar má nefna orðalag á borð við *léleg gæði* og *versla vörur* og umdeild orð eins og *ristavél*. Í síðasta hlutanum fjallar Eiríkur svo um málrækt í víðu samhengi. Þar er fjallað um hugtök á borð við menningarverðmæti, þjóðrembu, málsnið, fjölbreytni og hefðir. Í þessum hluta, sem og í bókinni allri, er lögð áhersla á víðsýni og umburðarlyndi gagnvart öðrum málhöfum á öllum aldri.